

Anna Różańska

Parki warszawskie
Przemiany układów kompozycyjnych

MONOGRAFIE
sztuka 3
ogrodu
sztuka 2012
krajobrazu
www.sztukakrajobrazu.pl

Wydawca: Katedra Sztuki Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Siedziba redakcji: Warszawa, ul. Nowoursynowska 166

ISSN 2084-6150

Redagują: Jan Rylke, Beata J. Gawryszewska
oraz zespół Katedry Sztuki Krajobrazu

Recenzenci: prof. dr hab. Jacek Damiński
prof. dr hab. Lech Kłosiewicz

Druk: Fabryka Druku, Warszawa, ul. Staniewicka 18

Rada Naukowa:
prof. Włodzimierz Dreszer,
dr Beata J. Gawryszewska,
dr Narcyz Piórecki,
prof. Jan Rylke (przewodniczący),
prof. Jan St. Wojciechowski,
prof. Agata Zachariasz

SPIS ROZDZIAŁÓW

I. WSTĘP	5
1.1. Stan badań	5
1.2. Cel badań	10
1.3. Zakres pracy	10
1.4. Metoda pracy	10
1.5. Układ pracy.....	16
1.6. Teza pracy	17
2. WARSZAWA	18
2.1. Środowisko przyrodnicze Kotliny Warszawskiej	18
2.2. Rozwój przestrzenny miasta	18
2.2.1. Warszawa - stolica Mazowsza	18
2.2.2. Warszawa - stolica I Rzeczypospolitej.	21
2.2.3. Warszawa w XIX wieku	25
2.2.4. Warszawa - stolica II Rzeczypospolitej	27
2.2.5. Warszawa - stolica PRL i III Rzeczypospolitej	30
3. PARKI WARSZAWSKIE - STAN I PRZEKSZTAŁCENIA	32
3.1. Parki Żoliborza	32
3.1.1. Park Kępa Potocka	32
3.1.2. Park Kaskada	34
3.1.3. Park Olszyna	35
3.1.4. Park Żeromskiego	36
3.1.5. Park Hibnera (obecnie park Fosa i Stoki Cytadeli)	39
3.1.6. Parki nieistniejące	40
3.2. Parki Śródmieścia	41
3.2.1. Park Traugutta	41
3.2.2. Ogród Krasińskich	43
3.2.3. Ogród Saski	47
3.2.4. Dolina Szwajcarska	50
3.2.5. Park Ujazdowski	52
3.2.6. Park Kazimierzowski	54
3.2.7. Park Na Księżęcem	56
3.2.8. Park Rydza Śmigłego	58
3.2.9. Park Łazienkowski	59
3.2.10. Parki nieistniejące	66
3.3. Parki Mokołowa	74
3.3.1. Cmentarz - Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich	74
3.3.2. Park Mokołowski	76
3.3.3. Park Sielecki	78
3.3.4. Dolina Służewiecka	80
3.3.5. Park Wilanów	81
3.3.6. Park Morskie Oko	84
3.3.7. Park Arkadia	87
3.3.8. Park Królikarnia	88

3.3.9. Park Ursynowski	91
3.3.10. Parki nieistniejące	94
3.4. Parki Woli	95
3.4.1. Park Moczydło	95
3.4.2. Park Szymańskiego	98
3.4.3. Park Sowińskiego	100
3.4.4. Park Powstańców Warszawy	102
3.4.5. Parki nieistniejące	104
3. 5. Parki Ochoty	105
3. 5. 1. Park Zieleniec Wielkopolski	105
3.5.2. Park Pole Mokotowskie	106
3.5.3. Park Skłodowskiej - Curie	108
3.5.4. Park Szczęśliwice	110
3.6. Parki Pragi	111
3.6.1. Park Praski	111
3.6.2. Park Skaryszewski	113
3.6.3. Park Obwodu Praga AK (dawniej Hanki Sawickiej)	116
3.6.4. Park płk. Jana Szypowskiego „Leśnika” (dawny park 13 września 1944r.)	117
3.6.5. Parki nieistniejące.....	119
4. CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH ELEMENTÓW UKŁADU KOMPOZYCYJNEGO PARKU	120
4.1. Wnętrze parkowe	120
4.2. Aleja	131
4.3. Rzeźba	134
5. PARKI WARSZAWSKIE. PRZEMIANY UKŁADÓW KOMPOZYCYJNYCH	138
5.2. Zmiany zachodzące w układzie kompozycji poszczególnych parków	142
6. DYSKUSJA	153
7. WNIOSKI	157
9. WYKAZ- ŹRÓDEŁ	159
Aneks 1. Charakterystyka wnętrz parkowych występujących w parkach warszawskich.....	166
Aneks 2. Charakterystyka układów alejowych z podziałem na typy kompozycyjne.....	175

Od autora

Niniejsza książka powstała na podstawie dysertacji doktorskiej wykonanej przeze mnie w 1999 roku pod kierunkiem prof. Jana Rylke. Badania prowadziłam w latach 1997 - 1998, więc od ich zakończenia minęło kilkanaście lat. Dla każdego parku jest to dość długi okres czasu, który spowodować może duże zmiany w jego wyposażeniu, kompozycji oraz funkcji. W wielu parkach warszawskich można takie zmiany zaobserwować. W rozdziale poświęconym charakterystyce parków dodałam więc informacje opisujące zmiany, które zaszły w nich po 1999 roku. Natomiast analityczna część pracy pozostała bez zmian

I. WSTĘP

Historia w znacznym stopniu ukształtowała urbanistykę Warszawy - stolicy Polski w ostatnich czterech wiekach. W jej dziejach w sposób szczególny zaznaczył się okres zaborów i okupacji. Miasto rekonstruowane i przebudowywane po kolejnych wojnach, stopniowo zatracalo swój pierwotny układ, swoją oryginalną tożsamość.

Urbanistyka dzisiejszej Warszawy sprawia wrażenie chaotycznej. Odtworzenie zasad jej komponowania jest trudne. Dla parków warszawskich w pełni wykorzystano walory naturalnego ukształtowania terenu. Charakterystyczne dla Warszawy parkowe układy kompozycyjne wykształciły się w oparciu o specyfikę warunków topograficznych miasta. Trwałość tych układów, dynamika zachodzących w nich zmian i kierunek przekształceń znajdują odzwierciedlenie w urbanistyce, a także wpływają na ogólną estetykę miasta.

Dlatego wydaje się, że prześledzenie losów warszawskich parków, przemian ich układów kompozycyjnych - z natury labilnych, daje możliwość odtworzenia zmian nie tylko jej przyrody ale także architektury i urbanistyki.

1.1. Stan badań

Stan badań dotyczący historii parków warszawskich stanowi pierwszą część tego rozdziału, następna odnosi się do opracowań określających przemiany układów kompozycyjnych w parkach, końcowa zaś, opracowań dotyczących tego tematu w parkach warszawskich.

Parki warszawskie posiadają bogatą dokumentację historyczną, na którą składają się: materiały kartograficzne, ikonograficzne, dokumenty, pamiątniki oraz opracowania naukowe. Materiały te dotyczą zarówno miasta w kolejnych okresach historycznych jak też są to monografie poszczególnych obiektów, np. pałaców, parków i.t.d.

Po raz pierwszy ogrody warszawskie¹ opisał Adam Jarzębski w 1643 roku. Jego książka jest swego rodzaju przewodnikiem po Warszawie. Przedstawia w niej szereg pałaców i dworów, opisując rymowanym wierszem ich położenie, architekturę i wyposażenie. Opisując zaś ogrody mówi o ich usytuowaniu, połączeniu widokowym z krajobrazem, charakteryzuje ich roślinność i wyposażenie. Tak np. przedstawia Jarzębski ogród królewski Villa Regia:

*"... Widzę kwater rozmaitych
Dostatkiem, a wyśmienitych
Tam są kwiatki, różne ziółka
Kształtnie sadzone do kółka.
W rogach baszty generalne,
Z drzewek różnych naturalne;
W których od słońca przy chłodzie
Może każdy siedzieć w chłodzie ..."*²

Ogrody warszawskie z XVIII wieku w doskonały sposób scharakteryzował Szymon Bogumił Zug. Wybitny architekt i projektant wielu ogrodów w Warszawie. Między innymi

¹ W pracy używane jest wymiennie określenie *ogród*, *park*, ponieważ termin *park* funkcjonuje od XIX wieku, a wcześniej używano pojęcia *ogrody*

² Jarzębski A. 1909. *Gościniec abo krótkie opisanie Warszawy* (1643), Warszawa, s.71

zakładał Powązki, Mokotów i Solec. Z jego barwnych opisów, czasami wręcz poetyckich, można odtworzyć wygląd wielu ogrodowych założeń. Tak Zug przedstawia letnią rezydencję Czartoryskiej na Powązkach *"... Grupa małych domków wiejskich pięknych, różnych form i wielkości, a przy każdym śliczny ogródeczek otoczony niezbyt wysokim płotkiem; wśród nich trochę tylko większy domek odznaczający się miłym zielonem wzgórzem na którym stoi, i do którego (...) wiodą (...) drożyny wijące się po lasku...."*³. Praca Zuga o ogrodach jest w zasadzie podsumowaniem jego twórczej działalności.

Wiele warszawskich ogrodów opisał Józef Drége opracowując w Encyklopedii hasło: *Ogrody w Polsce*. Przedstawił ich krótką historię oraz wygląd. Tak opisał ogród na Solcu *"... Pustkowie rozciągające się przed rokiem 1772 po nad Wisłą, wzdłuż przedmieścia zwanego Solcem, upodobał sobie wielce ks. eks-podkomorzy (...). Nabywając te łany nadwiślańskie, postanowił wystawić dworzec wspaniały (...). Założył zaraz tam park angielski, posadził różne gatunki drzew i krzewów, urządził trawniki, na skraju wystawił świątynię gotycką dla ozdoby, okolił ją drzewami i chatupkami wiejskimi, w których urządził pokoje..."*⁴

Bardzo cenne informacje zawarte są w przewodnikach po Warszawie⁵. Zawierają one opisy parków i ogrodów, sposób ich użytkowania, a czasami określenie stanu „kondycji”, zachowania obiektu. Na podstawie zawartych w przewodnikach danych można prześledzić losy wielu ogrodów i parków warszawskich. Przykładem może być opis folwarku Czyste. *"Osada ta położona jest tuż za Warszawą (...). Jest to ogród dawniej bardzo piękny dziś dość opuszczony. W lecie odbywają się tu różnego rodzaju zabawy, na które uczęszczają po większej części mieszkańcy pobliskich dzielnic miasta. Czasami bywają tu i przedstawienia teatralne..."*⁶.

Innym źródłem informacji o ogrodach są publikacje w warszawskiej prasie⁷. Najczęściej o ogrodach pisano w Kurierze Warszawskim, Ogrodniku Polskim, Tygodniku Ilustrowanym, Kłosach i w Stolicy. Artykuły dotyczyły przede wszystkim problemów bieżących związanych z użytkowaniem parków, konserwacją, częściową zmianą wyposażenia czy też wprowadzenia nowych elementów ogrodowych⁸. Odnotowane były

³ Zug Sz. B. 1848. *Ogrody w Warszawie i jej okolicach* (1784) opracowanie F.M. Sobieszczański, Warszawa

⁴ Drége J. 1904. *Ogrody w Polsce*. W: Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana.t.3, Warszawa, s.938

⁵ Sobieszczański M.J. 1857. *Przewodnik po Warszawie*; Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74. *Przewodnik po Warszawie i okolicach*; Gomulicki W. 1881. *Przewodnik po Warszawie*; Janowski A., Danysz-Fleszarowa R. 1930. *Mały przewodnik po Warszawie*

⁶ Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74, op cit., s.99

⁷ pełny ich wykaz zawiera Bibliografia Warszawy: lata 1864-1903, s. 5, 572, lata 1904-1918 s. 677, 679-680, 683, 1521; lata 1919-1928 s. 659,661-664,1620-1621; lata 1929-1939 s. 721-723,1803-1805,2195

⁸ Fr. Szanior 1917. Kwietnik przed palmiarnią w Ogrodzie Saskim. *Ogrodnik* 4, 4:55-57; W Ogrodzie Saskim dzieci nie mają trawnika, na którym mogłyby się bawić *Gazeta Polska* 1936 nr 11 s. 12. Prace w ogrodach i parkach miejskich. *Kurier Warszawski* 1935 122A s.12

również fakty przebudowy istniejących już parków, a także powstawania nowych obiektów⁹.

Wiele z warszawskich parków posiada własne opracowania monograficzne. Zawierają one szczegółową historię obiektu z uwzględnieniem kolejnych właścicieli i wnoszonych przez nich zmian w wystroju budynków i ogrodu. Na ich podstawie można prześledzić stopniowo zachodzące w nich zmiany, a także ich przyczyny¹⁰.

Uzupełnieniem informacji o parkach warszawskich są publikacje dotyczące szeroko rozumianej zieleni miasta. Temat ten poruszany jest w opracowaniach przedstawiających historyczny rozwój Warszawy, której integralną częścią są ogrody i parki¹¹.

Istnieją także opracowania dotyczące wyłącznie zieleni Warszawy, charakteryzujące jej funkcje i zadania w dużej aglomeracji oraz zajmujące się planowaniem terenów zieleni w odniesieniu do rozwoju urbanistycznego miasta¹².

W 1997 roku pracownicy Wydziału Zagospodarowania Przestrzennego Zarządu Miasta Stołecznego Warszawy pod kierunkiem Pawła Lisickiego, przy współudziale jednostek terenowych, rozpoczęli prace inwentaryzacyjne zieleni miejskiej Warszawy. Sporządzono w tym celu własną typologię terenów zieleni¹³ oraz tzw. kartę inwentaryzacyjną, według której opisywano każdy obiekt. Dane te sukcesywnie przekazywano do Wydziału, gdzie następnie opracowywane były według ustalonego programu komputerowego. Program ten oprócz charakterystyki stanu istniejącego zawiera także określenie formy ochrony obiektów oraz punktową ocenę wartości przyrodniczych i punktową ogólną ocenę obiektu. Do czerwca 1998 roku wykonano taką inwentaryzację dla ponad 500 obiektów.

Oddzielną grupę informacji stanowią opracowania bezpośrednio dotyczące układów kompozycyjnych parków warszawskich. Szczególne miejsce zajmuje tu opracowanie Longina Majdeckiego dotyczące ogrodów warszawskich w XVIII wieku. Autor przedstawia i charakteryzuje typy układów ogrodowych w ówczesnej Warszawie, podając konkretnie przykłady założeń, ich lokalizację, opis kompozycji i krótką historię¹⁴. Marek Witkiewicz wykonał podobne opracowanie dla publicznych parków i ogrodów Warszawy istniejących w XIX wieku. Charakterystyka każdego obiektu za-

⁹ Konkurs na projekt przebudowy Ogrodu Krasińskich (w:) *Przegląd Tygodniowy* 1890/47:70.; Szanior Fr.1880. O potrzebie założenia w Warszawie nowego parku i szkółek miejskich W: *Ogrodnik Polski* 20: 465-468; B.F. 1896. Park Ujazdowski. *Kurier Warszawski* 223: 4

¹⁰ Kwiatkowski M. 1962. Dynasy. *Rocznik Warszawski* 3:75-107; Kraushar A.1927. Ogród Saski w Warszawie (1727-1927). *Kronika Warszawy* 3; Szafrńska M. 1994. Ogród Zamku Królewskiego w Warszawie, Warszawa; Kwiatkowski, M. 1968. Powązki *Rocznik Warszawski* 69

¹¹ Dziewulski S.1933. Rozwój terytorialny miasta Warszawy w ciągu wieków (1230-1930 *Kronika Warszawy* 3; Drozdowski M., Zahorski A. 1981. Historia Warszawy, Warszawa; Szwankowski E. 1952. Warszawa, rozwój urbanistyczny i architektoniczny, Warszawa

¹² Rutkowski St. 1916. Ogrody w Wielkiej Warszawie. Zarys potrzeb. Warszawa; Kobendza R. 1930. Parki Warszawy i jej okolic. Lwów; Lisowski H., Ciołek G. 1956. Zieleń Warszawy, Warszawa; Piwkowski Wł. 1994. Warszawa Parki i ogrody, Warszawa; Głownia J. 1976. Parki i ogrody Warszawy, Warszawa; Staniszkis M. 1995. Planowanie krajobrazu Warszawy XX-XXI, z serii Krajobraz Warszawski, Warszawa; Wilski J.1993. Warszawa, rozwój przestrzenny, Warszawa

¹³ Wykonał ją zespół pod kierunkiem Przemysława Wolskiego w ramach tematu: Inwentaryzacja ogólna i wyznaczanie terenów zieleni do objęcia ochroną na obszarze Warszawy

¹⁴ Majdecki L.1973. Ogrody warszawskie w XVIII wieku. W: *Studia Warszawskie* t. XVI, Warszawa w XVIII wieku, z. 2, Warszawa: 219-257

wiera jego historię, sposób użytkowania, opis układu przestrzennego oraz powierzchnię i lokalizację¹⁵.

Osobnego opracowania doczekały się ogrody zlokalizowane w Kotlinie Warszawskiej. To szczególne miejsce, o zróżnicowanej rzeźbie terenu, dawało możliwość lokalizacji tu wspaniałych ogrodów. Typy założeń ogrodowych w Kotlinie Warszawskiej, charakterystykę ich układu przestrzennego, rozmieszczenie i powiązanie z terenem opisał Longin Majdecki¹⁶.

Opisy kompozycji parków warszawskich znaleźć można także w niektórych opracowaniach monograficznych, jak również w pracach ogólnych dotyczących ogrodów np. w fundamentalnym opracowaniu Gerarda Ciołka czy Longina Majdeckiego¹⁷. Spośród licznych opracowań dotyczących parków i ogrodów wymienić należy te, które mówią o kształtowaniu i sposobach zmian kompozycji ogrodowej. Można je podzielić na dwie grupy:

Pierwsza z nich to opracowania dotyczące kształtowania i sposobów zmian układu przestrzennego w granicach ogrodu. Już Izabela Czarłowska w swojej pionierskiej książce doradza właścicielom ogrodów jak je kształtować, jak przystąpić brzydkie miejsca, jak otwierać widoki i jak poprowadzić drogi. Oto zalecenia autorki odnośnie układu przestrzennego roślinności: „*Przy Klómbie rozciągniętym, dobrze umieścić Klómb okrągły; czasem między temi jedno duże drzewo zastawić; czasem też po zasadzonem w różne Klómby miejscu, miło dla oka kawałek łączki uyrzyć. Jeżeli jest widok ładny, taki kształt dać Klómbom, żeby z pomiędzy dużych dwóch suto zasadzonych takowych łąk, ten widok się odkrywał, idąc murawą albo ścieżką po niej ubitą...*”¹⁸.

Podobnie o kompozycji ogrodu pisze Franciszek Giżycki, Józef Strumiłło, czy też Adam Idzkowski. Współczesne nam opracowanie Władysława Niemirskiego zawiera natomiast założenia programowe i normatywy techniczne projektowania, przydatne w kształtowaniu kompozycji¹⁹.

Druga grupa opracowań traktuje problem przemian kompozycji ogrodu w odniesieniu do ogólnych trendów przemian w sztuce. Szczególne tu znaczenie ma książka Gerarda Ciołka, w której autor opisuje kompozycję ogrodów w Polsce w ujęciu historycznym, charakteryzując każdy nowy styl licznymi przykładami rozwiązań kompozycji. Jest to pierwsze systematyczne opracowanie zmian kompozycji w polskich ogrodach²⁰. Również wiele cennych informacji o przemianach kompozycji ogrodów zawartych jest w „Historii ogrodów” Longina Majdeckiego. Autor, w swojej książce

¹⁵ Witkiewicz M. 1996. Ogrody i parki publiczne XIX wieku na terenie Warszawy. maszynopis pracy magisterskiej. W zbiorach Katedry Architektury Krajobrazu SGGW

¹⁶ Majdecki L. 1972. Układy przestrzenno-kompozycyjne założeń ogrodowych w środowisku naturalnym Kotliny Warszawskiej W: Środowisko naturalne wobec uprzemysłowienia i urbanizacji, Warszawa

¹⁷ Ciołek G. 1954. Ogrody polskie. Warszawa; a także Majdecki L. 1981. Historia ogrodów. Warszawa

¹⁸ Czarłowska I. 1805. Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów. Wrocław, s. 15

¹⁹ Giżycki Fr. 1827. O przyozdobieniu siedzisk wiejskich. Warszawa; Strumiłło J. 1880. Ogrody północne. Wilno; Idzkowski A. 1867. Ogrody malownicze. *Kłosa* 89: 135-136; *Kłosa* 90: 146-147, *Kłosa* 91: 154-155; Niemirski Wł. 1973. Kształtowanie terenów zieleni, Warszawa

²⁰ Ciołek G. 1955. Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce, Łódź - Warszawa

przedstawia polską sztukę ogrodową na tle innych krajów²¹. Jednym z ostatnich tego typu opracowań jest książka Janusza Bogdanowskiego. Autor w sposób syntetyczny omawia style kompozycyjne panujące w polskiej sztuce ogrodowej. Przedstawia genezę powiązań i rozwoju różnych stylów ogrodowych²².

Niewiele jest natomiast opracowań dotyczących przemian układów kompozycyjnych parków warszawskich. Bardzo interesująca i cenna jest tutaj praca Longina Majdeckiego, dotycząca parku Łazienkowskiego. Autor przedstawia w niej historię założenia, kolejne etapy kształtowania ogrodu, wewnętrzne powiązania kompozycyjne z określeniem dominanty układu, powiązania widokowe i kompozycyjne z otoczeniem²³. Podobne opracowanie wykonał Jan Rylke dla Ogrodu Saskiego w Warszawie. Autor opisał historię założenia, zmiany układu przestrzennego w odniesieniu do samego ogrodu a także w odniesieniu do układu urbanistycznego Warszawy²⁴. Opracowanie przemian układu kompozycyjnego Wilanowa wykonali Jacek Cydzik i Wojciech Fijałkowski. Oprócz bogatej historii obiektu autorzy przedstawili zmiany zachodzące w układzie przestrzennym ogrodu ilustrując je licznymi planami założeń, z kolejnych etapów przekształceń²⁵. Dla nieistniejącego już ogrodu Gucin-Gaj opracowanie przemian jego kompozycji na tle założeń tzw. klucza wilanowskiego wykonał Longin Majdecki²⁶.

Podsumowując, Warszawa posiada różnorodne opracowania lecz większość z nich traktuje zielen w sposób ogólny. Niewiele jest prac dotyczących kompozycji parków warszawskich. Wymienić tu należy opracowania Longina Majdeckiego, który opisuje oryginalny i неповtarzalny układ kompozycyjny ogrodów w Kotlinie Warszawskiej, a także charakteryzuje typy kompozycji warszawskich ogrodów z XVIII wieku. Natomiast opracowania dotyczące przemian układów kompozycyjnych wykonano tylko dla poszczególnych obiektów (Łazienki, Wilanów, Ogród Saski). Dotychczasowe opracowania dotyczące kompozycji parków warszawskich nie wyczerpują tematu. Brak jest pracy, która traktowałaby o przemianach kompozycyjnych parków warszawskich w odniesieniu do zmian w urbanistyce, o trwałości układów oraz prognozowania kierunku zmian kompozycji i jej poszczególnych elementów, np. wnętrza parkowego czy alei.

Z istniejących opracowań dotyczących podejmowanego przeze mnie tematu, w analizach historycznych wykorzystałam monografię parków warszawskich, pracę Longina Majdeckiego dotyczącą założeń z XVIII wieku²⁷ oraz przewodniki po XIX-wiecznej Warszawie. Przy ustalaniu typów układów kompozycyjnych parków war-

²¹ Majdecki L. 1981. op. cit

²² Bogdanowski J. 1996. Style. kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej. Wybrane problemy, Kraków

²³ Majdecki L. 1969. Łazienki. Przemiany układu przestrzennego założenia ogrodowego W: Rejestr ogrodów polskich. z.7. Warszawa

²⁴ Rylke J. 1979. Powstanie i przekształcenia Ogrodu Saskiego w Warszawie. Maszynopis pracy doktorskiej

²⁵ Cydzik J., Fijałkowski W. 1989. Wilanów. Warszawa

²⁶ Majdecki L. 1965. Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego. W: Rejestr Ogrodów polskich. Z. 4, Warszawa

²⁷ Majdecki L. 1973 op. cit.

szawskich oparłam się na typologii Longina Majdeckiego²⁸, wykorzystując tę część, która odnosi się do terenu miasta Warszawy. Poza tym określłam trwałość kompozycji, przyczyny, dynamikę i kierunki jej zmian. Przeprowadzam również analizy dotyczące wybranych elementów kompozycji parków aby określić ich dzisiejszy wygląd i prognozować kierunki ich przemian. W przypadku wnętrza parkowego opieram się na definicji wnętrza sformułowanej przez Janusza Bogdanowskiego²⁹. Uzupełniona przeze mnie stanowi podstawę ustalenia własnej typologii wnętrz parkowych w dzisiejszych parkach warszawskich.

1.2. Cel badań

Celem niniejszej pracy było prześledzenie przemian układów kompozycyjnych parków warszawskich. Na tej podstawie można wyodrębnić trwałe cechy ich kompozycji oraz ustalić dynamikę zachodzących w niej zmian. Pozwoli to na prognozowanie kierunku przekształceń układów kompozycyjnych w tych parkach i w ślad za tym na określenie wytycznych dla ich pielęgnowania.

1.3. Zakres pracy

Praca dotyczy parków zlokalizowanych na terenie dzisiejszej Warszawy, zamkniętej w granicach administracyjnych, określonych w 1992 roku. W opracowaniu ujęto obecny stan parków warszawskich badanych w latach 1996-1998. W analizach zakres pracy sięga do początków historii miasta- w przypadku opisu jego rozwoju przestrzennego, i do daty powstania najstarszego istniejącego dziś obiektu- dworu myśliwskiego w Ujazdowie (1619)- w odniesieniu do analiz przekształceń kompozycyjnych warszawskich parków.

1.4. Metoda pracy

Badania nad przekształceniami układów kompozycyjnych w parka warszawskich rozpoczęłam od analiz warunków środowiska przyrodniczego Kotliny Warszawskiej, aby określić ich wpływ na lokalizację ogrodów i dobór gatunków roślin. Następnie przeprowadziłam analizę historycznych losów Warszawy, przemian jej układu przestrzennego i urbanistycznego. Pozwoliło to scharakteryzować poszczególne etapy rozwoju zieleni w mieście, określić czas i miejsce powstawania ogrodów i parków, ustalić okres ich trwania oraz przyczyny ich zanikania. Powyższe analizy pozwoliły także na określenie korelacji czasu istnienia ogrodu z jego lokalizacją w mieście. W dalszej części pracy poddałam analizie przemiany kompozycji wybranych parków warszawskich, a następnie wybranych elementów układu przestrzennego założenia parkowego. Analiza ta pozwoliła określić czas trwania poszczególnych układów kompozycyjnych, przyczyny oraz tempo zachodzących w nim zmian. Ponadto, pozwoliła określić trwałość poszczególnych elementów kompozycji oraz prognozować kierunek ich zmian.

Aby zrozumieć istotę układów kompozycyjnych i dynamikę zmian zachodzących w parkach warszawskich pracę rozpoczęłam od badań terenowych. Za podstawę

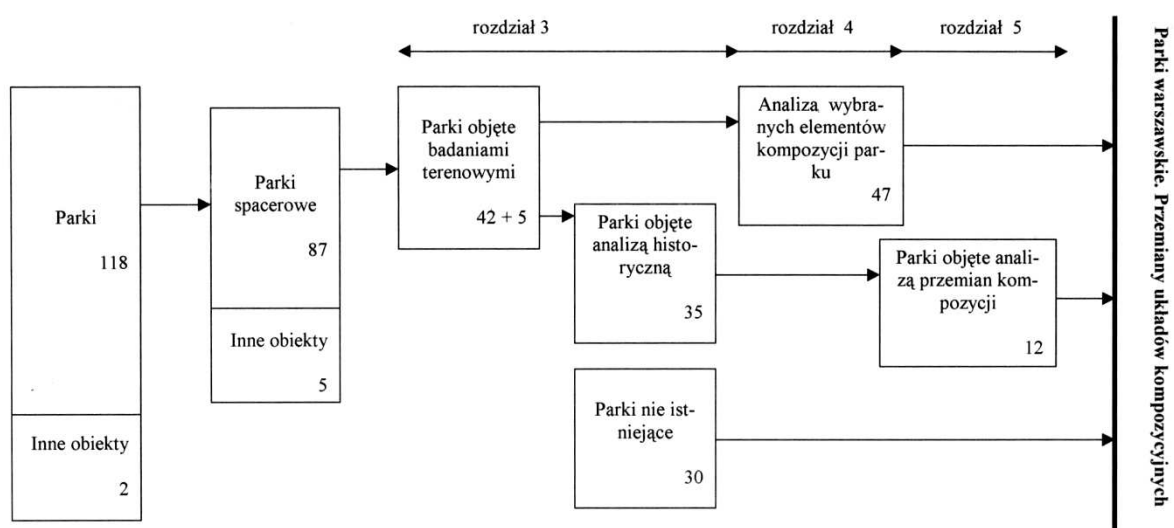
²⁸ Majdecki L. 1972 op. cit.

²⁹ Bogdanowski J. 1996 op. cit.

opracowania przyjąłam dzisiejszy stan kompozycji parków. Analizy historyczne posłużyły do prześledzenia zmian kompozycyjnych, zachodzących w trakcie istnienia ogrodu.

Przy wyborze obiektów do analizy posłużyłam się zdjęciami lotniczymi Warszawy z 1997 roku i wykazem typów terenów zieleni sporządzonym w tym samym roku przez Przemysława Wolskiego na zlecenie Wydziału Zagospodarowania Przestrzennego Zarządu Miasta Stołecznego Warszawy³⁰. Z powyższej typologii za najbardziej przydatny dla tematu pracy uznałam typ: park; pod tym hasłem umieszczono 118 obiektów. Zawiera on szereg podtypów³¹, z których wybrałam podtyp: parki spacerowe (87 obiektów), ponieważ posiadają one najbardziej rozwinięty układ kompozycyjny. Do dalszych opracowań włączyłam także tereny zieleni innego typu: dwa parki kultury (Szczęśliwice, Nowickiego) i jeden cmentarz symboliczny (Cmentarz Żołnierzy Radzieckich), ze względu na walory kompozycyjne tych założeń oraz z typu: inne parki o różnych funkcjach park Ursynowski i z typu zieleniec wypoczynkowy Dolinę Szwajcarską, ze względu na istotne przemiany kompozycyjne tych założeń. W związku z tym dalsze analizy przeprowadziłam dla 92 obiektów (ryc. 1.). Wykorzystując zdjęcia lotnicze Warszawy w skali 1:20 000 wykonałam dla analizowanych parków wstępną ocenę kompozycji, podstawą której były następujące kryteria:

- czytelność kompozycji,
- atrakcyjność układu przestrzennego wynikająca z długiej historii obiektu lub z nowatorskiego rozwiązania mającego wpływ na kierunek zmian w kompozycji parków,
- układ i wzajemne powiązanie elementów kompozycji parku, zwłaszcza wewnątrz parkowych,
- powiązanie parku z krajobrazem.

Ryc. 1. Schemat wyboru obiektów do analizy (liczby oznaczają ilość obiektów)

³⁰ Jest to jedyne tego rodzaju opracowanie sporządzone dla Warszawy, według określonej przez autora typologii terenów zieleni stolicy

³¹ Patrz aneks 1.

Na podstawie przyjętego kryterium pominięto te parki, których kompozycja, z różnych powodów została zatarta, parki których kompozycja jest przypadkowa, odpowiadająca jedynie sanitarnej funkcji zieleni, nie wykazująca cech dzieła sztuki. Z badań wyłączyłam również obiekty zamknięte dla publiczności. Po wstępnej analizie kompozycji wyłoniłam 47 obiektów, dla których przeprowadziłam badania terenowe. Wykaz tych obiektów zamieszczam w tabeli 1³².

Tabela 1. Wykaz parków objętych badaniami terenowymi (układ wg dzielnic) (kolor szarym zaznaczono parki objęte analizą historyczną)

Lp.	Nazwa parku	Nazwa funkcji	Dzielnica	Adres parku
1.	Cytadela	Park spacerowy	Żoliborz	ul. Krajewskiego, Wybrzeże Gdańskie
2.	Hibnera	Park spacerowy	Żoliborz	ul. Kaniowska
3.	Kaskada	Park spacerowy	Żoliborz	ul. Słowackiego, Gdańska, Tuszyńskiego
4.	Kępa Potocka	Park spacerowy	Żoliborz	ul. Gwiazdźista, Krasickiego, Wybrzeże Gdańskie, Armii Krajowej
5.	Olszyna	Park spacerowy	Żoliborz	ul. Broniewskiego, Duracza, Gąbińska, Armii Krajowej
6.	Żeromskiego	Park spacerowy	Żoliborz	ul. Krasińskiego, Czarnieckiego, Mierostawskiego, Mickiewicza
7.	Dolina Szwajcarska	Zieleniec wypoczynkowy	Śródmieście	ul. Chopina, al. Róż
8.	Kazimierzowski	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Oboźna, Browarna
9.	Łazienkowski	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Podchorążych, Gagarina, Belwederska, al. Ujazdowskie, trasa Łazienkowska
10.	Na Książęcem	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Książęca, Kruczkowskiego, al. 3-go Maja
11.	Ogród Krasińskich	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Miodowa, Długa, Andersa, Świętojerska
12.	Ogród Saski	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Wierzbowa, Senatorska, Marszałkowska, Królewska, pl. Piłsudskiego
13.	Rydzia -Śmigłego	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Gwardzistów, Solec, Górnośląska, Książęca, Kruczkowskiego

³² Tabelę 1 opracowałam na podstawie wykazu obiektów terenów zieleni, który otrzymałam z Wydziału Zagospodarowania Przestrzennego Zarządu Miasta Stołecznego Warszawy. Pomięłam rubryki określające prawnych właścicieli obiektów, ochronę i punktową ocenę wartości każdego obiektu. Dzisiaj konieczny jest dodatkowy komentarz. Parki: Cytadela i Hibnera połączono w jeden i nazwano Fosa i Stoki Cytadeli. Dwa parki zmieniły nazwę: park 13 września 1944 obecnie jest parkiem im. płk. Jana Szypowskiego „Leśnika”, a dawny park Hanki Sawickiej teraz nosi nazwę Obwodu Praga Armii Krajowej.

14.	Traugutta	Park spacerowy	Śródmieście	ul. Konwiktorska, Bonifraterska, Słomińskiego, Wybrzeże Gdańskie
15.	Ujazdowski	Park spacerowy	Śródmieście	al. Ujazdowskie, Piękna, Lenona, trasa Łazienkowska
16.	Arkadia	Park spacerowy	Mokotów	ul. Puławska, Giżyckiego, Piaseczyńska
17.	Cmentarz Żołnierzy Radzieckich	Cmentarz parkowy	Mokotów	ul. Żwirki i Wigury
18.	Dolinka Służewiecka	Park spacerowy	Mokotów	ul. Nowoursynowska, Dolina Służewiecka, Puławska
19.	Kozłowskiego	Park spacerowy	Mokotów	ul. Puławska, Dolina Służewiecka, Koński Jar, Nutki
20.	Królikarnia	Park spacerowy	Mokotów	ul. Puławska
21.	Mokotowski	Park spacerowy	Mokotów	ul. Puławska, al. Niepodległości, Ursynowska, Odyńca
22.	Morskie Oko	Park spacerowy	Mokotów	ul. Puławska, Morskie Oko, Promenada, Belwederska, Spacerowa
23.	Sielecki	Park spacerowy	Mokotów	ul. Chełmska
24.	gen. Szczubetka	Park spacerowy	Mokotów	ul. Powsińska, Morszyńska
25.	Ursynów	Inne parki o różnych funkcjach	Mokotów	ul. Nowoursynowska
26.	Wilanów	Park spacerowy	Mokotów	ul. St. Kostki Potockiego
27.	Górczewska	Park spacerowy	Wola	ul. Łazurowa, Muszłowa, Klemensiewicza, Raginisa
28.	ks. Janusza	Park spacerowy	Wola	ul. ks. Janusza, Obozowa
29.	Moczydło	Park spacerowy	Wola	ul. Górczewska, Deotymy, Czorszyńska, al. Prymasa Tysiąclecia
30.	Powstańców Warszawy	Park spacerowy	Wola	ul. Wolska, Sowińskiego
31.	Sowińskiego	Park spacerowy	Wola	ul. Wolska, Elekcyjna, Pustola
32.	Szymańskiego	Park spacerowy	Wola	ul. Górczewska, Elekcyjna, Wolska, al. Prymasa Tysiąclecia
33.	Kombatantów	Park spacerowy	Ochota	ul. Świerszcza, ks. Chróścickiego, Obrońców Pokoju
34.	Korotyńskiego	Park spacerowy	Ochota	ul. Korotyńskiego, Mołdawska, Bohdanowicza
35.	Młodzieży	Park spacerowy	Ochota	ul. Spiska, Malinowa, Sosnkowskie-

		wy		go, Drzymały, Żurowicka
36.	Nowickiego	Park kultury	Ochota	ul. Pawińskiego, Nowickiego, Sannocka, Pruszkowska,
37.	Pole Mokotowskie	Park spacerowy	Ochota	ul. Wawelska, Żwirki i Wigury, Rosta-fińskich, Batorego, Rychlińskiego, Waryńskiego, al. Armii Ludowej
38.	Skłodowskiej-Curie	Park spacerowy	Ochota	ul. Wawelska, Skłodowskiej-Curie, Miecznikowa
39.	Szczęśliwice	Park kultury	Ochota	ul. Włodarzewska, Bielska, Drawska
40.	Zieleniec Wielkopolski	Park spacerowy	Ochota	ul. Filtrowa, Łęczycka, Wawelska, Reja, Krzyckiego, Dantyszka, Górnickiego
41.	Bródnowski	Park spacerowy	Praga Północ	Ul. Chodecka, Kondratowicza, Wyszogrodzka, Łabiszyńska
42.	Praski	Park spacerowy	Praga Północ	al. Solidarności, Jagiellońska, Ratuszowa, Wybrzeże Helskie
43.	płk. J. Szypowskiego „Leśnika”	Park spacerowy	Praga Południe	Ul. Bitwy Grochowskiej, Tremboleska, Osowska, Kwatery Głównej, Grochowska
44.	Obwodu Praga Armii Krajowej	Park spacerowy	Praga Południe	Ul. Grochowska, Weterynaryjna, Kobielska, Podskarbińska
45.	Skaryszewski	Park spacerowy	Praga Południe	Ul. Międzynarodowa, Waszyngtona, Zieleniecka
46.	Szaserów	Park spacerowy	Praga Południe	Ul. Szaserów, Garwolińska, Kobielska,
47.	Waszyngtona	Park spacerowy	Praga Południe	Ul. Międzynarodowa, Sł. Augusta

Równoległe do prac terenowych wykonałam analizę historyczną parków. Przebiegała ona w dwóch kierunkach. Pierwszy dotyczył obiektów już nieistniejących. Na podstawie dostępnych dla mnie materiałów kartograficznych, ikonograficznych, pamiętnikarskich oraz opracowań monograficznych przedstawiłam historię 30 nieistniejących parków warszawskich, podając także przyczyny ich zniknięcia. Analiza ta w pewnym stopniu pozwoli określić prawidłowości zmian kompozycyjnych parków, ogrodów i miasta. Drugi kierunek analiz historycznych dotyczył dzisiejszych parków objętych badaniami terenowymi. Spośród 47 obiektów dla 35 mogłam wykonać taką analizę dysponując odpowiednimi materiałami źródłowymi. Dla pozostałych 12 obiektów, z powodu braku materiałów, takiej analizy wykonać nie mogłam. Są to parki powstałe w ostatnim dwudziestolecu, nie mają więc wpływu na całość analizy przemian układów kompozycyjnych, ale dla prognozowania kierunku zmian stanowią cenne ogniwo.

Mając przeprowadzoną analizę historyczną obiektów warszawskich mogłam przystąpić do kolejnego etapu pracy: analizy przemian układów kompozycyjnych. Wy-

konałam ją dla 12 założeń- dla ogrodów: Saskiego i Kasińskich, dla parków: Kaskada, Kazimierzowski, Łazienkowski, Na Książęcem, Królikarnia, Morskie Oko, Sielecki, Ursynów, Wilanów, Praski, wyodrębnionych z grupy 35 parków objętych analizą historyczną³³. Są to obiekty o długiej historii, bogato dokumentowanej starymi planami, rycinami oraz wszelkiego rodzaju opisami, na podstawie, których można prześledzić kolejne zmiany zachodzące w ich kompozycji. Analizę wybranych elementów układu kompozycyjnego parku: wnętrza parkowe, aleja, rzeźba, wykonałam we wszystkich 47 obiektach objętych badaniami terenowymi (patrz ryc. 1).

Badania terenowe prowadziłam w latach 1996-1998 w okresie pełnej wegetacji roślin, a także w okresie ich spoczynku. Zimą przeprowadziłam przede wszystkim analizę kompozycji parków, która w tym czasie, ze względu na bezlistny stan drzew jest najlepiej czytelna. Mogłam więc ustalić ogólny układ przestrzenny parku, odnaleźć oś główną założenia, układ i powiązania wewnątrz parkowych oraz powiązanie parku z otoczeniem. Mogłam prześledzić układ dróg i alei parkowych oraz ocenić ich udział w kształtowaniu ogólnej kompozycji założenia. Wyniki z badań terenowych sporządzałam w formie opisów a także schematycznych rysunków kompozycji parku.

W okresie letnim uzupełniłam dane odnośnie kompozycji ogólnej parków. Wykonałam dokumentację fotograficzną dla przestrzennego układu roślinności, układu wodnego, elementów wyposażenia parku. W okresie tym wykonałam również szczegółowe badania dotyczące wnętrza parkowego, alei i rzeźby.

Dla wnętrza parkowego przeprowadziłam analizy przyrodniczych i architektonicznych, elementów składających się na jego kompozycję. Dane z terenu sporządzałam w formie opisów i szkiców oraz wykonałam panoramiczne zdjęcia fotograficzne. Dla alei parkowych przeprowadziłam inwentaryzację ogólną. Określiłam gatunek drzewa i jego wiek stosując metodę szacunkową. Sprawdziłam także odległość sadzenia drzew oraz szerokość alei. Informacje te zapisałam w formie szkicowych planów, rysunków oraz opisów. Wykonałam również dokumentację fotograficzną. Dla rzeźby przeprowadziłam badania mające na celu określenie jej funkcji w dzisiejszych parkach. Dlatego charakteryzowałam usytuowanie rzeźby i sposób jej ekspozycji. Określiłam jej udział w przestrzennej kompozycji parku. Dane z terenu sporządzałam w formie opisów, szkiców oraz dokumentacji fotograficznej.

Przeprowadzone w ten sposób badania terenowe stały się podstawą do analiz przemian układów kompozycyjnych dzisiejszych parków warszawskich. Dla obiektów z okresu międzywojennego podstawę opracowania stanowią fotografie znajdujące się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Stołecznego Warszawy³⁴, plany miasta z początku XX wieku, ewidencje parków znajdujące się u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, materiały opisowe. Dla przełomu XIX i XX wieku korzystałam z fotografii, rycin i planów, znajdujących się w Archiwum Miasta Warszawy oraz w Muzeum Historycznym. Korzystałam także z materiałów faktograficznych zawartych w ówczesnej prasie codziennej np. w Kurierze Warszawskim, Ogrodniku, Tygodniku Ilustrowanym. Dla parków z XIX wieku podstawę opracowania stanowi analiza planów, rycin i

³³ Patrz tabela 1

³⁴ Dalej używam nazwy Muzeum Historyczne

fotografii znajdujących się w Muzeum Historycznym, a także materiałów opisowych, wśród których najcenniejsze są przewodniki po Warszawie i artykuły w prasie codziennej. Podstawę opracowania ogrodów z XVIII wieku stanowi analiza planów, rycin oraz opisów sporządzonych przez Szymona Bogumiła Zuga w 1784 roku, a tak opracowanie Longina Majdeckiego (1973) oraz szereg prac monograficznych. Przy opracowaniu ogrodów z XVII wieku korzystałam przede wszystkim z prac Longina Majdeckiego (1969), Jana Rylke (1976), opisów Adama Jarzębskiego wykonanych w 1643 roku oraz opracowań monograficznych. Dla uzyskania pełniejszego obrazu przemian układu urbanistycznego i kompozycyjnego Warszawy umieściłam w pracy także opisy parków dziś już nie istniejących. Wykonała je w oparciu o prace monograficzne, przewodniki po Warszawie, analizy planów poszczególnych obiektów i starych rycin.

Przeprowadzone powyżej analizy dały możliwość określenia przemian układów kompozycyjnych, a także prognozowanie tychże przemian.

1.5. Układ pracy

Układ pracy odzwierciedla kolejność postępowania. Po części wstępnej przedstawiłam opis rozwoju przestrzennego Warszawy, a następnie charakterystykę parków. Po części opisowej nastąpiła analiza materiałów wykonana w trzech aspektach. Pierwszy z nich dotyczył przemian kompozycyjnych parków w skali miasta. Przyjęta tu metoda analizy pozwoliła na wyodrębnienie tych czynników miastotwórczych, które, w zasadniczy sposób wpływały na ukształtowanie kompozycji parku. Są to:

1. kierunek przestrzennego rozwoju miasta i związany z nim układ komunikacyjny,
2. lokalizacja ośrodków usługowych, mieszkaniowych itp.,
3. fortyfikacje obronne.

Drugi kierunek analizy materiałów dotyczył przemian kompozycyjnych w obrębie parku. Przyjęta tu metoda pozwoliła na:

A. Określenie tych elementów, które w zasadniczy sposób wpływają na kształtowanie kompozycji parku. Są to:

1. rzeźba terenu
2. lokalizacja parku
3. układ przestrzenny roślinności
4. układ wodny
5. wyposażenie parku
6. główne osie kompozycji

B. Rejestrację i obserwację zmian zachodzących w tych elementach począwszy od współczesności aż do momentu powstania parku.

Trzeci aspekt analizy dotyczył elementów układu przestrzennego parku: wnętrza parkowego, alei i rzeźby.

Po przeprowadzeniu powyższych analiz określiłam:

1. tempo przemian kompozycyjnych w parkach warszawskich
2. stopień przekształceń układu kompozycyjnego
3. kierunek zmian elementów kompozycji parku

Na tej podstawie wyprowadziłam wnioski dotyczące:

1. wpływu procesu urbanizacyjnego na trwanie parku
2. dynamiki przekształceń kompozycji badanych parków
3. prognozowania zmian zachodzących w kompozycji parków.

1.6. Teza pracy

Parki warszawskie posiadają swój oryginalny specyficzny układ kompozycyjny, który powstał w oparciu o naturalne warunki przyrodnicze Kotliny Warszawskiej.

2. WARSZAWA

2.1. Środowisko przyrodnicze Kotliny Warszawskiej

Warszawa leży nad środkowym biegiem Wisły, w centralnej części Kotliny Warszawskiej. Kotlina Warszawska charakteryzuje się podziałem na dwie części ukształtowane odmiennie po obu stronach Wisły. Część lewobrzeżna to wysoczyzna, gdzie najciekawszym elementem krajobrazowym jest Skarpa Wiśłana. Od Czerska do Warszawy skarpa wznosi się przeciętnie do 100 m n.p.m., ale dość łagodnie opada ku rzece i dzięki temu dostęp do niej jest względnie łatwy. Jest utworem pochodzenia polodowcowego, powstałym z osadów plioceńskich³⁵. Prawobrzeżna, niska część regionu jest krajobrazowo odmienna. Nazwana została Równiną Praską. Zbudowana jest ze żwirów, piasków i mad tworzących pradolinę Wisły³⁶. W przeszłości tereny te różniły się także pod względem przyrodniczym. Wilgotny, prawy brzeg porastały olbrzymie puszcze Brudzieńska i Dębska. Na lewym brzegu rzeki puszcze nie tworzyły aż tak zwartego kompleksu-choć i tu ciągnęły się kilometrami. Pozostałością tych dawnych leśnych ostępów jest Puszcza Kampinoska czy Puszcza Bolimowska. Różnice w budowie geologicznej oraz zróżnicowany układ hydrologiczny spowodowały, że w rejonie Warszawy, występuje duża różnorodność zbiorowisk roślinnych. Dzisiejszą potencjalną roślinność naturalną Warszawy można z małymi poprawkami odnieść do układu fitosocjologicznego roślinności istniejącej tu przed wieloma wiekami.

I tak na prawym brzegu Wisły dominowały różnego typu bory: bór świeży mieszany sosnowo-dębowy (*Pino-Quercetum typicum*), wilgotny bór mieszany sosnowo-dębowy z osiką (*Pino-Quercetum populetosum tremulae*), wilgotny bór sosnowy (*Molinio-Pinetum*), bagienny bór sosnowy (*Vaccino uliginosi-Pinetum*), a w sąsiedztwie łągi: nadrzeczny łąg wierzbowo-topolowy i zarośla wiklin (*Salici populetum*, *Salicetum triandro-viminalis*) lub nadrzeczny łąg jesionowo-wiązowy (*Ficario-Ulmetum campestris*). Lewy brzeg Wisły porastały przede wszystkim grądy. Przeważał grąd typowy (*Tilio-Carpinetum typicum*), a fragmentami występowały siedliska grądów niskich (*Tilio-Carpinetum corydaletosum*, *Tilio-Carpinetum stachyetosum*) i wysokich (*Tilio-Carpinetum calamagrostietosum*)³⁷. Tak zróżnicowany siedliskowo obszar przyszłego miasta determinował charakter i strukturę gatunkową roślin w zakładanych na jego terenie ogrodach.

2.2. Rozwój przestrzenny miasta

2.2.1. Warszawa - stolica Mazowsza

Gród nazywany Warszawą powstał w starannie dobranym miejscu ponad 700 lat temu. Rzeka zapewniała zaopatrzenie w wodę. Była również ważnym czynnikiem bezpieczeństwa dla grodu leżącego na wysokiej skarpie. Jednocześnie było to miej-

³⁵ Wysokiński L. 1993. Budowa geologiczna Skarpy Warszawskiej. W: Skarpa Warszawska. Materiały sesji naukowej pod red. B. Wierzbickiej, Warszawa s. 13

³⁶ Biernacki Z. 1969-70. Paleohydrologia Wisły w rejonie Warszawy w okresie od wczesnego średniowiecza do XX w. zarejestrowana w zespołach sedymentacyjnych aluwii. W: Warszawskie Materiały Archeologiczne, t. IV-V, Warszawa, s. 170

³⁷ Chojnacki J. 1991. Zróżnicowanie przestrzenne roślinności Warszawy. Mapa roślinności potencjalnej, Warszawa

sce zbiegu szlaków lądowych, biegnących wzdłuż granicy działów wodnych Pilicy i Bzury³⁸. Szlaki te prowadziły do dogodnych przepraw przez Wisłę w rejonie Solca.

Jak wykazały badania archeologiczne najstarszymi grodami na terenie dzisiejszej Warszawy były: Bródno (X wiek) i Jazdów (XI wiek) związane z osadami rybackimi, przewoźniczymi i targowiskami³⁹. Zamieszkująca te ziemie ludność żyła z gospodarki leśnej i rybołówstwa. Jedynie południowa część dzisiejszej Skarpy Warszawskiej była wykorzystywana rolniczo.

W XIII wieku największe znaczenie w rejonie dzisiejszej Warszawy miał Jazdów (dzisiejszy Ujazdów), gdzie znajdował się zamek myśliwski Książąt Mazowieckich rezydujących w Czersku. W pobliżu zamku biegły dwa trakty z południa na północ, z Grójca i Czerska do Zakroczymia. Przecinały one drogi z Łowicza i Rokitna wiodące ku przeprawie na Solcu (ryc. 2).

Ryc. 2. Układ gościńców w rejonie Warszawy w XIII wieku. (wg opracowania A. Gieysztor)

Po napaści Jadźwingów i spaleni Jazdowa w 1269 roku ośrodek władzy książęcej przeniósł się na północ, w rejon obecnego Zamku Królewskiego. Na wysokim cyplu skarpy, w pobliżu osady Rybaki, założono na prawie chełmińskim miasto Warszawę. Miasto powstało „na surowym korzeniu”⁴⁰ i otrzymało typowy w średniowieczu układ urbanistyczny. Jego centrum stanowił prostokątny plac –rynek. Wokół niego regularna, prostokątna siatka ulic przecinała zwarte bloki zabudowy mieszkalnej. Dokładna

³⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. 1893. red. B. Chlebowski. Warszawa, s. 59

³⁹ Sosnowski O. 1930. Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy. W: Studia do dziejów sztuki w Polsce. t. 2. Varsaviana I, Warszawa, s. 3

⁴⁰ Drozdowski M.M., Zahorski A. 1981. Historia Warszawy. Warszawa, s. 15

data powstania miasta nie jest znana. Wiadomo natomiast, iż jeszcze w XIV wieku otoczono je murem obronnym z fosą. Wewnątrz murów znajdowała się część obecnego Starego Miasta, między wąwozem ul. Mostowej, a południową elewacją kościoła św. Marcina i kościoła św. Jana. Taki obraz miasta przedstawiają akta procesu polsko –krzyżackiego z 1339 roku⁴¹. Później opasano miasto drugą linią murów. Świadczyło to o jego rosnącym znaczeniu i zamożności, gdyż budowa murów była kosztowna. Powierzchnia zawarta wewnątrz murów liczyła 16 ha. Ze względu na szczupłość miejsca nie było tam ogrodów. Mieszczanie Warszawy posiadali ogrody użytkowe poza murami. Do nich należał z nadania książęcego pas ziemi, pomiędzy późniejszymi ulicami Świętojską a Senatorską, ciągnący się aż do granic Woli. Dwór książęcy również posiadał ogród, który zapełniał jego „stół i aptekę”⁴².

W obawie przed wytrzebieniem zwierzyny w okolicznych lasach władcy Mazowsza wydali zakaz polowań dla mieszczan i włościan. Założyli pierwsze zwierzyńce w Ujazdowie i na Pradze.

W rezultacie szybkiego rozwoju gospodarczego, od XIV wieku następuje rozbudowa przedmieść wzdłuż traktów dojazdowych do miasta. W pobliżu jego bram drogi rozszerzają się tworząc obszerne place postojowe. Powstaje przedmieście Freta przy bramie nowomiejskiej i Czerskie przy bramie południowej. Dawna osada Świętojska otrzymuje prawa miejskie. Powstaje tu Nowa Warszawa, całkowicie odrębna i niezależna względem Starej Warszawy. Ekspansja zabudowy przedmiejskiej objęła place leżące wzdłuż traktu Czerskiego. Późniejsze Krakowskie Przedmieście było główną osią rozbudowy miasta.

Zabudowano również tereny przy drogach biegnących na zachód, wzdłuż późniejszej Senatorskiej i Długiej. Nowe ulice, w przeciwieństwie do pradawnych dróg wytyczane były wzdłuż posiadanych gruntów, podkreślając ich prostopadły układ do Wisły⁴³.

Warszawa średniowieczna zawdzięczała swój rozwój korzystnemu położeniu względem szlaków komunikacyjnych. Pośredniczyła w handlu zbożem i drewnem transportując je statkami do Gdańska. Jej zwartą zabudowę porządkował system prostopadłych ulic –osi, wzdłuż których wytyczano działki według stałego modułu. Miasto spinał centralnie usytuowany i rynek z późniejszym ratuszem –siedzibą urzędów miejskich, symbol znaczenia mieszczaństwa. Wspaniała myśl średniowiecznych urbanistów wykorzystywała naturalne ukształtowanie terenu, harmonijnie łączyła wielorakie funkcje użytkowe z estetycznymi. Jej efekty możemy podziwiać na starych panoramach Warszawy: gęsta spiętrzona zabudowa z wieloma wieżami na skarpie z płynącą u jej podnóża Wisłą⁴⁴ (ryc.3.). Główną „elewacją” miasta stała się strona wschodnia, oglądana z prawego brzegu rzeki. Położenie miasta umożliwiała zarazem widokową penetrację dalekich krajobrazów po stronie praskiej⁴⁵.

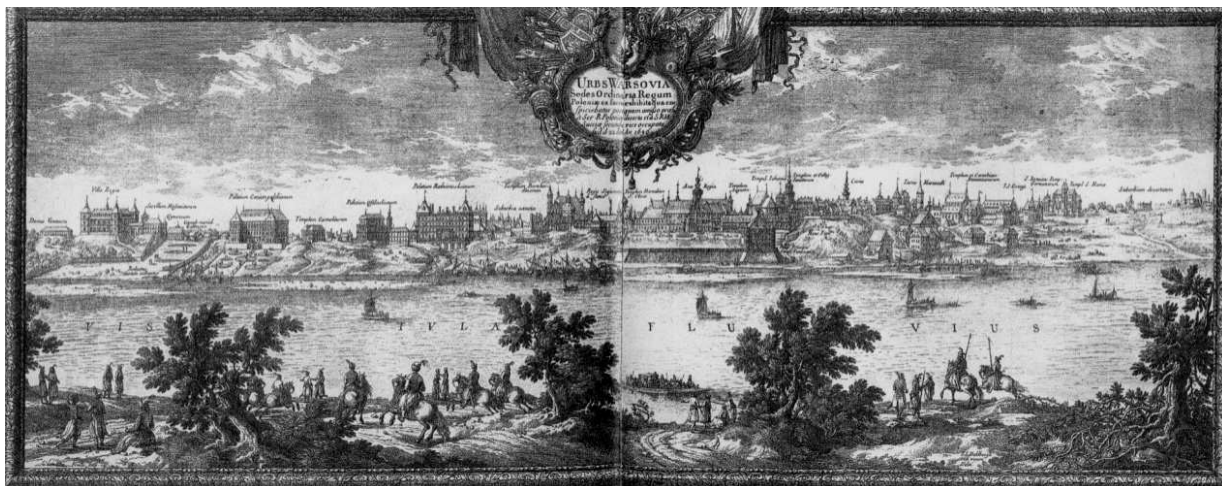
⁴¹ Dziewulski S. 1933.op.cit.,s.118

⁴² Szafrńska M.1994. Ogród Zamku Królewskiego. Warszawa, s.7

⁴³ Sosnowski O.1930.o.p.cit.,s.13

⁴⁴ Hogenberg A..Widok Warszawy. W: G. Braun. Theatrum praecipuarum...1618 za M. Szafrńską 1994.op.cit.s,13

⁴⁵ Skalski J.1997.Krajobraz Skarpy Warszawskiej-mit i rzeczywistość. W: J. Rylke. Przyroda i miasto. Warszawa,s.32

Ryc. 3. Panorama Warszawy E.J. Dahlberga z 1655 roku

2.2.2. Warszawa - stolica I Rzeczypospolitej.

Po śmierci ostatnich, piastowskich Książąt Mazowsza, dzielnica ta, na mocy wcześniejszych układów, została włączona do królestwa Polsko –Litewskiego. W tym wielonarodowym państwie rola Warszawy rosła, ze względu na jej centralne położenie. Dotychczasowa stolica Mazowsza stała się miejscem postoju dla dworu królewskiego, podróżującego na Litwę, siedzibą zjazdów i Sejmików szlacheckich, a od 1573 roku także elekcji królów polskich⁴⁶.

Jeszcze przed końcem XIV wieku Zygmunt III Waza przeniósł stolicę z Krakowa do Warszawy. Pełnienie funkcji stołecznych w państwie zwiększyło wpływ czynników politycznych na dalszy rozwój miasta. Wraz z dworem królewskim do stolicy ciągnęły rzesze szlachty obradującej na sejmikach oraz z racji pełnionych urzędów państwowych. Warszawscy mieszczaństwo musieli udostępniać swoje domy na czasowe kwatery dla przybywającej szlachty. Wkrótce stały się one mało wystarczające. Magnaci i szlachta, bogaci właściciele majątków ziemskich, nabywali grunta na przedmieściach stolicy i budowali wspaniałe pałace jako swoje czasowe rezydencje. Na swoim terenie nie uznawali zwierzchności Warszawy. Na nabytych gruntach budowali prywatne miasteczka – jurydyki⁴⁷. Pomimo protestów władz warszawskich ich liczba wciąż wzrastała (w połowie XVIII wieku było 14 jurydyk).

Właściciele jurydyk nie płacąc podatków i nie uznając jurysdykcji miejskiej dezorganizowali rozwój stolicy i przyczyniali się do poważnego jej regresu. Jednocześnie zwiększał się obszar zurbanizowanych przedmieść. Najbardziej zaludnione i zabudowane tereny otoczono w latach 1621-1624 tzw. Wałem Zygmuntowskim. Ta ziemna budowla, wzmocniona bastionami miała zapobiec rozszerzeniu się zarazy. Równocześnie spełniała funkcje obronne. Wewnątrz wałów biegnących od Nowej Warszawy do Tamki znalazła się powierzchnia prawie dziesięć razy większa od tej otoczonej murami⁴⁸.

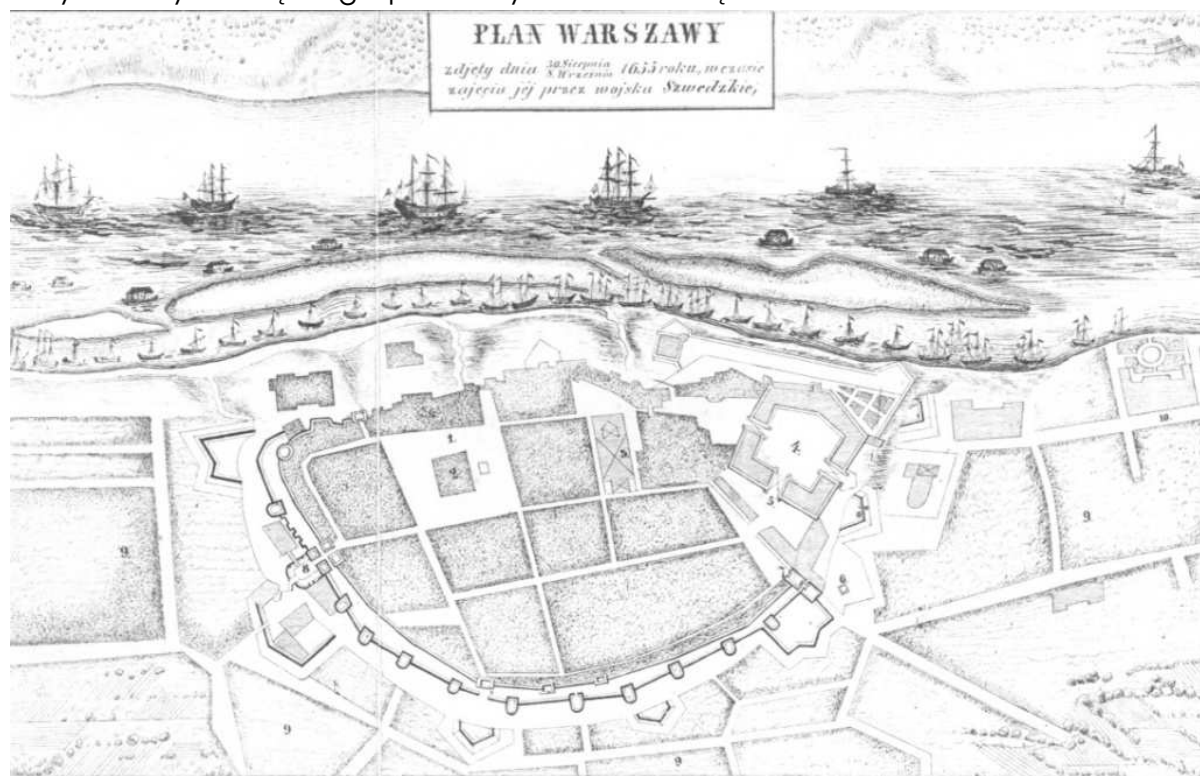
W epoce Wazów ujawniła się dwoistość rozwoju stolicy. Obok Warszawy mieszczańskiej rosła Warszawa szlachecka. Wzdłuż Krakowskiego Przedmieścia powstawały

⁴⁶ Dziewulski S., Radziszewski H. 1913.op.cit.,s.71

⁴⁷ Sosnowski O. 1930.op.cit.Tabela X

⁴⁸ Rozwój terytorialny Warszawy. W: Encyklopedia Warszawy. 1994,s.736

okazałe pałace w stylu włoskim, z ogrodami na skarpie, tworząc jednolite urbanistyczne wnętrze od kaplicy Moskiewskiej (1620 roku) do kolumny Zygmunta (1644 roku), która była jednocześnie granicą Warszawy szlacheckiej i mieszczańskiej⁴⁹ (ryc.5.). Rozwijały się ośrodki na prawym brzegu Wisły. W 1641 roku prawa miejskie otrzymał Skaryszew, a w 1684 roku Praga. Osadnictwo tutaj skupiało się wokół wielkich targowisk i dróg o układzie południkowym. Z czasem jednak powstały prostopadłe do Wisły drogi narolne. Mimo formalnej niezależności miasteczka prawobrzeżne pozostawały w ścisłym związku gospodarczym z Warszawą.

Ryc. 5. Plan Warszawy E.J. Dahlberga z 1655 roku.

Pierwszy okres stołeczności przyniósł znaczny rozwój terytorialny Warszawy⁵⁰. Nie przebiegał on jednak bez zakłóceń. Stwarzały je istniejące jurydyki z własnym systemem ulic, nieliczącym się z potrzebami reszty miasta. W panoramie stolicy pojawiły się coraz liczniejsze rezydencje arystokratyczne. Szczególną urodą odznaczały się ogrody tarasowe „włoskie” przy Zamku Królewskim, pałacu Kazanowskich, Koniecpolskich, Villa Regia, Zamku Ujazdowskim⁵¹. Sady i ogrody towarzyszyły także kościołom i klasztorom i sięgały brzegów Wisły, której koryto znajdowało się wówczas bliżej zbocza skarpy.

Rozkwit stolicy przerwał najazd szwedzki w 1655 roku. Dwuletnia wojna oraz towarzyszące jej pożary, grabieże, kontrybucje, zrujnowały miasto. Ale Warszawa szybko odbudowywała się ze zniszczeń i już około 1675 roku można mówić o jej rozbudowie⁵². Rozwój architektury warszawskiej w następnych latach głównie wiązał się z wybitnym

⁴⁹ Miłobędzki A. 1989. Zarys dziejów architektury w Polsce. Warszawa, s. 189

⁵⁰ Dziewulski S. 1933. op.cit., s. 127

⁵¹ Jarzębski A. 1909. op.cit., s. 58-94

⁵² Szwanowski E. 1952. op.cit., s. 79

architektem –Tylmanem z. Gameraen. Był twórcą wielu pałaców (Krasińskich, Morsztynów) i kościołów. Zaprojektował również „łazienkę” dla Lubomirskiego na terenie zwierzyńca Ujazdowskiego. Dokonał też pierwszego pomiaru ulic na zamówienie władz miasta⁵³. W tym czasie powstało jedno z piękniejszych założeń pałacowo-ogrodowych w Wilanowie. Układ kompozycyjny rezydencji króla Jana III Sobieskiego oparty był na wzorach francuskich. Również dla swojej żony Marysieńki król zbudował letni pałacyk wśród lasów, nazwany Marymontem.

Pomimo realizacji wielu wspaniałych założeń w mieście widoczny był chaos urbanistyczny wynikający z istniejących warunków społeczno –prawnych. Sytuację tę poprawi dopiero zniesienie jurydyk w 1791 roku.

W XVIII wieku władali Polską królowie, którzy w szczególny sposób zainteresowani byli sztuką, zwłaszcza zaś architekturą. Czasy saskie oraz króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przyniosły wiele realizacji związanych z ich mecenatem artystycznym. Największą z nich była tzw. Oś Saaska. To, wzorowane na Wersalu, założenie pałacowo-ogrodowe porządkowało duży fragment przestrzeni miejskiej⁵⁴. Było to dzieło wybitne pod względem kompozycji. Główna oś założenia zwrócona była na zachód (odwrotnie niż orientacja kościoła), a rozplanowanie układu przestrzennego nawiązywało do bazyliki chrześcijańskiej⁵⁵.

W skali ówczesnej Warszawy było to założenie monumentalne, otwierające odległe perspektywy, sięgające rogatek wolskich. Dawalo możliwość rozbudowy stolicy w zachodnim kierunku. Jednak w rozwoju miasta nie odegrało pozytywnej roli stając w poprzek naturalnym kierunkom jego rozbudowy⁵⁶.

Inaczej potoczył się los drogi (ul. Marszałkowska) wyznaczonej na gruntach sąsiedniej jurydyki Bielino, będącej własnością marszałka Bielińskiego. Skierowana na południe, stała się główną obok Krakowskiego Przedmieścia - Nowy Świat, osią rozbudowy stolicy. W okresie saskim powstały jeszcze dwa inne, istotne w przyszłości trakty: Kalwaria Ujazdowska w kierunku południowym i Aleja Gwardii na przedłużeniu drogi zakroczymskiej, prowadząca do koszar Gwardii Pieszej Koronnej (obecnie teren Cytadeli). Za panowania ostatniego króla powstała w południowej części miasta tzw. Oś Stanisławowska. W organizacji przestrzeni miejskiej zastosowano, wzorując się na francuskiej sztuce ogrodowej, system okrągłych placów połączonych promieniami ulic⁵⁷. Część elementów tego układu przetrwała do dnia dzisiejszego.

W 1770 roku na polecenie marszałka wielkiego koronnego Lubomirskiego otoczono Warszawę nowym wałem ziemnym zwanym okopami Lubomirskiego. Ich przebieg wyznaczył na prawie 150 lat granice miasta. Od północy wytyczała je rzeka Drna, od zachodu linia późniejszych ulic Okopowa-Towarowa, a na południu ul. Koszykowa-Polna- południowa granica Łazienek Królewskich. Na prawym brzegu wewnątrz

⁵³ Kosacka D.1970.Plany Warszawy XVII i XVIII wieku. Warszawa, s. 16

⁵⁴ Rylke J. 1976.op.cit.,s.15-16

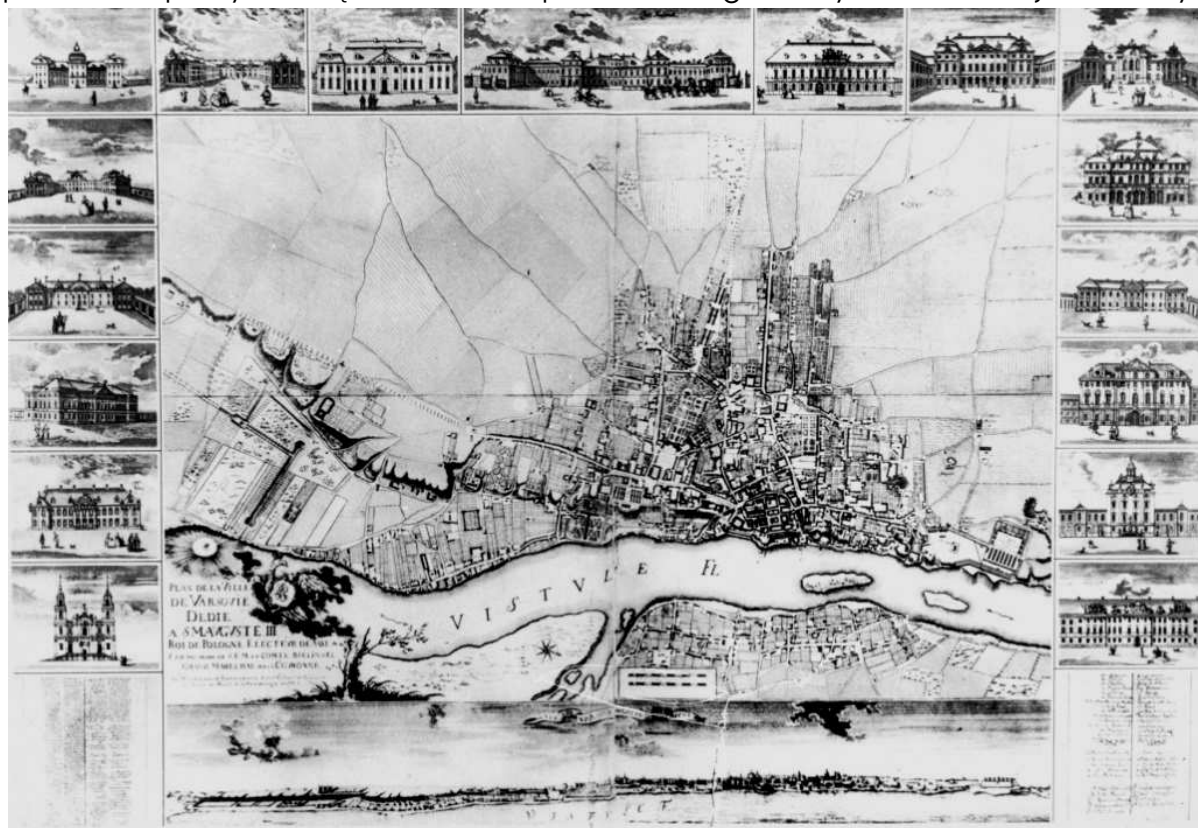
⁵⁵ Rylke J.1997. Ogród Saski. W: Przyroda i miasto. red. J. Rylke. Warszawa, s.90; R. Zannoni 1772. Plan Warszawy

⁵⁶ Szwanowski E.1952.op.cit.,s.97

⁵⁷ Bach.1808. Plan Warszawy

okopu znalazły się: Praga, Skaryszew, Gołędzinów; razem 279 ha powierzchni. Po lewej stronie Wisły obszar ten wynosił 1469 ha⁵⁸.

W historii warszawskich ogrodów wiek XVIII stanowił okres największego ich rozkwitu tak pod względem ilości powstających założeń jak i różnicowania kompozycyjnego. Informacje o nich zawierają między innymi liczne plany Warszawy, wśród których znajduje się plan autorstwa P. R. de Tirregaille'a z 1762 roku⁵⁹. Pomiar miasta i plan został sporządzony na zlecenie Komisji Brukowej (ryc.6.). Na jego podstawie można prześledzić plany dziesiątków założeń pałacowo-ogrodowych ówczesnej Warszawy.

Ryc.6. Plan Warszawy P. R. de Tirregaille'a z 1762 roku

Do najciekawszych należały: ogród Brühla przy ul. Wierzbowej tuż obok Ogrodu Saskiego, Bielińskiego przy ul. Królewskiej, Mniszcha przy ul. Senatorskiej i ogród przy pałacu Błękitnym. Dalej na północ znajdował się Ogród Krasińskich, najstarszy obok Ogrodu Saskiego publiczny ogród Warszawy. Rezydencje przy ul. Miodowej: pałac Radziwiłłów (później Paca) oraz Riaucourta posiadały niewielkie, regularne ogrody. Tradycyjnie okazałe założenia ogrodowe towarzyszyły pałacom wzdłuż Krakowskiego Przedmieścia: ogród przy pałacu Radziwiłłów (dawniej Koniecpolskich), przy placu Kazimierzowskim, Sanguszków- De Nassau (Dynasy) i dalej przy Nowym Świecie ogród Brühla (później Vauxhall) oraz Mniszchów.

W południowej części miasta z założenia Ujazdowskiego wyodrębniły się Łazienki Królewskie. W rejonie obecnego placu Trzech Krzyży znajdowały się ogrody Na Księż-

⁵⁸ Rozwój terytorialny Warszawy. W: Encyklopedia Warszawy. 1994,s.736

⁵⁹ Inne plany Warszawy: R. Zannoni 1772. Plan de Varsovie, Werneck 1732. Plan Warszawy, Hibner 733 (1740) Plan Warszawy

cem i Góra, należące do brata króla, Kazimierza Poniatowskiego, a nieco dalej, na Solcu trzeci jego ogród. Wszystkie urządzone były według nowego angielskiego stylu. Odsunięcie się koryta Wisły od skarpy dało możliwość zagospodarowania także jej podnóża. Tu, w pobliżu kanału Ujazdowskiego powstały dwa ogrody: doktora de Kahle i biskupa krakowskiego Sołtyka. W pobliżu Ujazdowa i Łazienek znajdowały się letnie rezydencje z ogrodami osób z otoczenia Króla Stanisława Augusta: Ustronie należące do Stanisława - bratanka monarchy, pałacyk i ogród malarza Bacciarellego - na wprost Belwederu, Koszyki - należące do sekretarza Gleyre'a. Poza okopami, w kierunku południowym znajdowały się liczne letnie pałace z ogrodami, zlokalizowane na skarpie. Najbliżej rogatek miejskich znajdował się angielski ogród księżnej Lubomirskiej na Mokotowie, dalej Królikarnia należąca do Tomatisa, i jeszcze dalej Rozkosz (obecnie Ursynów) oraz Bażantarnia (obecnie Natolin) należące do klucza wilanowskiego. Na zachodnich przedmieściach znajdowały się ogrody: Brühla na Woli, Schultza i Unruhla (później Ohma) na Czystem. Na Powązkach Czarторыska założyła stylowy angielski ogród, pełniący rolę podmiejskiej rezydencji. Na północ od miasta Brühl utworzył zwierzyniec. Na Żoliborzu, w jego części zwanej Fawory powstała dzielnica letnich rezydencji należących do przedstawicieli warszawskiej finansjery: Blanka, Kabryta, Łyszkiewicza i innych.

Tak bujny rozwój sztuki ogrodowej możliwy był dzięki długiemu okresowi pokoju na ziemiach polskich. Sprzyjały mu także osobiste zamiłowania artystyczne władców. Bez ich udziału nie zaistniałby Ogród Saski ani Łazienki Królewskie. Istotna była także otwartość na zmiany i nadążanie ówczesnych elit artystyczno-arystokratycznych za modą panującą w sztuce europejskiej⁶⁰.

Działania wojenne i upadek niepodległego państwa polskiego spowodowały ogromne zniszczenia na terenach ogrodów warszawskich. Nie podźwignęły się wspomniane Powązki, ogrody księcia podkomorzego Poniatowskiego, Dynasy. Po exodusie arystokracji, udającej się do swych wiejskich siedzib, ogrody zmieniały właścicieli i dotychczasowy charakter, stając się miejscem komercyjnej rozrywki dla szerokiej publiczności (jak np.: Vauxhall, Marymont, ogród Ohma, Brühla, Królikarnia).

2.2.3. Warszawa w XIX wieku

Po Kongresie Wiedeńskim (1815 roku) Warszawa była stolicą okrojonego Królestwa Polskiego, posiadającego własną konstytucję i cara rosyjskiego jako króla. Dzięki niezależności w sprawach politycznych i właściwej polityce gospodarczej księcia Druckiego-Lubeckiego miasto zostało odbudowane i unowocześnione. Sprawami budownictwa, regulacji ulic i placów zajmowała się Rada Ogólna Budownictwa, złożona z wybitnych architektów jak Kubicki, Aigner, Idźkowski, Corazzi. Ustalono jednolite przepisy budowlane, porządkujące sprawy gospodarki przestrzennej. Powstały wówczas reprezentacyjne gmachy rządowe otoczone placami, np. gmach Teatru Narodowego, Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu oraz gmach Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Większość z nich budowano w stylu klasycystycznym, podobnie jak ka-

⁶⁰ Morawińska A. 1977. Augusta Moszyńskiego rozprawa o ogrodnictwie angielskim, 1774. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 30-31

mienice przy Nowym Świecie czy rogatki miejskie⁶¹. Utworzono wojskowe place do ćwiczeń. Uporządkowano między innymi: Plac Zamkowy, Plac św. Aleksandra, Rynek Starego i Nowego Miasta. Wytyczono również szeroką aleję, prostopadłą do Wisły nazwaną Nową Drogą Jerozolimską, która w przyszłości stanie się niezwykle ważna dla miasta⁶².

Nie zdążono zrealizować całościowego projektu regulacji Pragi, którego autorem był Kubicki.

Krótki - piętnastoletni okres pomyślnego rozwoju miasta skończył się wraz z wybuchem powstania listopadowego. Działania wojenne spowodowały wiele zniszczeń, które powiększyły się poprzez późniejszą politykę represji prowadzoną przez zaborców. Jej symbolem była budowa Cytadeli i w związku z tym zburzenie dużej części miasta⁶³. Przestały istnieć Fawory, dzielnica dworków i pałacików wśród zieleni ogrodów. Na terenach otaczających Cytadelę obowiązywał zakaz budowy. Tym sposobem został zamknięty naturalny rozrost miasta w kierunku północnym. W latach 1878-1882 opasano całą Warszawę podwójnym pierścieniem fortów, wprowadzając zakaz zabudowy pasa fortecznego. W jego obrębie znalazły się obecne przedmieścia Marymont, Żoliborz, Powązki, Czerniaków, Siekierki, Wola, Koło, Ochota, Szczęśliwice, Pole Mokotowskie, Sielce oraz Saska Kępa, Grochów, Targówek, Bródno na prawym brzegu Wisły. A zatem wszystkie te przedmieścia, które pierścieniem okalały Warszawę, a które leżąc w pasie fortecznym nie mogły się rozbudowywać⁶⁴. Była to celowa polityka degradacji byłej stolicy Polski przeprowadzona przez władze zaborcze.

Rozwój przemysłu w XIX wieku w dużej mierze zadecydował o wyglądzie zewnętrznym miasta. Zamiast arystokratycznych pałaców i szlacheckich domów z ogrodami, zaczęła dominować zabudowa mieszczańska i robotnicza. U podnóża Skarpy ukształtowała się cała dzielnica robotniczo-przemysłowa nazwana Powiślem. W granicach miasta rozwijał się przemysł metalowy, spożywczy, włókienniczy i skórzanym⁶⁵. Rozbudowa linii kolejowych spowodowała, iż Warszawa stała się ważnym węzłem kolejowym, a nowe mosty na Wiśle (kolejowy i drogowy) były najkrótszymi ciągami komunikacyjnymi łączącymi Rosję z zachodnią Europą. Lecz miasto ujęte w obronne mury fortów nie miało możliwości naturalnej rozbudowy. Przyrost ludności, potrzeba budowy nowych mieszkań przy jednoczesnym ograniczeniu terytorialnym spowodowało, iż Warszawa zagęszczała się do wewnątrz kosztem wolnych terenów zieleni, które bardzo szybko znikały pod zabudowę. Jednocześnie Warszawa rozbudowywała się wzwyż przez podnoszenie wysokości mów. Warszawa ogrodów i luźnej zabudowy stawała się miastem domów czynszowych i podwórek - studni.

Pewne ulgi w ograniczeniach budowlanych wprowadzono dopiero w 1911 roku. Obowiązujące wcześniej ograniczenia pozostały w północnej części miasta, w najbliższym otoczeniu Cytadeli. Zniesiono cały szereg fortów na Ochocie, Szczęśliwi-

⁶¹ Schmidtner L. 1825. Plan de Varsovie. avec les principaux édifices de sette capitale .

⁶² Wschodni odcinek Nowej Drogi Jerozolimskiej przebiegał przez dawny ogród Mniszchów

⁶³ Drozdowski M.M., Zahorski A.1981. op. cit., s. 181

⁶⁴ Dziewulski S.1933.op.cit.,s.131

⁶⁵ Szwankowski E. 1952.op.cit.,s.210-214

cach, na Polu Mokotowskim, Czerniakowie dzięki czemu tereny te mogły swobodnie rozwijać się.

Wyjątkowa osobowość prezydenta Warszawy, Starynkiewicza i jego ogromne zaangażowanie w sprawy miasta pozwoliły choć częściowo złagodzić siłę represji zaborcy. To dzięki niemu w Warszawie wprowadzono wodociągi i kanalizację. Oświetlono ulice i polepszano ich nawierzchnię. Organizowano i ulepszano komunikację miejską. Działania te były istotne dla stale rosnącej liczby mieszkańców Warszawy⁶⁶. Dzięki współpracy prezydenta z powstałym wówczas Komitetem Plantacyjnym wprowadzono roślinność na skwery i ulice miasta, założono nowe parki: Ujazdowski oraz Aleksandrowski i Skaryszewski na Pradze⁶⁷. Powstałe parki miejskie o ciekawej kompozycji i bogatym składzie gatunkowym roślinności, służyły warszawiakom jako miejsce rekreacji i czynnego uprawiania sportu⁶⁸. W ówczesnej Warszawie, obok ogólnie dostępnych terenów Ogrodu Saskiego, Łazienek czy Ogrodu Krasińskich istniało szereg prywatnych ogrodów gdzie prowadzono rozrywkowo-restauracyjną działalność, np. Foksal, Frascati, Bagatela. Poza miastem znajdował się Marcelin, Ogród Ohma, Kaskada, Las Młociński i Saska Kępa. Dawne ogrody na skarpie uległy znacznemu przeobrażeniu. Na miejscu pałacu Kazanowskich powstał gmach Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności a na terenie ogrodu pobudowano schroniska, tanie kuchnie, czytelnie. U podnóża skarpy założono łąźnię publiczną⁶⁹.

Teren ogrodu Dynasy, w górnej części zajął bazar Sewerynów (1846 rok). Dopiero pod koniec wieku Warszawskie Towarzystwo Cyklistów urządziło tu publiczny kompleks sportowy⁷⁰. Teren ogrodu Foksal i Frascati częściowo rozparcelowano i zabudowano obiektami użyteczności publicznej jak szpitale i placówki naukowe. Ujazdów, Ustronie i ogrody pod skarpą, przylegające do kanału Ujazdowskiego użytkowane były przez wojsko. Mimo starań i wysiłków prezydenta Starynkiewicza i grupy światłych Polaków, żywo zainteresowanych sprawami Warszawy, działalność inwestycyjna w mieście była zbyt skromna, i nierzadko spóźniona w stosunku do potrzeb.

2.2.4. Warszawa - stolica II Rzeczypospolitej

W 1916 roku, jeszcze w czasie działań wojennych, niemiecki administrator miasta wydał rozporządzenie o przyłączeniu doń przedmieść (ryc.7.). Nowa Warszawa wyszła poza granice osiemnastowiecznych okopów zajmując powierzchnię 11.500 ha⁷¹. W jej granicach znalazły się Siekierki, Czerniaków, Sielce, Mokotów, Rakowiec, Ochota, Czyste, Wola, Koło, Powązki, Buraków, Izabelin, Żoliborz, Marymont oraz na Pradze: Pelcowizna, Bródno, Targówek, Grochów, Goćławek, Saska Kępa.

⁶⁶ Warszawa liczyła w 1882 roku 382 964 mieszkańców, w 1895 roku – 535 968, a w 1905 roku- 767 897 mieszkańców, dane wg rocznika statystycznego Warszawy z 1921 roku i 1922, s. 14

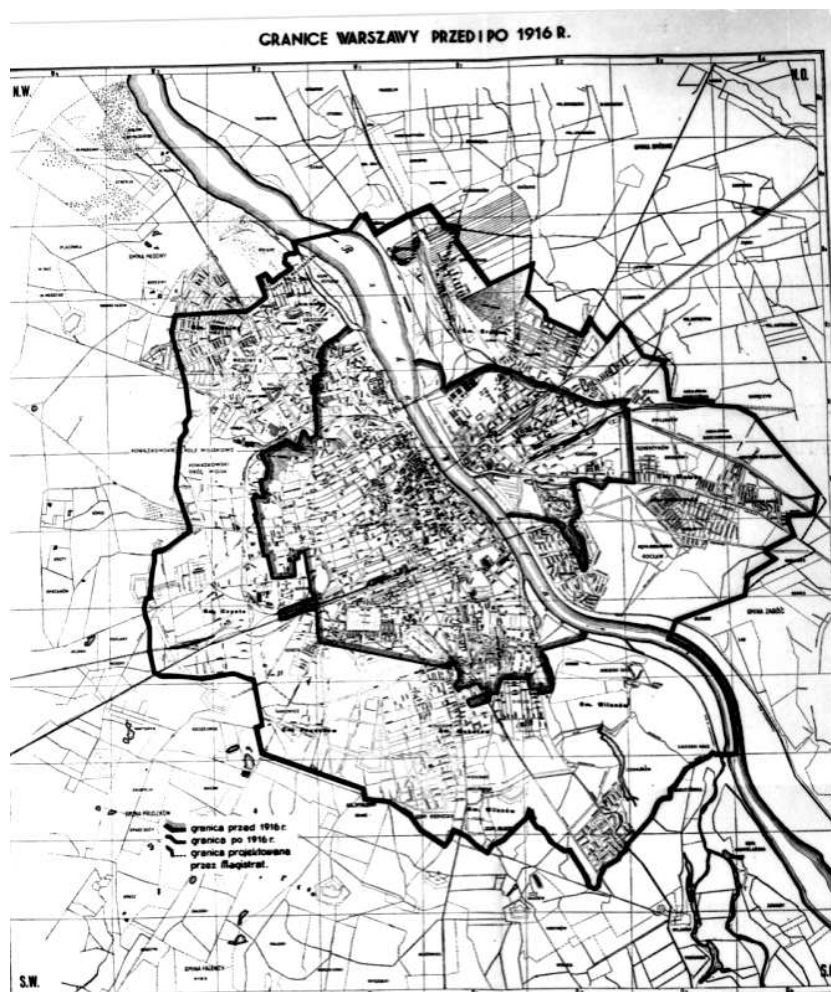
⁶⁷ Realizację parku Skaryszewskiego rozpoczęto w 1905 roku i prowadzono w kilku etapach

⁶⁸ Kobendza R., Kołodziejczyk J. 1922. Przewodnik florystyczny po okolicach i parkach Warszawy. Warszawa, s. 10; Kobendza R. 1930. op. cit. s. 15-19; Rutkowski S. op. cit., s. 9

⁶⁹ Roguska J., MCMXC. Przemiany funkcjonalno-przestrzenne wzdłuż Skarpy Warszawskiej w XIX i XX wieku i ich prognostyczna wymowa. W: Skarpa Warszawska. Warszawa, s. 52

⁷⁰ Ibidem, s.53

⁷¹ Encyklopedia Warszawy 1994.op.cit.,s.736

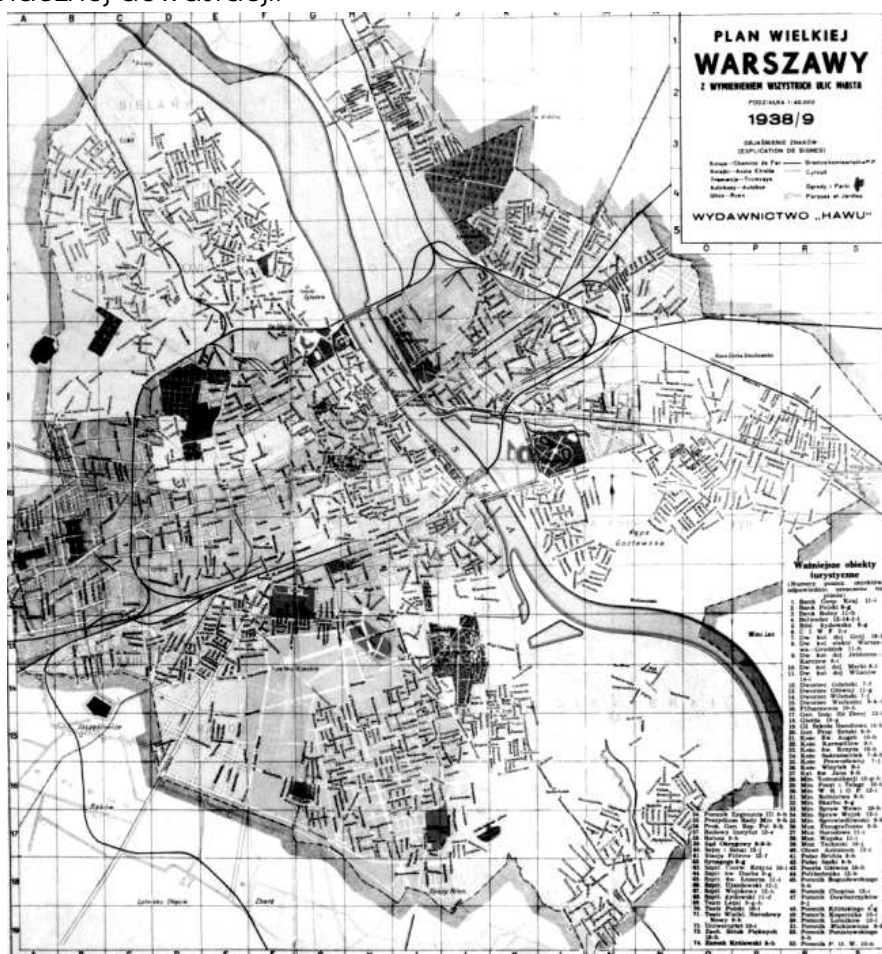

Ryc.7. Granice Warszawy przed i po przyłączeniu do niej przedmieść w 1916 roku

Na nowych terenach przyłączonych do Warszawy rozpoczyna się szybka ich urbanizacja. Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, Koło Architektów pod kierunkiem Tadeusza Tołwińskiego opracowuje całonastawowy plan urbanistyczny dla stolicy zatytułowany „Warszawa funkcjonalna”. Stał się on punktem wyjścia dla następnych opracowań, uwzględniających zmieniające się warunki. Trzeba było przywrócić miastu jego funkcje stołeczne i nadać wygląd godny stolicy niepodległego państwa. Na przyłączonych do Warszawy przedmieściach, stanowiących ok. 70% jej obszaru, konieczne było uregulowanie systemu ulic, wprowadzenie intensywnej zabudowy miejskiej i stworzenie połączeń z resztą miasta. I tak na Żoliborzu powstały gwiaździste place Wilsoń i Inwalidów otoczone osiedłami mieszkaniowymi. W okolicach Cytadeli zbudowano kolonię domków nazwaną Żoliborzem Oficerskim. Podobnie na Ochocie powstały kolonie Staszica i Lubeckiego. Willowe dzielnice utworzono na skarpie w rejonie ul. Myśliwieckiej oraz na Saskiej Kępie. Główną osią urbanistyczną Pragi stała się ulica Grochowska, wzdłuż której powstała gęsta zabudowa. Urbanizuje się także Mokotów. Na terenie Pól Mokotowskich projektowana jest lokalizacja reprezentacyjnej dzielnicy im. Piłsudskiego z centralnym punktem Świątynią Opatrzności Bożej. Modernizacji ulega system komunikacji stolicy. Linia średnicowa poprowadzona wzdłuż al. Jerozolimskich połączyła system kolejowy lewo- i prawobrzeżnej Warszawy. W układzie ulic powstaje koncepcja osi północ-południe. Jedną z nich stanowić ma

al. Niepodległości łącząca Śródmieście z Mokotowem. Drugą zaś al. Żwirki i Wigury prowadząca ku Okęciu. W planowaniu układu urbanistycznego ówczesnej Warszawy dużą rolę odgrywa koncepcja miasta - ogrodu Howarda. Jej wpływ uwidacznia się w sposób szczególny w zakładanych osiedlach na Żoliborzu czy Czerniakowie. W okresie międzywojennym powstaje szereg nowych terenów użyteczności publicznej, przeznaczonych na wypoczynek i rekreację. Na zakładanie nowych parków wykorzystywane są tereny poforteczne. I tak na Żoliborzu powstały parki: Żeromskiego i Traugutta. Na Mokotowie zagospodarowano pas poforteczny Mokotów-Wierzbno oraz założono park Dreszera. Na Ochocie powstał Zieleniec Wielkopolski a na Woli park Sowińskiego⁷². Na Bielanach, w naturalnym środowisku przyrodniczym Lasku Bieleńskiego, powstał Centralny Instytut Wychowania Fizycznego .

W latach istnienia niepodległej Polski zrobiono bardzo wiele w dziedzinie rozwoju urbanistycznego Warszawy. Wiele, jak na możliwości finansowe młodego państwa i jego krótki, 20-sto letni okres istnienia (ryc.8.). Ale do „odrobienia” było przeszło 100 lat zaniedbań, w czasie których miasto hamowane było w swoim rozwoju przez czynniki polityczne. Ambitne plany urbanistyczno-przestrzennej rozbudowy Warszawy okresu międzywojennego przerwał wybuch drugiej wojny światowej. Działania wojenne i okupacja hitlerowska były przyczyną kolejnego zahamowania rozwoju miasta oraz jego znacznej dewastacji.

Ryc.8. Plan Wielkiej Warszawy z 1938-39 roku

⁷² Różańska A. 1997. op. cit., s. 24-25

2.2.5. Warszawa - stolica PRL i III Rzeczypospolitej

Bezpośrednio po zakończeniu wojny w 1945 roku przystąpiono do odbudowy zniszczonej w 70% stolicy. W dzielnicach zabytkowych zniszczenia te wynosiły ok. 85% a na Muranowie nawet 100%⁷³. Pierwszym zadaniem była więc odbudowa miasta z gruzów. Powołano w tym celu Biuro Odbudowy Stolicy (BOS). Zdecydowano wówczas o rekonstrukcji średniowiecznego Starego i Nowego Miasta. Przywrócono historyczną szatę ulic Krakowskie Przedmieście i Nowy Świat⁷⁴. Przyczyny polityczno ustrojowe spowodowały, że pozostała część Warszawy nie została odbudowana w jej przedwojennym kształcie⁷⁵. Tradycje burżuazyjno-mieszczańskie nie mogły być zaakceptowane przez nową doktrynę rewolucyjną. Było to przyczyną wyburzenia XIX wiecznej zabudowy w śródmieściu Warszawy. Na jej miejscu powstać miały *„...siedziby naczelných instytucji politycznych i centralnych władz państwowych. Obok nich wystąpią gmachy służące masom przybywającym z całego kraju do Nowej Stolicy stanowiące wielki ośrodek kultury, działalności związków zawodowych, organizacji społecznych itp. Wreszcie socjalistyczny wyraz nadadzą Śródmieściu wielkie place zebrania i manifestacji publicznych.”*⁷⁶. Warszawa zyskała nową dominantę- Pałac Kultury i Nauki, który zlokalizowano po zachodniej stronie ul. Marszałkowskiej. To właśnie ta ulica wraz z bogatym systemem kolistych placów, stała się główną osią miasta. W miarę rozwoju przestrzennego stolicy tworzone jasne ciągi komunikacyjne łączące nowe dzielnice z centrum⁷⁷. Do lat siedemdziesiątych czynniki polityczne w znacznym stopniu hamowały rozwój Warszawy. Dopiero później powstały całościowe plany zagospodarowania przestrzennego stolicy, które nie były już tak silnie determinowane względami politycznymi⁷⁸. Warszawa szybko rozbudowywała się. Powstawały liczne osiedla mieszkaniowe wysokich bloków skupionych w zwartej zabudowie, np. Sadyba, Służewiec, Ursynów, Chomiczówka, Jelonki. Zlokalizowane na peryferiach stanowiły dzielnice- sypialnie Warszawy. Towarzyszące im osiedlowe tereny zieleni zapewniały mieszkańcom blokowisk zaspokojenie ich elementarnych potrzeb rekreacyjnych. Oprócz nich powstawały w stolicy Parki Kultury i Wypoczynku (Powiśle, Bielany, Powsin) oraz Wielofunkcyjne Ośrodki Wypoczynkowo- Rekreacyjne (WOWR-y), np. Moczydło, Kępa Potocka, Pole Mokotowskie. Były to duże założenia przestrzenne o urozmaiconym wyposażeniu, przygotowane na masowe i intensywne użytkowanie. W granicach miasta znalazły się również rezerваты przyrody takie jak Las Kabacki, Las Natoliński, Jezioro Czerniakowskie czy Las Bielański. Przez zalesienie nieużytków i wydm piaszczystych oraz odnowienie gruntów leśnych przywrócono las

⁷³ Warszawa-stolica Polski. Stołeczny Fundusz Odbudowy Warszawy, Warszawa 1949, s.98

⁷⁴ Nie odbudowano jednak Zamku Królewskiego, który w świadomości warszawiaków i całego narodu był symbolem świetności minionych epok

⁷⁵ Materiały urbanistyczne do *Planu perspektywicznego i 6-letniego Warszawy*. BOS, Warszawa 1949, maszynopis w zbiorach MHW sygn. 8263

⁷⁶ Materiały urbanistyczne do *Planu perspektywicznego i 6-letniego Warszawy*. 1949.op.cit., ze wstępu

⁷⁷ Encyklopedia Warszawy 1994.op.cit.,s.917

⁷⁸ Staniszkis M. 1995. Planowanie krajobrazu Warszawy XX-XXI wieku. Seria Krajobraz Warszawski, Warszawa, s. 33

na ogólnej powierzchni 1744,66 ha⁷⁹. Do tych kompleksów leśnych należą: Olszynka Grochowska uroczysko Wólka Węglowa, Lasek na Kole, Lasek na Bródnie.

Perspektywiczne plany ogólnego zagospodarowania przestrzennego Warszawy wykonywane przez ostatnie dwadzieścia lat sprecyzowały kształtowanie krajobrazu stolicy⁸⁰. Dziś, u schyłku XX wieku „...celem rozwoju Warszawy jest osiągnięcie spójnej kompozycji formy miasta świadczącej o historii i współczesności właściwej dla krajobrazu miast europejskich, wyeksponowanie zielonego charakteru krajobrazu Warszawy i unikalnej tożsamości obrazu miasta, wynikającej z położenia nad Wisłą i na Skarpie Warszawskiej oraz uzyskanie ciągłości przestrzennej miejskiej struktury Warszawy.”⁸¹

Reasumując, w historii rozwoju ogrodów warszawskich wiek XIII-XV - to ogrody władców, książąt. Wiek XVI, a zwłaszcza XVII to czas wspaniałych królewskich i magnackich rezydencji. Następny - XVIII wiek, to liczne szlacheckie i magnackie "ogrody włoskie", a także modne krajobrazowe układy oraz wielkie królewskie założenia urbanistyczne. Wiek XIX to różnorodność ogrodów wynikająca z klasowego podziału społeczeństwa: magnackie, szlacheckie, mieszczańskie, publiczne. Wiek XX, a zwłaszcza okres międzywojenny, to rozkwit ogrodów i parków miejskich, publicznych. Tak więc rozwój ogrodów i parków w Warszawie w dużym stopniu determinowały układy społeczno-gospodarcze i polityczne.

Rozmieszczenie ogrodów i parków zgodne było z kierunkiem rozwoju miasta. Początkowo towarzyszyły siedzibom władców. Później rozwijały się wokół zamku królewskiego, na wysoczyźnie i na skarpie w rejonie Starego Miasta. Następnie zaś na Skarpie Warszawskiej, zwłaszcza w kierunku południowym. Urbanistyczne założenia saskie zapoczątkowały rozwój ogrodów w kierunku zachodnim, na przedmieściach Woli. Po okresie stagnacji w XIX wieku nowe parki powstały na terenie dawnych przedmieść. Założenia międzywojenne w większości lokalizowano na terenach fortów. Parki powojenne zaś zakładano w dzielnicach szybko rozbudowujących się. Najwięcej nowych założeń powstało w dzielnicy Mokotów i Ochota. W Śródmieściu założono tylko jeden park wykorzystując dla niego dawne ogrody księcia Poniatowskiego.

Historia rozwoju Warszawy ukazuje pewien schemat i zależności powstawania ogrodów. Najpierw skupiają się one w centrum miasta. Potem także wzdłuż najważniejszych kierunków jego przestrzennego rozwoju. Następnie zaś, wyparte z centrum przez zabudowę, powstają na obrzeżach miasta.

⁷⁹ Orzełek M. 1990. Lasy. W: Środowisko przyrodnicze Warszawy. Warszawa, s. 255-261

⁸⁰ Staniszkis M. 1995.op.cit.,s.137

⁸¹ Staniszkis M. 1995.op.cit.,s.37-39 i 49-66

3. PARKI WARSZAWSKIE - STAN I PRZEKSZTAŁCENIA

W rozdziale tym przedstawiam stan i przekształcenia parków warszawskich. Wybór opisanych tu obiektów podyktowany był dostępnością materiałów. Opis każdego parku zawiera jego lokalizację na dzisiejszej mapie Warszawy, czas powstania, nazwiska projektantów oraz krótki opis dziejów jak również syntetyczną charakterystykę dzisiejszego układu kompozycyjnego.

Dla uzyskania pełniejszego obrazu przekształceń kompozycji parków opisuję w tym rozdziale także obiekty już nie istniejące. Przytaczam tu jedynie bardziej znane z racji swoich funkcji czy też interesującej kompozycji. Kolejność przedstawianych obiektów determinowana jest podziałem administracyjnym stolicy na dzielnice. Opis parków rozpoczynam od lewobrzeżnej Warszawy, z północy na południe, grupując dzielnice leżące na skarpie Wiślanej (Żoliborz, Śródmieście, Mokotów) oraz na płaskowyżu (Wola, Ochota)⁸². Następnie charakteryzuję parki prawobrzeżnej Warszawy zlokalizowane w dzielnicach Praga Północ i Praga Południe.

3.1. Parki Żoliborza

3.1.1. Park Kępa Potocka

Teren parku zawarty jest między dzisiejszymi ulicami: Gwiaździstą, Krasińskiego, Wybrzeżem Gdyńskim i Armii Krajowej. Projekt parku wykonali E. Jankowska i K. Kozłowski w 1961 roku⁸³. Realizację obiektu zakończono w 1970 roku. Park usytuowano w korycie odnogi Wisły i zaprojektowano go jako Wielofunkcyjny Ośrodek Wypoczynkowo-Rekreacyjny.

Osnową kompozycji jest kanał wodny o wydłużonym kształcie i naturalnej linii brzegowej, biegnący przez całość założenia. Układ kanału podkreślają alejki spacerowe poprowadzone równolegle do jego brzegów (ryc.9.).

Ryc.9. Odnoga starorzecza Wisły, zwana potocznie kanałkiem w parku Kępa Potocka, 1977.

⁸² To samo kryterium lokalizacji na skarpie lub płaskowyżu przyjmuję ustalając kolejność parków w dzielnicach

⁸³ Gajewski M. 1979. Urządzenia Komunalne Warszawy. Zarys historyczny. Warszawa, s. 368

Ryc.10. Kompozycje roślinne w parku Kępa Potocka, 1997

Nasadzenia roślinności na obrzeżu parku podkreślają jego układ kompozycyjny. Jednocześnie są kulisami wnętrza parkowego. Wnętrze to jest dużą przestrzenią trawiastą, urozmaiconą grupami drzew o zróżnicowanej wielkości ale o jednorodnym składzie gatunkowym. Grupy te komponowane są w swobodnym układzie (ryc.10.).

Ryc.10. Kompozycje roślinne w parku Kępa Potocka, 1997

Umieszczono tu także boiska do gier zespołowych, place zabaw dla dzieci oraz miejsca wypoczynku biernego.

Władze Dzielnicy Żoliborz zleciły w 2002 roku firmie Abies Architektura Krajobrazu wykonanie projektu modernizacji parku, którego realizację zakończono w 2009 roku. Zmiany dotyczyły przede wszystkim wzbogacenia programu rekreacyjno – wypoczynkowego parku oraz uzupełnienia kompozycji roślinnych stosownie do istniejących już nasadzeń. W parku pojawiły się więc nowe elementy programowe: place ze stołami do tenisa, dwa place zabaw dla dzieci, cross rowerowy. Zorganizowano miejsca wypoczynku biernego, a także wybudowano pawilon gastronomiczny. Nowe nasadzenia roślinne wzbogaciły skład gatunkowy istniejącej przestrzennej struktury roślin nie naruszając jej pierwotnej kompozycji (ryc.11). Pierwotny zarys kompozycji został zachowany.

Ryc. 11. Park Kępa Potocka, 2011

3.1.2. Park Kaskada

Dzisiejszy park Kaskada to teren między ulicami: Słowackiego, Gdańską, Tuszyńskiego. Historia tego terenu jest powiązana z dziejami Marymontu, letniej rezydencji królowej Marysieńki Sobieskiej.

W 1820 roku zbudowano nad stawem, w sąsiedztwie lasu miniaturową kaskadę wodną. W pobliżu niej powstał dworek, w którym urządzono restaurację. Miejsce to bardzo licznie odwiedzali warszawiacy, zachwyceni jego malowniczością i „dobrą kuchnią”⁸⁴. Pod koniec wieku teren ten był zaniedbany i przetrwał w takim stanie do czasów drugiej wojny światowej. Po jej zakończeniu park urządzono na nowo w 1951 według projektu L. Lawina. Kolejne zmiany wprowadzono w latach 1965-1967 według projektu L. Majdeckiego. Dziesięć lat później park przecięła Trasa Toruńska⁸⁵. W 1996 roku powstał kolejny projekt zagospodarowania parku wykonany przez L. Majdeckiego i A. Majdecką-Strzeżek. Obecny park Kaskada nie leży na dawnym swoim terenie. Został on przesunięty w stronę ulicy Słowackiego. W jego układzie przestrzennym można wyróżnić dwie kompozycyjnie odmienne części. Jedna z nich, nosi cechy kompozycji swobodnej o naturalnym układzie grup roślinnych zróżnicowanych pod względem dendrologicznym. Grupy drzew i krzewów miękką, łagodną linią wyznaczają wnętrza parkowe (ryc.12). Kulisami dla nich są stosunkowo zwarte nasadzenia od strony ulic. Druga część parku od strony ul. Słowackiego została zaprojektowana jako plac zabaw dla dzieci. W jego sąsiedztwie urządzono system placówków wypoczynkowych. Ich kompozycję oparto na module kwadratu (ryc.13.). Utworzone w ten sposób wnętrza otoczone jest regularnie posadzonymi drzewami. Obie części parku połączone są jedynie układem komunikacyjnym.

⁸⁴ Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74, op cit., s. 102; Gomulicki W. 1881, op. cit., s.31

⁸⁵ Gajewski M. 1979, op. cit., s. 368

Ryc. 12. Część parku Kaskada o swobodnej kompozycji, 1997

Ryc. 13. Park Kaskada, fragment geometrycznej kompozycji, 1997

Ryc. 14. fragment parku Kaskada, 2011

3.1.3. Park Olszyna

Teren parku zawarty jest między ulicami: Broniewskiego, Duracza, Gąbińską, al. Armii Krajowej. Projekt wykonał St. Bolek w 1974 roku⁸⁶, a jego realizację rozpoczęto w roku 1978.

W kompozycji parku wykorzystano istniejące naturalne zbiorowisko roślinne typu olsowego, porastające teren źródłiska rzeki Rudawki⁸⁷. W ukształtowaniu przestrzennym

⁸⁶ Z archiwum BPBK „Stolica”

terenu przeciwwagą zwartego masywu lasu były otwarte, rozległe przestrzenie trawnika. Tutaj zaprojektowano wielofunkcyjne boisko do gier i zabaw, place zabaw dla dzieci, górkę saneczkową, miejsce wypoczynku biernego. Przez całość terenu poprowadzono ciągi spacerowe łączące w jedną kompozycję obie części parku (ryc.15.). Nie wszystkie projektowane elementy wyposażenia parku zostały zrealizowane. Mimo to ogólny układ kompozycyjny parku jest czytelny.

Ryc.15. Fragment parku Olszyna, 1998

3.1.4. Park Żeromskiego

Został on założony w latach 1925 - 1932 na terenie dawnego fortu Sokołnickiego przy Placu Wilsona, między dzisiejszymi ulicami: Krasińskiego, Czarnieckiego, Mierostawskiego i Mickiewicza. Projekt wykonali L. Danielewicz i St. Zadora - Życieński⁸⁸. Dawne plany parku nie zachowały się. Z opisu parku, który zamieszczono w *Expressie Porannym* z czerwca 1930 roku⁸⁹ dowiadujemy się, że oprócz alei spacerowych i trawników urządzone będą liczne place zabaw dla dzieci i kilka kortów tenisowych. Przez dawne wały forteczne, które będą zadrzewione poprowadzone będą aleje. Główne wejście parku od strony pl. Wilsona zaakcentowane zostało kolistym placem obsadzonym rzędem drzew (ryc.16.). W czasie Powstania Warszawskiego park został częściowo zniszczony. Po wojnie przystąpiono do jego odbudowy.

Ryc.16. Fragmenty parku Żeromskiego, 1932

⁸⁷ Dzisiaj teren ten jest objęty ochroną Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody, o czym informuje stosowna tablica na terenie parku

⁸⁸ Gajewski M. 1979, op. cit., s. 367

⁸⁹ Zbiory Korotyńskiego - Arch. Państwowe m.st. W-wy *Express Poranny* nr 178 Warszawa 29 czerwca 1930 sygn. II/42 ,10

Ryc.17. Wejście do parku Żeromskiego,

Ryc. 18. Rytmiczne nasadzenia roślinne przy forcie, 1998

Ryc.19. Wnętrze o swobodnej kompozycji od ul. Mierosławskiego, 1998

W 1979 roku dokonano częściowej przebudowy parku. Projekt wykonał A. Haber z Biura Projektów Budownictwa Komunalnego "Stolica". Zlikwidowano wówczas boisko w południowej części parku oraz zmieniono przebieg dróg. Zrezygnowano także z wysokiego ogrodzenia zastępując je niskim murkiem⁹⁰. Zasadnicza kompozycja parku nie zmieniła się. Główne wejście od strony placu Wilsona nadal podkreśla kolisty plac gazonowy z fontanną „Alina-dziewczyna z dzbanem” autorstwa H. Kuny, obrzeżnie obsadzony kwiatami (ryc.17). Najistotniejszym elementem kompozycyjnym założenia są dwa wały forteczne, które otaczają baterię dawnego fortu. Kształt jej murów podkreślono rzędowym kolistym nasadzeniem drzew i rytmicznie rozmieszczonymi bryłami formowanego żywopłotu (ryc.18). Szczytem wałów biegną aleje lipowe, zaś ich skłony obsadzone są grupami roślin iglastych. Do alei na szczyt prowadzą szerokie betonowe schody. Drugim charakterystycznym elementem kompozycji parku są dwa wnętrza o charakterze swobodnym, które zlokalizowano u podnóża wału fortecznego (ryc.19.) Wokół parku, wzdłuż jego granicy poprowadzono aleję spacerową obsadzoną klonami srebrzystymi (ryc.20.)

⁹⁰ Ewidencja parku . Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War. 2467

Ryc.20. Aleja klonów srebrzystych w parku Żeromskiego, 1998

W latach 2003-2005 w parku wykonano kompleksową jego rewaloryzację według projektu M. Szeniawskiego i W. Trzópka. Autorzy opracowania zachowali dawny układ kompozycji parku. Większość wprowadzonych zmian dotyczyła elementów wyposażenia jak ławki, kosze na śmieci, latarnie. Zmieniono także nawierzchnie alejek parkowych oraz schody prowadzące na koronę wiatu. Wprowadzono nowe nasadzenia roślinne w układach swobodnych i zgeometryzowanych (ryc.21.). Stoki wiatu fortecznego obsadzono roślinami okrywowymi. Zaprojektowano duży plac zabaw dla dzieci od ulicy Mierosławskiego. Budowlę dawnego fortu odrestaurowano.

Ryc.21. Park Żeromskiego po rewaloryzacji, 2011

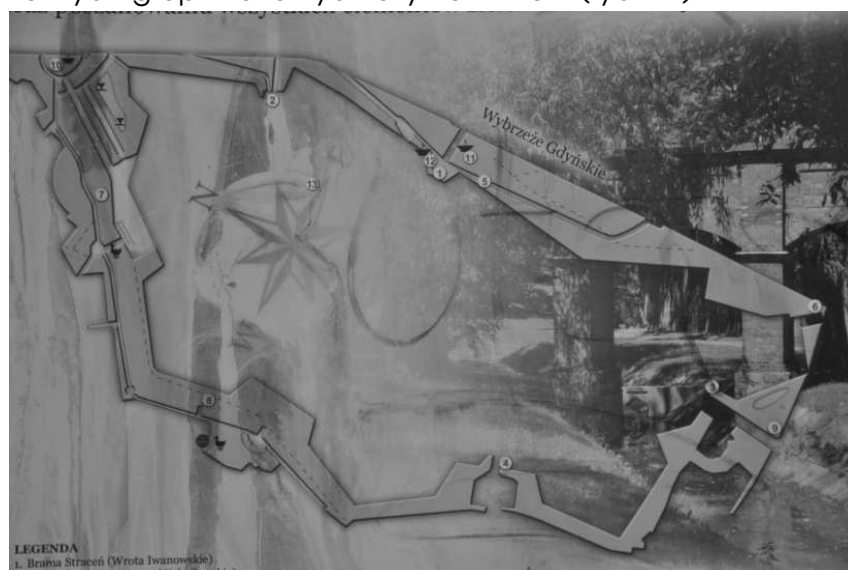
3. 1. 5. Park Hibnera (obecnie park Fosa i Stoki Cytadeli)

Park Hibnera leży w obrębie ulic Kaniowskiej i Wybrzeża Gdyńskiego oraz północnego muru Cytadeli. Powstał w 1950 roku według projektu Z. Stępińskiego i K. Onitchovej. Założony został na miejscu fosi w dawnym wąwozie rzeki Drny⁹¹. Zajmuje więc wąski pas między skarpą a murami Cytadeli. Położenie parku determinuje jego układ kompozycyjny. Osnową kompozycji jest aleja akcentowana rzędowym nasadzeniem iglastych krzewów. W sąsiedztwie pomnika rozszerza się tworząc prostokątny plac podkreślony schodami na skarpie. Dalej przechodzi w wąską alejkę biegnącą wzdłuż muru Cytadeli równoległe do dawnego strumyka, dzisiaj uregulowanego (ryc. 22).

Ryc.22. Osnowa kompozycji parku Hibnera, 1998

Istotnym elementem w kompozycji parku jest staw którego kształt ściśle dopasowano do przebiegu głównej alei, a brzegi ujęto w betonowe obramowanie. Roślinność na skarpie uformowana jest swobodnie jako grupy drzew i krzewów. Park Hibnera został połączony z parkiem Cytadeli i dziś nosi nazwę park Fosa i Stoki Cytadeli. Przede wszystkim zmieniła się powierzchnia parku i jego kształt. Obecnie dookoła otacza mury Cytadeli tworząc swoisty zielony pierścień (ryc.23.). W kompozycji parku praktycznie nic się nie zmieniło. Wzbogacono wyposażenie parku w elementy aktywnej rekreacji dla różnych grup wiekowych użytkowników (ryc.24.)

Ryc.23. Obszar zajmowany przez park Fosa i Stoki Cytadeli, 2011

⁹¹ Encyklopedia Warszawy, Warszawa 1994, s.619

Ryc.24. Nowe wyposażenie parku Fosa i Stoki Cytadeli, 2011

3.1.6. Parki nieistniejące

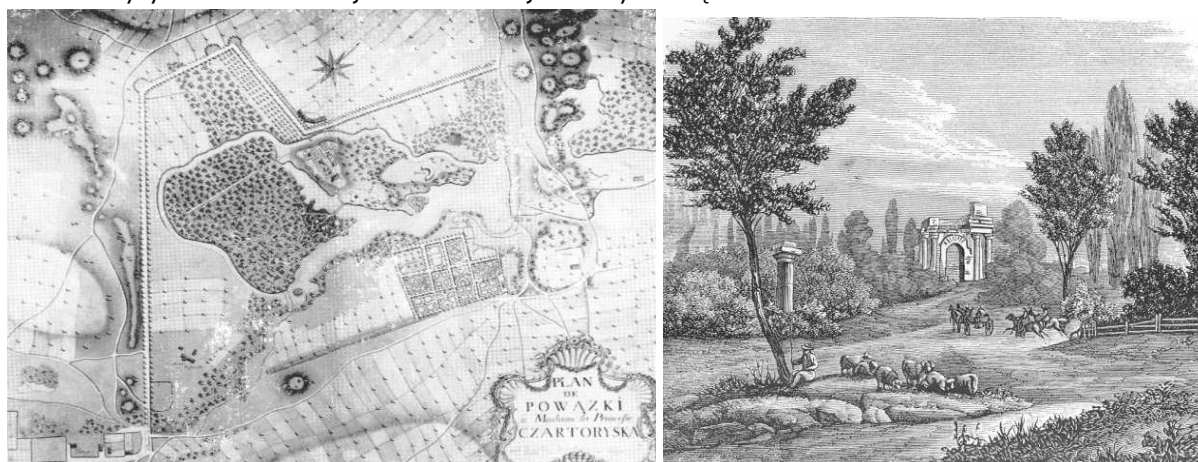
Marie-Mont (Góra Marii), czyli **Marymont** powstał w 1691 roku na terenie wsi Pólków, na północ od Warszawy, jako letnia rezydencja Marii Kazimierzy Sobieskiej. Całe założenie składało się z pałacyku z dwoma pawilonami oraz ogrodu. Oś założenia miała przebieg północno-południowy. Wyznaczał ją pałacyk, kwadratowa sadzawka od południowej strony oraz adaptowane budynki folwarczne. Pod skarpą w kierunku północno-zachodnim powstał kanał królewski, który miał służyć do przejazdów statkiem. W 1776 Marymont nabył August II, który założył tu zwierzyńiec a pałacyk przebudował na willę myśliwską. Marymont nadal pełnił funkcję letniej rezydencji gdzie odbywały się zabawy i polowania. Kolejny właściciel Marymontu marszałek F. Rzewuski wprowadził wiele zmian w wyglądzie ogrodu nadając mu styl parku angielskiego. W okresie Królestwa Kongresowego Marymont był siedzibą Instytutu Agronomicznego. Główny gmach szkoły usytuowano w pobliżu pałacyku. Utworzono też staw z wyspą, ciągnący się ze wschodu na zachód. W pobliżu Instytutu powstały nowe pałacyki i wille w ramach tzw. klucza marymonckiego. Marymont w tym okresie stał się ulubionym miejscem wycieczek ludności Warszawy. Sobieszczański tak pisze o Marymoncie w swoim przewodniku: *„... Od panowania Stanisława Augusta, Marymont stał się ulubioną przechadzką dla Warszawy, zaś od roku 1820 znacznie to miejsce przyozdobionem zostało wyprowadzeniem drogi bitej od rogatek, łączącej się z wiodącą ponad Wisłą do Bielan (...). W końcu lasu nad stawem urządzona jest tak zwana kaskada, razem z domem służącym do zabawy, w którym napojów i posiłków wszelakich, szczególnie w porze letniej, dostać można ... „*⁹². Obecnie z dawnego Marymontu pozostał w formie uszczuplonej staw z wyspą.

W sąsiedztwie Marymontu powstał **Grossów**, letni dom z ogrodem. Wybudował go Michał Grosse, znany fabrykant warszawski z myślą o warszawiakach chętnie korzystających z uroków podmiejskiej przyrody. *„... Ładne ustronie wiejskie ponad stawem i piękny dom letni z ogrodem w okolicy Marymontu (...) okolone drzewami prześliczny przedstawia widok podczas lata. Pierwszy założyciel Grossowa (...) wybudował go dla gości warszawskich chcących używać świeżego powietrza i zimnych kąpiei... „*⁹³.

⁹² Sobieszczański M.1857, op.cit. s.45; Gomulicki W.1881: Przewodnik po Warszawie. Warszawa, s. 31

⁹³ Fryze F., Chodorowicz I.1873-74, op.cit. ,s.10

Wyjątkowo ciekawa była podmiejska rezydencja **Powązki** założona przez księżnę Izabelę Czartoryską. Ogród zlokalizowany był w obrębie dzisiejszych ulic: Elbląskiej, Libawskiej i Powązkowskiej. Wówczas był to teren doliny Rudawki. Od zachodu rozciągał się sosnowy las a od wschodu pola uprawne. Wody Rudawki spiętrzone, dzięki czemu powstał staw o naturalnej linii brzegowej (ryc.25.). Na zachód od stawu wprowadzono trzy odnogi połączone ze sobą w linii równoległej do osi podłużnej stawu. W ten sposób powstały dwie wyspy oddzielone od siebie i od lądu linią sztucznej rzeki. Na północnej wyspie usytuowano liczne pawilony ozdobne i mieszkalne. Poprzez most na wprost drogi dojazdowej było wejście do ogrodu właściwego. Znajdowały się tu małe domki wiejskie otoczone ogródkami. Tutaj znajdował się również domek księżnej, wyróżniający się spośród innych wielkością oraz usytuowaniem na zielonym wzgórzu. Niepozorne z zewnątrz chaty zaskakiwały zwiedzających komfortem jaki znajdowali w środku. Ogród zbudowany w duchu sentymentalnym posiadał oprócz wspomnianych wiejskich chat liczne architektoniczne elementy, które miały za zadanie przysporzyć mu malowości. Były to ruiny łuku triumfalnego i amfiteatru rzymskiego, stary młyn, pustelnia, altany w gęstwinie starych drzew, holendernia, liczne mostki i kaskady. W przyległym lesie urządzono menażerię.⁹⁴ Powązki zniszczyły działania wojenne. Dzisiaj tereny te są zabudowane.

Ryc.25. Plan i fragment parku Powązki, ok.1780 roku

3.2.Parki Śródmieścia

3.2.1. Park Traugutta

Został on założony w latach 1925 -1929 na zboczach Cytadeli, na terenie fortu Traugutta i fortu Legionów. Projekt wykonał L. Danielewicz i E. Straus⁹⁵. Park zlokalizowano na obszarze między dzisiejszymi ulicami Bonifraterską, Słomińskiego i Wybrzeżem Gdańskim. Park składał się z trzech części. Pierwsza z nich, od ul. Zakroczymskiej, została oddana do użytku publicznego 1 lipca 1925 roku⁹⁶. Układ tej części parku zaprojektowano jako regularny i osiowy. Głównym elementem kompozycji jest aleja dę-

⁹⁴ Zug Sz.B.1787, op. cit., s.7, pisze iż „... Podróż do Angli posłużyła tej pani do rozumienia myśli pełnych smaku”. Szczegółową analizę ogrodu przedstawia Kwietniewski M.1968. Powązki. W: Rocznik Warszawski 1968/69

⁹⁵ Gajewski M. 1979, op.cit.s.350

⁹⁶ Danielewicz L. 1929. Budowa parku Traugutta W: Kronika Warszawy. Życie gospodarcze w Warszawie 1918-1928

bową, którą poprowadzono w kształcie litery U. Układ ten podkreślono poprzez powtórzenie motywu litery U alejką lipową. Utworzono w ten sposób wnętrza parkowe, które zawierało prostokątny plac zakończony symetrycznie rozplanowanym układem żywopłotów (ryc.26.). Część drugą przy forcie Traugutta, zawierającą plac zabaw dla dzieci oraz boiska sportowe dla dzieci i młodzieży oddano do użytku w 1926 roku. Część trzecią przy forcie Legionów przekazano w 1929 roku.

Ryc.26. Regularne układy żywopłotów w parku Traugutta, 1997

Układ kompozycyjny tej części wyznaczyły mury dawnego fortu. Podkreślono go półkoliście biegnącą alejką wokół fortyfikacji, która zaczyna się i kończy na ul. Zakroczymskiej. Teren parku opadający ku Wiśle ukształtowano w stylu krajobrazowym (rys.27). Znajdujący się w tej części parku krzyż - pomnik oraz pamiątkowe głazy i płyty z wrytymi inskrypcjami usytuowane są na wyniesionej ponad teren platformie. Znajduje się ona na osi biegnącej prostopadle do osi kompozycji pierwszej części parku. Akcentuje ją jednostronny szpaler z topoli włoskiej (ryc.28). Zakończenie osi stanowią symetryczne względem niej posadzone grupy roślin iglastych. Park uległ dużemu zniszczeniu w czasie działań drugiej wojny światowej. Po jej zakończeniu park odrestaurowano, częściowo zmieniając jego przeznaczenie. Część parku w otoczeniu fortu Traugutta w 1958 roku wydzielono ogrodzeniem i przeznaczono na Szkolny Park Sportowy im. Kusocińskiego. Projekt wykonali S. Bolek i T. Nurkiewicz⁹⁷. Poprowadzenie nowych tras komunikacyjnych: mostu Gdańskiego i Wistostrady spowodowało uszczuplenie terenu parku od strony Wisły. Kompozycja najstarszej środkowej części parku Traugutta jest zachowana i czytelna.

Ryc.27. Fragment parku Traugutta o swobodnej aranżacji roślinności, 1998

⁹⁷Gajewski M. 1979, op.cit,s.350, Encyklopedia Warszawy 1994, op.cit, s.469

Ryc.28. Oś kompozycyjna łącząca obu części parku Traugutta, 1998

Dzisiaj park Traugutta zachował swoją pierwotną kompozycję. Składa się z dwóch części z nadal czytelną osią, która je łączy. W najstarszej części parku, pomiędzy alejami poprowadzono bieżnię sportową. Powiększono i ogrodzono plac zabaw dla dzieci. Fort Legionów jest własnością prywatną i przeznaczony jest na cele gastronomiczno – usługowe. W forcie dobiegają końca prace remontowe. Wyraźne zmiany zauważalne są w drzewostanie. Wiele drzew wypadło, np. w grupie świerków, czy w alei topól białych. Prowadzi się systematyczne ich dosadzanie. Powiększono i wzbogacono o nowe gatunki roślin rabatę przy rzeźbie Macierzyństwo nadając jej pełniejszą krajobrazową formę (ryc.29).

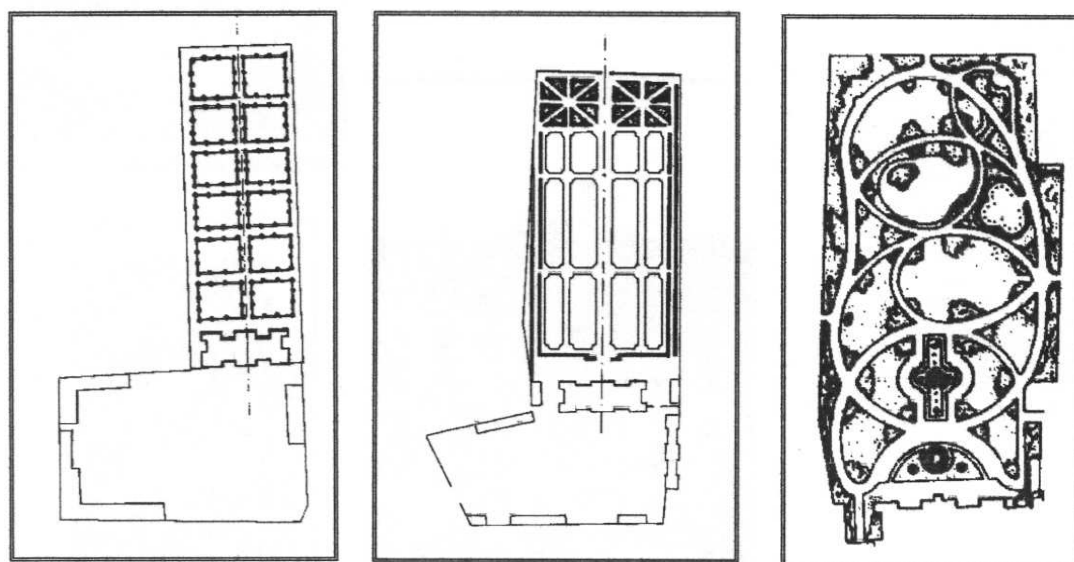

Ryc. 29. Fragmenty parku Traugutta, 2011

3.2.2. Ogród Krasińskich

To teren zwarty między dzisiejszymi ulicami: Miodową, Długą, Andersa i Świętojerską. Historia tego obiektu sięga XVII wieku, kiedy to Jan Dobrogost Krasiński wybudował w latach 1677-1682 okazały pałac, będący jedną z najpiękniejszych budowli ówczesnej Warszawy. Zgodnie z wymogami francuskiej sztuki ogrodowej pałac poprzedzał obszerny dziedziniec ujęty budynkami oficyn. Prostokątny ogród rozplanowany względem jednej osi kompozycji, podzielony na sześć par jednakowych kwater obrzeżnie obsadzonych drzewami (ryc.30.). Rozplanowanie ogrodu przy pałacu Kra-

sińskich zmieniało się wielokrotnie⁹⁸. Jednak zawsze pozostawał to układ osiowy i geometryczny. W 1765 pałac Krasińskich zakupił Stanisław August Poniatowski z przeznaczeniem na siedzibę Komisji Skarbu Kongresowego. Ogród został przebudowany przez Jana Knakfusa i udostępniony dla publiczności w 1768 r.⁹⁹. W nowym układzie ogrodu zachowano liniowość i główną oś kompozycji. Wydłużone kwatery parterów ogrodowych w najbliższym sąsiedztwie pałacu optycznie zamykał masyw boskietów na zakończeniu ogrodu. Całość otaczał strzyżony szpaler oddzielający funkcjonalnie ogród publiczny od pałacu i mieszczących się w nim urzędów państwowych. W latach następnych pierwotna kompozycja ogrodu publicznego została zmodyfikowana¹⁰⁰. Układ stał się bardziej urozmaicony i dynamiczny pomimo zachowania głównej osi kompozycji. Podwójne aleje biegnące wzdłuż boków ogrodu i w sąsiedztwie szpalerów, zostały ze sobą połączone w części zachodniej, wcinając się głębokim łukiem w istniejący wcześniej boskiet. Przestrzeń pomiędzy drogami obsadzono drzewami. Duży półkolisty plac podkreślał łączność kompozycyjną pałacu z ogrodem.

Ryc.30. Ogród Krasińskich według planu Warszawy Verneck'a z 1732r., według planu Warszawy Hiża z 1772 r. i po przekształceniu przez Fr. Szaniora w 1893r.

W północno - zachodniej części ogrodu funkcjonowała cukiernia Heoberkanta. Od południa otwarto nowe wejście łączące ogród z sąsiednim grodem Dückerta, gdzie mieścił się pierwszy w Warszawie Instytut Wód Mineralnych Sztucznych¹⁰¹. W latach 1891-1895 przebudowano ogród według projektu Fr. Szaniora¹⁰². Nowy krajobrazowy układ założenia ogrodowego zachował dawną oś kompozycji jako oś widokową. Oś tę akcentowała przypałacowa fontanna otoczona kwietnikiem oraz leżący dalej

⁹⁸ Porównaj plan Warszawy Hibnera 1733, Tirregaille'a 1762, Hiża 1772; Drège J.1904. op. cit., s. 911; Sobieszczański F. 1848, op. cit., s. 23; Fryze F., Chodorowicz I.1873-74, op.cit., s. 74

⁹⁹ Przewodnik ilustrowany po Warszawie, Łodzi i okolicach fabrycznych, Warszawa 1897, s.261

¹⁰⁰ Plan Warszawy Retronell'a z 1820 r.

¹⁰¹ Fryze F., Chodorowicz I.1873-74, op cit. ,s.74

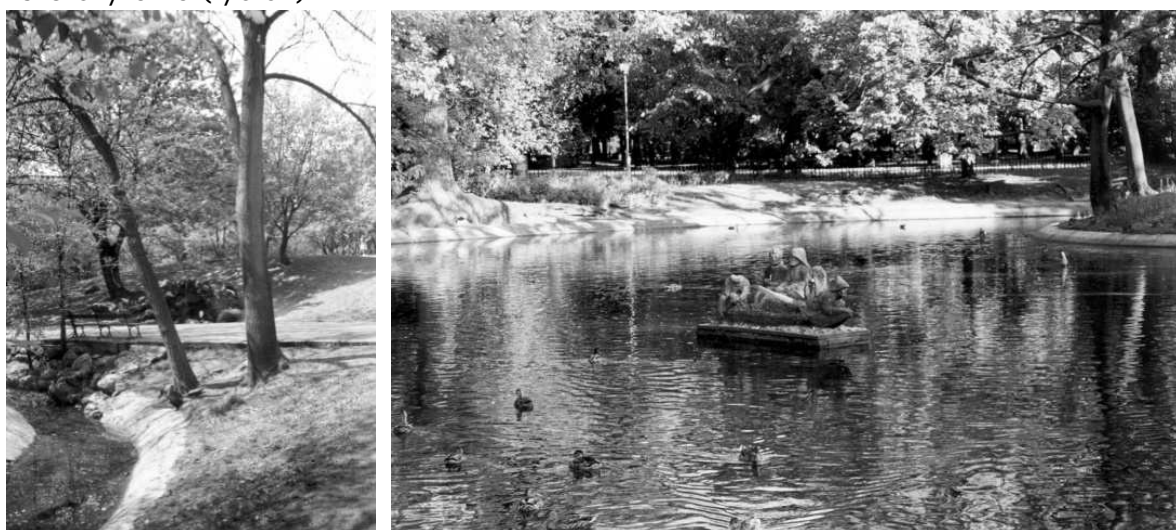
¹⁰² Przyczyną tej decyzji w dużej mierze była opinia publiczna. Warszawiacy okazywali dezaprobatę wobec barokowego układu Ogrodu Krasińskich, kiedy w sztuce ogrodowej dominuje styl angielski: *Ogrodnik Polski* 18/1893: 409- 410

wydłużony, symetryczny kwietnik obramowany w swej środkowej części (na zewnątrz alejek) strzyżonym szpalerem grabowym (ryc.31.). Za szpalerami w przeciwnych częściach ogrodu zaprojektowano grupy drzew iglastych i liściastych. Środkową część ogrodu stanowiły wklęsłe polanki z wyniesionymi nad poziom grupami drzew i krzewów¹⁰³.

Ryc.31. Pałac Krasińskich idąc od strony ogrodu, przed 1916 rokiem i w 1998 roku

W narożniku ogrodu od ul. Nalewki usypano wzgórze, a na nim wśród skał urządzono "źródło", z którego woda spływała do pobliskiego stawu (ryc.32). W jego pobliżu od ul. Świętojskiej zaprojektowano plac zabaw dla dzieci, wydzielony z kompozycji całego założenia i otoczony krzewami. Drogi poprowadzono łagodnymi łukami, akcentując ich skrzyżowanie poprzez nasadzenia roślinne w formie swobodnych grup drzew i krzewów czy też klombów. Po drugiej wojnie światowej powierzchnię parku powiększono od strony ul. Świętojskiej i Andersa. Ogólny układ kompozycji parku projektowany przez Szaniora zachował się. Nadal odczytać można główną oś widokową, choć częściowo przesłaniają ją rozrastające się drzewa (ryc.33.). Oś ta akcentowana jest fontanną i podłużnym kwietnikiem. Staw i źródło stanowią urozmaicenie całości kompozycji. Alejki parkowe zachowały swój łagodny przebieg a ich skrzyżowanie maskują luźne grupy drzew. Projektowane niegdyś duże wklęsłe polanki otoczone przez grupy drzew i krzewów zostały częściowo przez nie zarośnięte i są dzisiaj mało czytelne (ryc.34).

Ryc.32. Kaskada i staw w Ogrodzie Krasińskich, 1997

¹⁰³ Dokładny opis planu Fr. Szaniora W: Ogródnik Polski 1898/18: 410-411

Ryc.33. Główna oś kompozycyjna Ogrodu Krasińskich, 1997

Ryc. 34. Wnętrza parkowe w Ogrodzie Krasińskich, 1997

Ryc.35. Fragmenty Ogrodu Krasińskich, 2011

Główne elementy kompozycji Ogrodu Krasińskich zaprojektowane przez Fr. Szaniora nadal są czytelne. Problemem stają się rozrastające się drzewa i krzewy, które stopniowo zacierają układ wnętrza parkowych oraz kompozycję widokową (ryc.35.). Aby utrzymać zabytkowe walory kompozycji parku Zarząd Terenów Publicznych przeprowadził w 2011 roku procedurę konkursową na koncepcję rewaloryzacji Ogrodu Krasińskich¹⁰⁴. Nagrodzona w konkursie koncepcja rewaloryzacji Ogrodu Krasińskich zakłada zachowanie rozwiązań projektowych Fr. Szaniora w jak najwierniejszym układzie. Funkcjonalne i kompozycyjne połączenie z Ogrodem terenów przyłączonych do niego w powojennym okresie. W tej części zaproponowano również wzbogacenie funkcji rekreacyjnej i wypoczynkowej parku przez wprowadzenie odpowiedniego wyposażenia¹⁰⁵

3.2.3. Ogród Saski

Jeden z najbardziej znanych parków warszawskich położony jest między dzisiejszymi ulicami: Wierzbową, Senatorską, Marszałkowską, Królewską i pl. Piłsudskiego. Do końca XVI wieku teren dzisiejszego Ogrodu Saskiego zajmował folwark należący do starostwa warszawskiego¹⁰⁶. W drugiej połowie XVII wieku powstaje tu luźna zabudowa typu rezydencjonalnego. Między innymi Jan Andrzej Morsztyn, Podskarbi Wielki Koronny wybudował pałac wraz z ogrodem według planów Tylmana z Garamen. Założenie zlokalizowano u zbiegu dróg na osi prostopadłej do Krakowskiego Przedmieścia - najważniejszego traktu Warszawy. Fasada ogrodowa pałacu i główna oś założenia miała orientację zachodnią. Takie usytuowanie rezydencji było wyrazem nowego stylu w urbanistyce, wzorowanym na francuskich rozwiązaniach¹⁰⁷. W 1713 roku król August II Mocny nabył od spadkobierców Morsztyna ich posiadłość i przebudował ją na swoją prywatną rezydencję¹⁰⁸. Król planując rozbudowę założenia kupił również i dalsze parcele¹⁰⁹. Ogród powiększono według projektu Jana Christiana Naumanna; który nawiązywał do antycznego wzoru ogrodu rzymskiego przy willi letniej w Toskanii opisanego przez Pliniusza¹¹⁰. Według tego wzoru ogród posiadał salon ogrodowy otoczony szpalerami lipowymi. Przyozdabiały go partery ogrodowe z ciętymi cisami. W kolejnych latach August II rozbudowywał założenie, wykupując następne posiadłości sąsiadujące z ogrodem¹¹¹. W samym ogrodzie przedłużono ciąg parterów ogrodowych w pierwotnym salonie ogrodowym jak też zlikwidowano drewniany pawilon na ich zakończeniu. Partery otoczono szpalerem strzyżonych cisów. W dalszej, zachodniej części ogrodu promienisty układ alej wyznaczał kwatery boskietów. Zakończeniem głównej osi widokowej był Wielki Salon wzniesiony w 1724 roku. Boczne części ogrodu były użytkowane jako sady i warzywniki. W tej części za-

¹⁰⁴ Koncepcja rewaloryzacji Ogrodu Krasińskich:

http://www.abies.waw.pl/ogrod_krasinski-_warszawa.html

¹⁰⁵ Projekt konkursowy rewaloryzacji Ogrodu Krasińskich w Warszawie znaleźć można na:

http://www.abies.waw.pl/ogrod_krasinski-_warszawa.html

¹⁰⁶ Gomulicki W. 1881. op. cit., s.18

¹⁰⁷ Rylke J. 1997. Ogród Saski. W: Przyroda i miasto, Warszawa, s.84

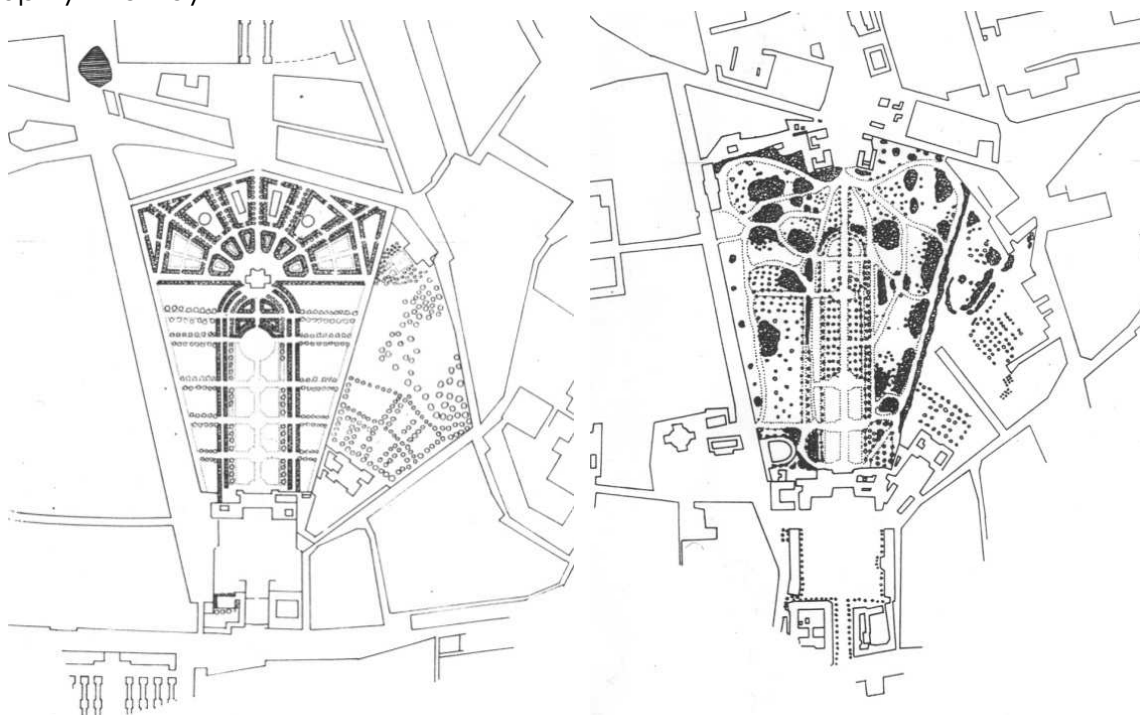
¹⁰⁸ Kraushar A. 1927, op.cit., s.1

¹⁰⁹ Rylke J. 1997, op.cit.,s.15-16

¹¹⁰ Rylke J. 1997, op.cit.,s.84

¹¹¹ ibidem,s.115

łożenia w toku dalszej rozbudowy powstały prywatne ogrody króla i królowej. Środkowa część ogrodu była udostępniona warszawiakom od 1727 roku¹¹². Wizja rozbudowy ogrodu Augusta II wykraczała daleko poza teren samego Ogrodu Saskiego w kierunku zachodnim¹¹³. Nazwano ją Osią Saską. Odziedziczony po ojcu Ogród Saski, August III nadal rozbudowywał w królewską rezydencję, chociaż pełnił on również funkcję ogrodu publicznego. W samej kompozycji ogrodu niewiele poczyniono zmian. Zlikwidowano pozostałości ogrodu Morsztyna i wybudowano w tym miejscu prywatny ogród Brühla. W północnej części ogrodu poszerzono boskiety i wystawiono tu teatr ogrodowy¹¹⁴. Po śmierci Augusta III ogród stał się własnością dworu drezdeńskiego. Zaszły w nim duże zmiany. Partery kwiatowe zamieniono na cztery kwatery gazonowe, a pozostałe obsadzono drzewami. Zlikwidowano boskiety w zachodniej części ogrodu przeznaczając ten teren na uprawy warzywno-sadownicze. Boczne gabinety Wielkiego Salonu przystosowano do sprzedaży napojów i ciasta. W bocznych sektorach ogrodu urządzono sady i warzywniki¹¹⁵. W latach 1816-1824 przebudowano ogród w stylu krajobrazowym według projektu A. Tyszkiewiczówny i J. Savage'a. Zachowano geometryczne rozplanowanie środkowej części ogrodu, będące reminiscencją barokowego salonu ogrodowego na osi głównej założenia. Likwidacja Wielkiego Salonu i Żelaznej Bramy otwierała widok ku zachodowi. Pozostała część parku, wyłączając stare aleje poprzeczne, ukształtowana została w sposób krajobrazowy (ryc. 36). Wytyczono nowe, łagodnie poprowadzone drogi parkowe. Zaadoptowano część starego drzewostanu i dosadzono nowe rośliny grupujące je w skupiny i klomby.

Ryc.37. Rozplanowanie Ogrodu Saskiego w 1732 roku i po przekształceniach w 1829

¹¹² Szanior Fr.1883. Ogród Saski w Warszawie w 1883 r. W: Ogrodnik Polski, t.V. nr 15:411

¹¹³ Potwierdzają to wszystkie późniejsze plany Warszawy, jak np.: plan R. Tirregaille'a z 1762 r., plan Bacha z 1808, plan Koriota z 1822 r.

¹¹⁴ Porównaj plan R. Tirregaille'a z 1762 roku

¹¹⁵ Rylke 1976, op.cit, s.93; Sz.B.Zug, op.cit.,s.1-2

W drugiej połowie XIX wieku zachodzą w ogrodzie duże zmiany spowodowane przede wszystkim wzrostem jego popularności jako letniego salonu Warszawy. W ogrodzie pozostawiono podział na zgeometryzowaną środkową część, akcentującą pałac saski i swobodną, krajobrazową. Kolumnada pałacu była bezpośrednim tącznikiem funkcjonalnym i widokowym ogrodu z placem Saskim. Tę część ogrodu akcentowała fontanna Marconiego otoczona barwnym kwietnikiem. W krajobrazowej części założenia rozbudowano sieć dróg ogrodowych, z których część była skrótami pozwalającymi szybko przejść przez park. Nowe budowle ogrodowe uszczuplały teren parku. W 1847 roku powstał Instytut Wód Mineralnych projektowany przez H. Marconiego¹¹⁶. Na wolnym placu przy Instytucie latem działała kawiarnia. Nieco dalej na północ stanęła szklarnia i dom ogrodnika. W latach 1853 - 1855 wybudowano wodozbiór projektowany również przez H. Marconiego. Nieopodal niego powstała sadzawka z fontanną uruchomioną od 1878 roku. Na terenie ogrodu stały coraz to liczniejsze budowle użytkowe jak kiosk z gazetami, altana mauretańska z wodą sodową, mleczarnia, owocarnie w domku szwajcarskim, drewniany budynek wystawy rolniczej adaptowany później na Teatr Letni. W ten sposób Ogród Saski miał sprostać wymogom coraz liczniejszej publiczności. Działania pierwszej wojny światowej nie przyniosły większych zniszczeń w parku. W 1925 roku według projektu St. Ostrowskiego urządzono grób Nieznanego Żołnierza, zlokalizowany w środkowej części kolumnady pałacu¹¹⁷. W 1938 roku południowo-zachodni fragment ogrodu został odcięty od całości przez przedłużenie ulicy Marszałkowskiej do Placu Żelaznej Bramy. Druga wojna światowa przyniosła poważne zniszczenia w parku. Ocalał wodozbiór i wodotrysk, 20 posągów i trzy przęsła kolumnady pałacu saskiego. Drzewostan parku praktycznie nie przetrwał. Po wojnie przystąpiono do odbudowy Ogrodu Saskiego, według planów B. Pniewskiego, R. Gutta i A. Scholtzówny. W projekcie zachowano naturalistyczny układ wokół sadzawki i wodozbioru, jak również osiowy, regularny w miejscu dawnej osi barokowej. W południowej części, zastosowano regularne układy jednorodnych gatunkowo drzew, stwarzając dość zwarty ich masyw. Zachodnią część Ogrodu Saskiego definitywnie odgradzono od całości przedłużając Marszałkowską w kierunku obecnego pl. Bankowego. Taki układ parku zachował się do dzisiaj. Nadal widoczna jest oś główna ogrodu urządzona w formie alei i ozdobiona rabatą kwiatową (ryc.37). W części północno-zachodniej wyodrębnić można otwarte przestrzenie przy wodozbiórze, jak też bliżej ul. Marszałkowskiej, gdzie znaczny udział w kompozycji przestrzennej mają rośliny o swobodnej aranżacji (ryc.38). Południowo-zachodnia część parku jest bardziej regularna w swojej kompozycji i jednocześnie bardziej zwarta. Przeważają nasadzenia jednogatunkowych drzew tworzące ściany zieleni, wśród których poprowadzono alejki parkowe komunikacyjnie łączące ul. Marszałkowską z pl. Piłsudskiego.

¹¹⁶ Rylke J. 1976, op.cit.,s.99

¹¹⁷ Rylke J. 1997. op.cit., s.104

Ryc.37. Główna oś kompozycyjna Ogrodu Saskiego, 1997

Ryc. 38. Wnętrze parkowe w Ogrodzie Saskim o kompozycji krajobrazowej, 1997

Kompozycja parku od lat nie zmienia się. Układ zaprojektowany i wykonany po wojnie jest czytelny i dziś. Odnowiono wodę zbiór, fontannę i rzeźby. Latem park zdobią kolorowe kompozycje kwiatowe (ryc.39).

Ryc.39. Fragmenty Ogrodu Saskiego w 2011 roku

3.2.4. Dolina Szwajcarska

Dolina Szwajcarska leży między dzisiejszymi ulicami: Fryderyka Chopina i al. Róż. Historia tego miejsca sięga XVIII wieku. Były tu wówczas łąki i pola poprzecinane jarami należące do folwarku Ujazdowskiego. W 1768 roku król Stanisław August ofiarował ten teren ojcom Bazylianom, aby mogli tu postawić kościół. Jednak trudności z budową spowodowały, iż grunta te powróciły do folwarku Ujazdowskiego¹¹⁸. Kościół natomiast został przeniesiony na ul. Miodową. Na początku XIX teren ten wydzierżawił kpt. Śleszyński. Wybudował on pałacyk u zbiegu dzisiejszej ul. Pięknej i al. Ujaz-

¹¹⁸ Kurier Warszawski 1877 nr 207, s.1.

dowskich, a na pozostałym terenie założył ogród i nazwał go Doliną Szwajcarską. Dla publiczności dostępny był od 1827 roku. Był ogrodem spacerowo-owocowym o naturalnie zróżnicowanej rzeźbie terenu. W ogrodzie między dwoma wzniesieniami znajdowała się dolinka, w której urządzono ścieżki spacerowe z obu stron obsadzone kwiatami i drzewami i ustawiono ławki. Niewielki teren spacerowy Doliny Szwajcarskiej odwiedzali licznie warszawiacy, którym pobyt w ogrodzie umilała muzyka¹¹⁹. Ogród górny - na wzniesieniach, urządzono jako owocowy. W 1855 roku wzniesiono gmach koncertowy zwany Salonem Wielkiej Alei przeznaczony do zabawy w czasie niepogody. Kolejnej przebudowy dokonano w 1868 roku. Rozbudowany Salon Wielkiej Alei posiadał na piętrze mieszkania, letnie pokoje gościnne. Bufet, salę jadalną, salę koncertową na dole. Z tarasu do ogrodu prowadziły okazałe, kamienne schody. Ogród nadal podzielony był na dolny i górny połączony schodami. W dolnej części wybudowano nową estradę dla orkiestry oraz powiększono teren widowni. W Dolinie Szwajcarskiej odbywały się koncerty muzyczne, wielkie zabawy, wystawy, akcje dobroczynne. Dolina znana była z cyrku letniego i ślizgawki urządzonej tu zimą¹²⁰. Pod koniec XIX wieku tereny Doliny sąsiadujące z al. Ujazdowskimi przeznaczono pod zabudowę. Wytyczono al. Róż i ul. Chopina, przy której bardzo szybko powstały liczne budynki zastępujące wnętrze Doliny Szwajcarskiej. Dawny prestiżowy letni salon Warszawy stracił swoje znaczenie. Uszczuplony ogród miał kształt nieregularnego czworoboku otoczonego zabudową. Znajdowała się w nim estrada z widownią, fontanna a nieco dalej kawiarnie. Zimą nadal urządzano tu ślizgawkę. W takiej postaci przetrwała Dolina do drugiej wojny światowej. Została całkowicie zniszczona w czasie Powstania Warszawskiego. Po wojnie przystąpiono do odbudowy Doliny Szwajcarskiej według projektu Z. Stępińskiego, W. Niemirskiego i Z. Hellwiga¹²¹. W 1950 roku obiekt oddano do użytku mieszkańcom Warszawy. Praktycznie w niezmienionej formie przetrwał on do dnia dzisiejszego. W układzie przestrzennym dzisiejszej Doliny Szwajcarskiej dominuje rozległy trawnik, stanowiący wnętrze parkowe. Od strony zachodniej, południowej i północnej otoczony jest drzewami (ryc. 40). Punktem centralnym w założeniu jest basen z wodotryskiem znajdujący się w miejscu dawnej muszli koncertowej. Również dawne ogrodzenie, taras widokowy od strony ul. Chopina oraz schody i stare drzewa zostały zachowane.

Ryc.40. Dolina Szwajcarska, 1997

¹¹⁹ Kurier Warszawski 1838 nr 219, s. 2, Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74, op. cit., s. 77

¹²⁰ Gomulicki W. 1881. op.cit.,s.22

¹²¹ Stolica 1950/38,s.7

Od wielu lat kompozycja parku nie zmieniła się, choć obecnie znacznie poprawiła się jego estetyka i czytelność kompozycji. Uzyskano to dzięki wprowadzeniu niewielkich poprawek w wyposażeniu parku oraz wzbogaceniu nasadzeń roślinnych. W parku zmieniono nawierzchnię (teraz jest kostka granitowa), wprowadzono jednolity typ ławek, latarni i koszy na śmieci, odnowiono basen z fontanną oraz wazy dekorujące park. Skarpę obsadzono różami, które wprowadzono także wzdłuż niektórych alejek i wokół basenu z fontanną (ryc.41).

Ryc. 41. Dolina Szwajcarska, 2011

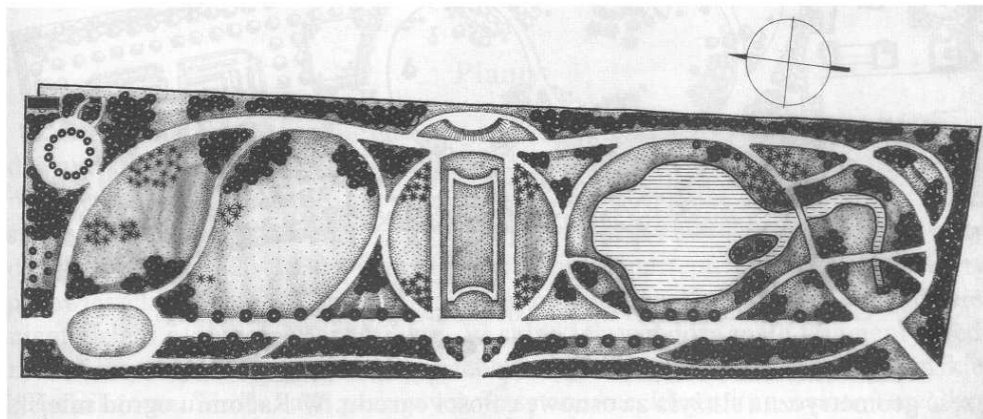
3.2.5. Park Ujazdowski

Park Ujazdowski zajmuje teren w obrębie dzisiejszych ulic: al. Ujazdowskie, Piękna, Lennona i Trasy Łazienkowskiej. Powstał jako park miejski w latach 1893-1896 według projektu Fr. Szaniora na terenie byłego pola Marsowego¹²². W kompozycji parku uwzględniono aleję kasztanowcową będącą odcinkiem Alei Ujazdowskiej i rozszerzeniem dawnej Drogi Kalwaryjskiej założonej przez Augusta II. Aleja ta, pomimo, iż biegnie granicą parku stanowi główną oś kompozycyjną całego założenia (ryc.42) zaakcentowaną kwietnikiem, do której nawiązują się trzy wnętrza parkowe. Środkowe z usytuowane przy głównym wejściu do parku, zaakcentowane półkolistym placem, rozplanowano regularnie w oparciu o proste figury geometryczne. Środek wnętrza zajmuje prostokątny kwietnik wpisany w okrąg. Symetryczny układ wnętrza akcentują cztery skupiny drzew iglastych wyróżniające się na tle drzew liściastych. Zakończenie całości wnętrza stanowi lekkie wzniesienie zamykające oś główną, będące jednocześnie punktem widokowym. Południową część parku rozplanowano jako naturalistyczne wnętrze, gdzie głównym elementem kompozycji jest staw z wyspą o łagodnej linii brzegowej z bogatą roślinnością i elementami małej architektury. Osnowę wnętrza w północnej części parku stanowił rozległy trawnik przecięty łagodnie prowadzonymi alejkami parkowymi i obsadzony roślinnością skomponowaną w naturalnych układach¹²³. Cały park obiega aleja obwodnicowa, a układ roślinności akcentuje skrzyżowania dróg. Istotnym elementem kompozycji parku są skupiny drzew iglastych, grupy wielogatunkowe oraz solitery o pięknym pokroju. Zasadniczy układ kompozycji parku projektowany przez Fr. Szaniora nie uległ zmianie (ryc. 43). Nieznacznie zmniejszyła się powierzchnia parku, gdy w 1974 roku przepro-

¹²² Łoza S. 1954. Architekci i budowniczowie w Polsce. Budownictwo i architektura, Warszawa, s. 259

¹²³ Porównaj z planem Fr. Szaniora

wadzano Trasę Łazienkowską oraz sposób użytkowania i wyposażenia wnętrza północnego od strony Pięknej, gdzie zlokalizowano bazę Miejskiego Przedsiębiorstwa Robót Ogrodniczych.

Ryc.42. Plan parku Ujazdowskiego w opracowaniu Fr. Szaniora, 1893

Ryc.43. Wnętrze ze stawem w parku Ujazdowskim, 1997

W latach 2000-2002 przeprowadzono rewaloryzację parku. Ogólna kompozycja parku pozostała niezmieniona. Zachowano główną oś kompozycyjną oraz powiązane z nią trzy wnętrza parkowe. Autorzy projektu rewaloryzacji A. Zwiech i J. Zemła wprowadzili jednak sporo zmian, które dotyczyły wyposażenia parku oraz nowych nasadzeń roślinnych. Przede wszystkim powiększono plac zabaw dla dzieci, który teraz zajmuje całe wnętrze. Poprzednie drewniane urządzenia zabawowe zamieniono na nowoczesne, standardowe oferowane w katalogach firmowych (ryc. 44).

Ryc. 44. Plac zabaw dla dzieci w parku Ujazdowskim, 2011

Wnętrze środkowe zachowało swoją regularną aranżację. Na jego zakończeniu odtworzono górkę widokową, tak jak to projektował Szanior, obsadzając ją roślinami okrywowymi. Do trzeciego wnętrza wprowadzono altanę, z której szerokie schody prowadzą na brzeg stawu. Linia brzegowa stawu zyskała nowe umocnienia, które wykonano z kamieni i głazów. Miejscami u brzegów stawu wprowadzono rośliny przywodne. Odrestaurowano także kaskadę wodną, dodatkowo wprowadzając tu rośliny oraz ławki. Wzdłuż alei kasztanowcowej, od strony ogrodzenia parku wprowadzono układ ścieżek według planu Szaniora i posadzono różne gatunki krzewów i roślin okrywowych. W parku sadi się więcej kwiatów, które zestawiane kontrastowo stanowią istotny barwny akcent kompozycji roślinnej parku. W parku zmieniono także nawierzchnie alejek, ustawiono nowe ławki i latarnie (ryc. 45).

Ryc. 45. Park Ujazdowski, 2011

3.2.6. Park Kazimierzowski

Dzisiejszy park Kazimierzowski to teren Uniwersytetu Warszawskiego zawarty między ulicami Krakowskie Przedmieście, Oboźna, Browarna. Początki zagospodarowania tego miejsca sięgają czasów panowania Księżąt Mazowieckich. Był tutaj dwór letni i folwark należący do wsi Kałęczyn, a za nim w kierunku Solca rozciągał się zwierzyńiec. Pod koniec XVI wieku, za panowania Zygmunta III Wazy urządzono tu ogród, wybudowano pałacyk, stajnie i psiarnie zwane "oboźnią królewską". Stąd nazwa ulicy Oboźnej. Okazała rezydencja królewska powstała w latach 1634-1641. Pałac nazwany Kazimierzowskim stanął na górnej krawędzi skarpy. Pomiędzy nim a ul. Krakowskie Przedmieście założono ogród¹²⁴. Na zboczu skarpy i pod nią znajdował się ogród a dalej zwierzyńiec. Ogród ten był jednym z najwspanialszych w ówczesnej

¹²⁴ Majdecki L. 1973. op.cit., s.222

Warszawie. Były w nim liczne fontanny i rzeźby, altany, grotty oraz różnorodne drzewa owocowe, rzadkie rośliny użytkowe i lecznicze. Zwierzyńiec natomiast pełen był rozmaitych zwierząt¹²⁵. Rezydencja uległa zniszczeniu w czasie potopu szwedzkiego. Pałac odbudował Jan Kazimierz. Lecz późniejszy pożar jak też oddanie rezydencji w dzierżawę spowodowały jej dewastację. Królewicz Konstanty Sobieski rozparcelował teren dawnej stajni królewskiej na szereg małych działek, na których dość szybko powstała zwarta zabudowa. W 1727 roku posiadłość nabył August II zamierzając przebudować pałac i jego otoczenie. Powstało wiele projektów zmiany wyglądu pałacu i ogrodu. Jednym z nich był projekt J. D. Jaucha i S. Deybla z 1733 roku, który zakładał gruntowną przebudowę przed pałacem oraz założenie na skarpie ogrodu tarasowego¹²⁶. Plany te zrealizowano jedynie częściowo. Największe zmiany zaszczyły od strony Krakowskiego Przedmieścia, gdzie powstały budynki koszar oraz okazała brama na osi pałacu. Brak jest natomiast potwierdzenia założenia ogrodu na skarpie¹²⁷. W ciągu następnych lat sam pałac przebudowywano wielokrotnie. Natomiast kompozycja ogrodu nie uległa zasadniczym zmianom. Ogród od strony Wisły był niewielki i tworzył go parter kwiatowy usytuowany na koronie skarpy. Natomiast tereny podskarpowe pozostały niezagospodarowane. Taki układ przestrzenny ogrodu widnieje jeszcze na planie Koriota z 1822 roku. Większe zmiany w kompozycji ogrodu zaszczyły w drugiej połowie XIX wieku. Na osi głównej pałacu i pomiędzy budynkami urządzono owalne gazony, które częściowo obsadzono nieregularnymi grupami roślin. Za pałacem do granicy skarpy posadzono również grupy drzew. W części podskarpowej ścieki poprowadzono łagodnymi łukami, równolegle do skarpy obsadzając je nieregularnymi grupami drzew. Ten układ zostaje zmieniony gdy w latach 1891-1894 powstaje na osi pałacu biblioteka. W okresie międzywojennym powstały kolejne budynki w obrębie założenia, co spowodowało uszczuplenie zieleni. W czasie drugiej wojny światowej ogród i pałac uległy częściowemu zniszczeniu. W 1948 roku G. Ciołek opracował projekt rekonstrukcji założenia. Był on częściowym odtworzeniem niezrealizowanego do końca projektu J. D. Jaucha i J.S. Deybla z 1733 roku i dotyczył przede wszystkim terenu skarpy i części podskarpowej. W projekcie tym przewidywano utworzenie trzech równoległych tarasów na skarpie, których układ był powtórzeniem linii starego muru. Pozostałe elementy ogrodu rozplanowane były symetrycznie względem głównej osi kompozycyjnej biorącej początek od bramy przy ul. Krakowskie Przedmieście i przecinającej gmach biblioteki i pałac Kazimierzowski i biegnącej dalej ku Wiśle. Projekt ten zrealizowano częściowo, bo jedynie na górnym tarasie skarpy. Powojenna realizacja projektu rekonstrukcji parku Kazimierzowskiego przetrwała do dzisiejszych czasów i jest widoczna zwłaszcza na terenie od pałacu do ul. Krakowskie Przedmieście. Ukształtowanie skarpy nawiązuje w znacznym stopniu do planu z 1852 roku. Na terenie skarpowym poprowadzono system alejek spacerowych wśród gęstych nasadzeń drzew (ryc. 46). Ich układ jest podkreśleniem przebiegu skarpy. Teren podskarpowy został urządzony według projektu L. Majdeckiego i włączony w system zieleni tworzącej bulwar nadwiślański¹²⁸. Jego głównym elemen-

¹²⁵ Jarzębski A. 1909. op.cit.,s.69-73

¹²⁶ Majdecki L.1973. op.cit.,s.223

¹²⁷ Porównaj plan Hübnera z 1740 r., plan R. de Tirregaille'a 1762, plan Rizzi Zannoni 1772

¹²⁸ Gajewski M. 1979, op.cit.,s.342-343

tem kompozycyjnym są rozległe przestrzenie trawnika, urozmaicone niewielkimi grupami drzew oraz zbiornikiem wodnym o regularnej linii brzegowej. Układ komunikacyjny tej części parku powiązany jest z główną alejką bulwaru nadwiślańskiego.

Ryc. 46. Część podskarpowa parku Kazimierzowskiego, 1998

W 2007 roku Zarząd Terenów Publicznych w Warszawie ogłosił konkurs na modernizację i rewaloryzację parku Kazimierzowskiego. Konkurs wygrał projekt autorstwa G. Chodkowskiego, P. Wolskiego i R. Mroczkowskiego. Autorzy proponują nowoczesne rozwiązania kompozycji i wyposażenia parku jedynie w symbolach nawiązujące do elementów historycznych. Są nimi stylizowane partery bindaże i strzyżone formy roślinne. Główna oś kompozycyjna parku nawiązuje do architektury pałacu Kazimierzowskiego. Elementem wiodącym w proponowanym nowym rozwiązaniu projektowym jest system wodny, realizowany według nowoczesnych zasad gospodarowania wodą¹²⁹. Realizacja projektu zapowiedziana była na 2009 rok.

3.2.7. Park Na Książęcem

Z kompleksu Centralnego Parku Kultury i Wypoczynku wyodrębniono w 1992 roku park Na Książęcem. Jego obecne granice wyznaczają ulice: Książęca, Kruczkowskiego i Al. 3-go Maja.

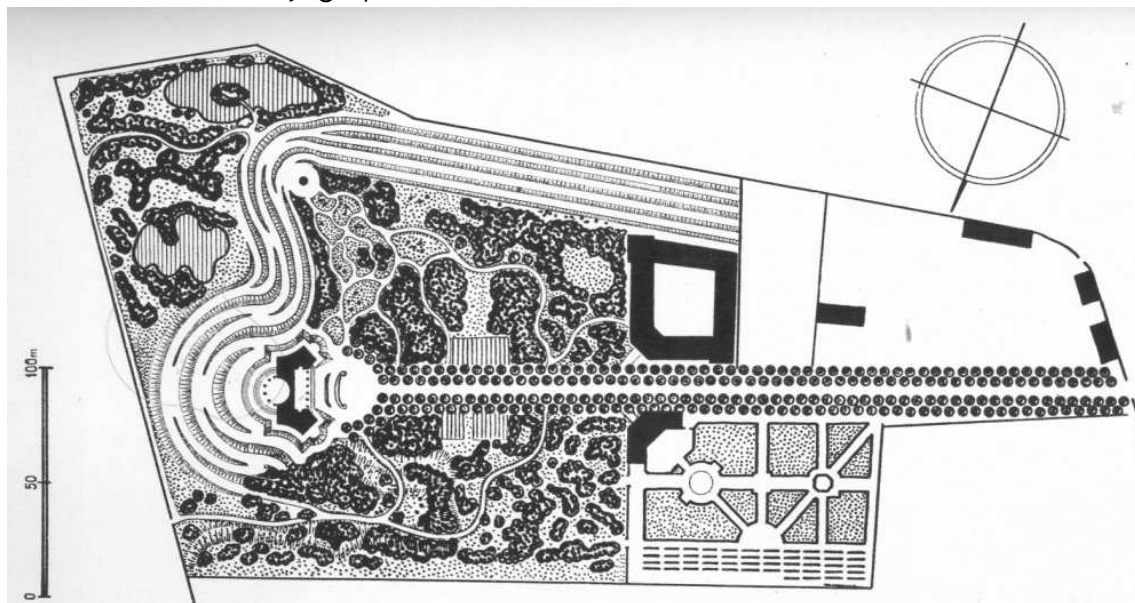
Początki parku datuje się na drugą połowę XVIII wieku. Około 1776 roku na terenie tym ks. podkomorzy Kazimierz Poniatowski założył ogród zwany "Książęce". Autorem projektu był Sz. B. Zug¹³⁰. Oś kompozycji całego założenia wyznaczała szeroka dwurzędowa aleja biegnąca od głównego wejścia przy ul. Nowy Świat w stronę Skarpy do pałacu usytuowanego na jej krawędzi (ryc. 47). Jedynie użytkowy fragment ogrodu był rozplanowany geometrycznie. Pozostałe części ogrodu miały charakter dzikiej promenady ze stawem z wyspą, pawilonem chińskim oraz licznymi grotami. Skarpę uformowano w regularne tarasy połączone ze sobą systemem ramp¹³¹. Ogród nigdy nie powstał w całości. Mimo to był obiektem bardzo chętnie odwie-

¹²⁹ Dokładny opis projektu znajduje się na:
<http://www.architekturakrajobrazu.sggw.pl/Katedra%20Architektury%20Krajobrazu%20-%20ParkKazimierzowski.htm>

¹³⁰ Majdecki L. 1973.op.cit.,s.254

¹³¹ Zug. Sz.B. 1848.op.cit.,s.5

dzanym przez warszawiaków. Wiele zachowanych ówczesnych opisów ogrodu pozwala na odtworzenie jego planu¹³².

Ryc.47. Plan ogrodu Na Książęcem według projektu Sz. B. Zuga (opr. G. Ciołek, 1954)

Z dawnego ogrodu ks. K. Poniatowskiego pozostały jedynie niewielkie jego fragmenty. Częściowo zachowany został tarasowy układ skarpy od ul. Książęcej gdzie poprowadzono system alejek spacerowych połączonych licznymi schodami. Na terenie parku odnaleźć można również dawne wejście do podziemnych groć. W latach 60.XX wieku zbudowano tu ogród publiczny według projektu A. Scholtz i L. Majdeckiego adaptując zachowane resztki dawnego ogrodu i naturalne ukształtowanie skarpy i wąwozów. Odtworzono staw pod skarpą, gdzie w 1957 roku zbudowano pawilon studni według projektu Z. Stępińskiego (ryc.48) i ustawiono popiersie E. Orzeszkowej¹³³. Układ przestrzenny parku formują nasadzenia drzew w postaci masywów, grup oraz klombów tworząc w połączeniu z otwartą przestrzenią trawników rodzaj krajobrazowego układu.

Ryc.48. Fragment parku Na Książęcem, 1998

¹³² Barwne opisy ogrodu znaleźć można we wspomnieniach podróżników: W.Coxe „Podróże po Polsce” W: Polska Stanisławowska t. I s. 660 oraz F. Schultz „Podróż Inflancką z Rygi do Warszawy” W: Polska Stanisławowska t. II, s. 542

¹³³ Encyklopedia Warszawy 1994.op.cit.,s.532

Kompozycja parku do dziś pozostała bez zmian.

Ryc.49. Fragmenty parku Na Książęcem, 2011

3.2.8. Park Rydza Śmigłego

W latach 1951-1964 na gruntach dawnej zabudowy między Skarpą, Wisłą, al. 3-go Maja i ul. Górnośląską powstał Centralny Park Powiśle obejmując dawne ogrody ks. podkomorzego Poniatowskiego. Park projektowali A. Scholtz, L. Majdecki, Z. Stępiński¹³⁴. W 1992 roku park został podzielony na dwie części: park Na Książęcem i park marszałka Rydza-Śmigłego¹³⁵. Znaczna część powierzchni dawnego parku kultury jest w granicach parku Rydza-Śmigłego. Główne założenie kompozycyjne parku to połączenie miasta z Wisłą poprzez skarpę. Łącznik stanowi aleja będąca przedłużeniem ulicy Hożej i biegnąca przez Plac Trzech Krzyży i dalej aleją Prusa, poprzez monumentalne schody przechodzi w promenadę ku Wiśle. Końcowy odcinek promenady zaprojektowano bardzo rytmicznie. Ma on kształt wydłużonego prostokąta (z poprzeczną osią kompozycji), akcentowanego regularnym obsadzeniem drzew oraz pasami trawników i kwietników. Tak poprowadzoną główną oś kompozycji akcentuje, na jej zakończeniu pomnik Chwała Saperom (ryc. 50).

Ryc. 50. Główna oś kompozycji parku Rydza- Śmigłego, 1998

Rytmiczność i regularność zastosowano również w kompozycji poprzecznej osi założenia, którą stanowi droga parkowa. Pierwsza jej część przebiega wśród zwartych nasadzeń drzew iglastych. Regularność alei podkreślają placzki z roślinnością rozmieszczone w równych odstępach (ryc. 51). Drugi fragment alei rozpoczyna się

¹³⁴ Lisowski H., Ciołek G. 1956.op.cit.,s.233

¹³⁵ Encyklopedia Warszawy 1994.op.cit.,s.618

okrągłym basenem z fontanną a jej przebieg jest również regularny, dzięki zastosowaniu kwadratowych basenów z wodą obsadzonych roślinnością. Aleję zamyka wydłużony basen z fontannami oraz schody. W układzie przestrzennym roślinności dominują zwarte nasadzenia tworzące masywy różnogatunkowych drzew i krzewów. Wśród nich poprowadzono liczne alejki parkowe biegnące stokiem skarpy. Z bogatego programu przewidywanego przez projektantów parku zrealizowano niewiele. Atrakcją jest krąg taneczny, kino „Jutrzenka”, Śródmiejski Ośrodek Rekreacji „Solec”. Pierwotny układ kompozycyjny założenia zachował się. Zmianie uległa jego powierzchnia. Planowano 224 ha, a zrealizowano 94 ha powierzchni parku, którą pomniejszono jeszcze przez wydzielenie parku Na Książęcem.

Ryc. 51. Rytmiczność w alei parku Rydza-Śmigłego, 1998

Obecnie nadal główne założenia kompozycji parku są zachowane. Zmienił się jedynie wystrój głównych osi kompozycyjnych parku. Zarząd Terenów Publicznych w 2009 roku ogłosił przetarg na modernizację fragmentów parku Rydza-Śmigłego, który wygrała E. Mroczkowska. Nowe rozwiązania dla głównych osi kompozycyjnych parku w dużej mierze utrzymane są w duchu pierwotnego projektu. Ciągłe czekają na pełną realizację (ryc. 52).

Ryc. 52. Główna oś kompozycyjna parku Rydza-Śmigłego, 2011

3.2.9. Park Łazienkowski

Dzisiejszy teren parku Łazienkowskiego zawarty jest między ulicami: Podchorążych, Gagarina, Belwederską, al. Ujazdowskimi, trasą Łazienkowską.

Historia tego terenu sięga XIII wieku. W tym czasie Jazdów, później nazywany Ujazdowem, był grodem strażniczym. Usytuowany na koronie skarpy wiślanej w pobliżu

traktu z Czerska i Grójca do Zakroczymia, strzegł przeprawy przez Wisłę. Gdy siedziba książąt mazowieckich została przeniesiona z Ujazdowa do Warszawy, gród Ujazdowski pozostał rezydencją książęcą o charakterze myśliwskim. W sąsiedztwie dworu istniała niewielka wieś o tej samej nazwie, zaś na terenach podskarpowych rozległy zwierzyniec. Po przyłączeniu Mazowsza do Korony, Warszawa stała się ważnym ośrodkiem życia politycznego, zaś Ujazdów miejscem częstego pobytu króla i jego dworu. Duże zmiany na tym terenie wprowadziła królowa Bona. Powstały liczne nowe folwarki, siedziba dworska została otoczona ogrodem. Tereny pod skarpą, gdzie znajdował się zwierzyniec przyłączono do Ujazdowa¹³⁶. Kolejni właściciele Ujazdowa Anna Jagiellonka, córka Bony i jej mąż Stefan Batory rozbudowują Ujazdów czyniąc z niego wspaniałą rezydencję.

Za panowania Zygmunta III powstał w Ujazdowie w 1619 roku murowany pałac. Rezydencja Ujazdowska była okazałą budowlą przypominającą zamek o pięknie wyposażonych wnętrzach¹³⁷. Dawny ogród na koronie skarpy został znacznie powiększony, a teren zwierzynca był urozmaicony sadzawkami i pełen różnych zwierząt¹³⁸.

Kolejnym właścicielem Ujazdowa był marszałek S.H. Lubomirski. Odbudował on pałac zniszczony przez Szwedów i wprowadził znaczne zmiany w układzie przestrzennym założenia. Prace te wykonane były pod kierunkiem Tylmana z Garamen i dotyczyły przede wszystkim wystroju pałacu i nowego zagospodarowania zwierzynca. Na jego terenie powstały liczne pawilony. Każdy otoczony był własnym ogrodem i włączony w całość układu siecią dróg. W tym czasie powstał również pawilon Łazienki, zlokalizowany na wyspie w zwierzyncu, który dał początek późniejszemu pałacowi Na Wodzie.

Od 1720 roku Ujazdów stał się podmiejską rezydencją Augusta II. Król planował rozbudowę zarówno pałacu jak też przyległego do niego terenu. Z licznych projektów przekształceń Ujazdowa niewiele zrealizowano. Istotnym dla jego układu przestrzennego było powstanie na terenie dawnego zwierzynca sieci duktów zbiegających się pod skarpą na osi pałacu, której przedłużeniem był wybudowany kanał. Aleje rozplanowane były symetrycznie względem kanału, po trzy z każdej jego strony. Dominantą całego układu był położony na skarpie pałac(ryc. 53). Z inicjatywy Augusta II na terenie Ujazdowa powstała Droga Kalwaryjska. Była przedłużeniem ul. Nowy Świat. Początek Kalwarii, dzisiejszy Plac Trzech Krzyży, był zaznaczony placem z dwiema kolumnami, na zakończeniu których znajdowały się krzyże. Droga Kalwaryjska prowadzona jako aleja z symetrycznie ustawionymi stacjami drogi krzyżowej kończyła się przy kościele ujazdowskim¹³⁹. Za czasów Augusta III niewiele zmieniło się w układzie przestrzennym Ujazdowa. Król wybudował oficyny przed zamkiem, zamykające się półkolem od wjazdu oraz podwójną aleję łączącą pałac z Drogą Kalwaryjską.

Brak zainteresowania Augusta III rozplanowaniem Ujazdowa zapoczątkowanym przez jego poprzednika i ledwie zarysowanym w terenie, spowodowało, że wkrótce

¹³⁶ Szwankowski E. 1952.op.cit.,s.94

¹³⁷ Jarzębski A. 1909.op.cit.,s.77-80

¹³⁸ ibidem s.30-31

¹³⁹ Patrz plan Warszawy Hübnera 1740.

uległo ono zatarciu¹⁴⁰. Teren miejski zawarty w granicach zwierzynca został podzielony na szereg parceli, na których w krótkim czasie powstały dwory otoczone ogrodami¹⁴¹. W sąsiedztwie pawilonu Łazienki założono ogród Brühla. Urządzony na planie nieregularnego czworoboku, otoczony ze wszystkich stron kanałem, tworzył rodzaj wyspy.

Ryc.53. Park Ujazdowski i Droga Kalwaryjska na planie Warszawy Hübnera z 1740 roku

Kolejny etap rozbudowy rezydencji Ujazdów związany jest z osobą Stanisława Augusta. Król zakupił dobra ujazdowskie w 1765 roku. W pierwszym etapie przemian kompozycyjnych Stanisław August rozbudował oś rezydencji w kierunku zachodnim. Nowy układ powstał na kanwie saskich realizacji. Jego ośnowę stanowiła aleja dojazdowa na osi zamku i jej przedłużenie po wschodniej stronie w postaci kanału królewskiego. Aleja ta, po przecięciu Drogi Kalwaryjskiej, biegła w kierunku zachodnim tą-

¹⁴⁰ Porównaj plan Warszawy R. de Tirregaille z 1762 r.; Zug Sz. B.1848, op.cit., s.3

¹⁴¹ Najbardziej znane były ogrody dr. Samuela de Kahle i biskupa krakowskiego Sołtyka usytuowane równolegle do kanału ujazdowskiego, plan R. de Tirregaille'a, 1762

cząc się z drogą przy reducie Sowińskiego. Wyznaczone koliste place były punktami zbiegu licznych, promieniście ułożonych alei. Ten nowy układ kompozycyjny zwany Osią Stanisławowską, nadawał rezydencji królewskiej oprawę godną monarchy. Jednocześnie skala i rozległość tego układu nadawały mu cechy rozwiązania urbanistycznego (ryc. 54).

Ryc. 54. Rezydencja w Ujazzdowie na planie Warszawy Hennequen'a, 1779 rok

Ogród przy zamku ujazdowskim, od strony północnej obejmował dawny ogród użytkowo-ozdobny, który według projektu miał być rozbudowany¹⁴². Na terenie dawne-

¹⁴² Projekt rozplanowania rezydencji ujazdowskiej za czasów Stanisława Augusta przedstawia tzw. "Plan z Jabłonny" z ok. 1766 roku W: Majdecki L. 1969. Łazienki. Przemiany układu przestrzennego założenia ogrodowego. Rejestr ogrodów polskich, z.7,s. 40

go zwierzyńca wiele elementów zostało adaptowanych w nowym układzie. Prawie bez zmian pozostał cały układ wodny. Istotne dla kompozycji zwierzyńca było wytyczenie alei biegnącej pod skarpą, prostopadłej do kanału królewskiego. Aleja ta połączyła ogród Brühla przy Łazience, gwiaździsty plac na przecięciu z drogą Agrykoli, basen początkowy kanału oraz oś poprzeczną ogrodu północnego. Drugą ważną aleją była droga Agrykoli łącząca Drogę Kalwaryjską z Solcem. Rozplanowane na niej koliste place były punktem zbiegu promienistych alei poprowadzonych wśród gęstego zadrzewienia zwierzyńca. Wytyczone duktami zadrzewione tereny były wykorzystane do urządzenia gabinetów ogrodowych o zróżnicowanej formie oraz ustawienia licznych pawilonów ogrodowych¹⁴³. Układ promienistych alei stworzony przez Stanisława Augusta okazał się bardzo trwałym. Utrzymuje się i rozwija nawet wtedy gdy zamek ujazdowski przestaje być dominantą całego założenia¹⁴⁴. Fakt ten wiązany jest przekazaniem zamku na rzecz miasta w 1784 roku i dalszym rozwojem przestrzennym rezydencji królewskiej w oparciu o pawilon Łazienki jako ośrodka kompozycji¹⁴⁵. Przebudowę Łazienki rozpoczęto już w 1774 roku. Jej ostateczny wygląd, jako pałacu Na Wodzie poprzedziły liczne zmiany projektowe wprowadzone przez D. Merliniego. W tym czasie również rozbudowano system wodny w najbliższym otoczeniu pałacu przez poszerzenie stawu północnego i południowego. Wybudowano nowe pawilony rozrywkowe i budynki przeznaczone dla rodziny króla. Na terenie całego zwierzyńca prowadzono intensywne prace zadrzewieniowe. Król zmuszony do abdykacji opuścił Warszawę w 1795 roku. Przebywając w Petersburgu korespondencyjnie kierował pracami prowadzonymi w Łazienkach. Po śmierci Stanisława Augusta Łazienki przeszły na własność ks. J. Poniatowskiego, a później jego siostry Teresy z Poniatowskich Tyszkiewiczowej. Nowi właściciele starali się utrzymać dotychczasowy stan obiektu mimo, iż nie zamieszkiwali go¹⁴⁶. Łazienki przestały zatem istnieć jako rezydencja.

W 1817 roku Łazienki zakupił cesarz Rosji Aleksander I. Z osobą cara związany jest kolejny okres w dziejach stanisławowskiej rezydencji, trwający do 1915 roku. Na terenie Łazienek powstają nowe lokalne układy przestrzenne. Jednym z nich jest belweder i założony wokół niego ogród. Belweder został przebudowany w latach 1818 - 1822 przez J. Kubickiego. Był prywatną rezydencją brata cara Aleksandra I, ks. Konstantego¹⁴⁷. Całość założenia belwederskiego składała się z dwóch części: ogrodu na koronie skarpy wraz z pałacem belwederskim oraz ogrodu dolnego położonego u podnóża skarpy. Belweder był ośrodkiem kompozycji całego układu. Wejście do pałacu poprzedzał dziedziniec z bramą wjazdową na osi głównej. Ogród przy belwederze był rozplanowany geometrycznie. Dolna część rezydencji ks. Konstantego była kompozycyjnie i widokowo połączona z bryłą pałacu belwederskiego jak i z sąsiadującymi terenami Łazienek. Połączenie to uzyskano za pomocą trzech pro-

¹⁴³ Zug Sz. B. 1848, op.cit., s.3

¹⁴⁴ Trwałość tego układu potwierdzają późniejsze plany Warszawy np. plan Bacha z 1808 roku, plan Rettronnell'a z 1820 roku, plan Koriota z 1859 roku. Oś Stanisławowska czytelna jest także na planie dzisiejszej Warszawy

¹⁴⁵ Majdecki L. 1969.op.cit.,s.34

¹⁴⁶ Stan Łazienek dokładnie przedstawiony jest na planie Warszawy Bacha z 1808 roku

¹⁴⁷ Zug Sz. B. 1848, op.cit., s.4

mienistych osi. Jedna z nich o przebiegu północno-wschodnim biegła aleją od belwederu przez teren Łazienek do kolistego placu na drodze Agrykoli. Środkowa oś była duktem widokowym biegnącym wśród swobodnych nasadzeń roślinnych. Podkreślona była stawem u podnóża skarpy na osi pałacu i kanałem odprowadzającym wodę do południowego stawu Łazienkowskiego. Jest najbardziej charakterystycznym widokiem ogrodu belwederskiego, który często przedstawiano na rysunkach (ryc. 55). Oś południowo-wschodnią wyznaczał mostek na kanale oraz dwa wnętrza ogrodowe dniewej części założenia belwederskiego. Kompozycję przestrzenną ogrodu dopełniały rozmieszczone w nim budowle: świątynia Egipska, świątynia Diany i oranżeria, jak również swobodnie posadzone grupy drzew, klomby, solitery - elementy charakterystyczne dla kompozycji krajobrazowych.

Ryc. 55. Widok na Belweder od strony skarpy, początek XIX wieku

Drugim lokalnym układem przestrzennym, na terenie Łazienek za czasów cara Aleksandra I był Ogród Botaniczny. Założony on został w 1818 roku na terenie górnych Łazienek między drogą Agrykoli a Belwederem. Powstały w latach 1820-1824 budynek Obserwatorium Astronomicznego stał się ośrodkiem kompozycji przestrzennej całości Ogrodu Botanicznego¹⁴⁸. Kompozycja ogrodu Łazienkowskiego w ówczesnym czasie nie uległa zmianie. Zachowany był stanisławowski układ przestrzenny założenia. Obiekt częściowo dostępny dla warszawiaków cieszył się dużą popularnością¹⁴⁹. Ogródenie parku Łazienkowskiego poprowadzone od północy wzdłuż drogi Agrykola było przyczyną podziału rezydencji stanisławowskiej. Cały teren północ-

¹⁴⁸ Majdecki L. 1969.op.cit.,s.71-72

¹⁴⁹ Ogród belwederski był ogrodzony i niedostępny dla publiczności

nych Łazienek z zamkiem, kanałem, ermitażem i pomnikiem Sobieskiego znalazł się poza ogrodzeniem. Stracił on bezpośrednią łączność z rdzennym obszarem rezydencji Łazienkowskiej, zwłaszcza że w 1898 roku władze cesarskie przekazały ten teren miastu w zamian za jego uporządkowanie. Wkrótce powstał projekt zagospodarowania tego terenu wykonany przez W. Kronenberga w 1903 roku¹⁵⁰, znany jako park Agrykola. W 1972 roku uległ przebudowie według projektu L. Majdeckiego¹⁵¹. Od 1915 roku Łazienki stały się własnością narodu. Po zniszczeniach pierwszej wojny światowej park Łazienkowski został uporządkowany przez ogrodnika W. Zaykowskiego¹⁵². Na terenie parku ustawiono pomnik Fryderyka Chopina w 1926 roku, a w południowo-wschodniej części założono stadion hippiczny. W 1936 roku ponownie włączono do Łazienek ogród belwederski. W czasie drugiej wojny światowej spalony został pałac Na Wodzie, zburzony pomnik Chopina. Całkowicie został zniszczony hipodrom i część budynków gospodarczych. Drzewostan parku w znacznym stopniu uległ zniszczeniu. Po wojnie odbudowano pałac Na Wodzie. W 1958 roku ustawiono ponownie pomnik Chopina w otoczeniu różanki projektowanej przez L. Majdeckiego¹⁵³.

Dzisiejszy układ przestrzenny parku Łazienkowskiego to wynik wcześniejszych realizacji projektów ukształtowania tego terenu. W urbanistyce dzisiejszego miasta doskonale widoczna jest Oś Stanisławowska, której przebieg wyznaczają plac Na Rozdrożu, plac Zbawiciela, plac Politechniki, plac Unii Lubelskiej, plac Konstytucji i sieć dróg łączących się z nimi (ryc.56). W obrębie parku czytelny jest układ założenia ogrodowego z dominantą jaką jest pałac. Na Wodzie oraz system jego powiązań kompozycyjnych z ul. Agrykoli i zamkiem Ujazdowskim. W ogrodzie belwederskim z trzech osi widokowo-kompozycyjnych najczytelniej zachowana jest środkowa jako dukt widokowy (ryc. 57). Południowa część parku została wzbogacona o nowe wnętrza parkowe. Jedno przy nowej oranżerii o wystroju secesyjnym. Drugie w niedalekim sąsiedztwie, jako modernistyczne jest rozplanowane regularnie z rzeźbą akcentującą jego środek. Kolejne wnętrza zostało zaprojektowane jako plac zabaw dla dzieci.

Ryc.56. Oś Stanisławowska w kierunku Wisły, 1998,

Ryc. 57. Widok na Belweder od strony skarpy 1998

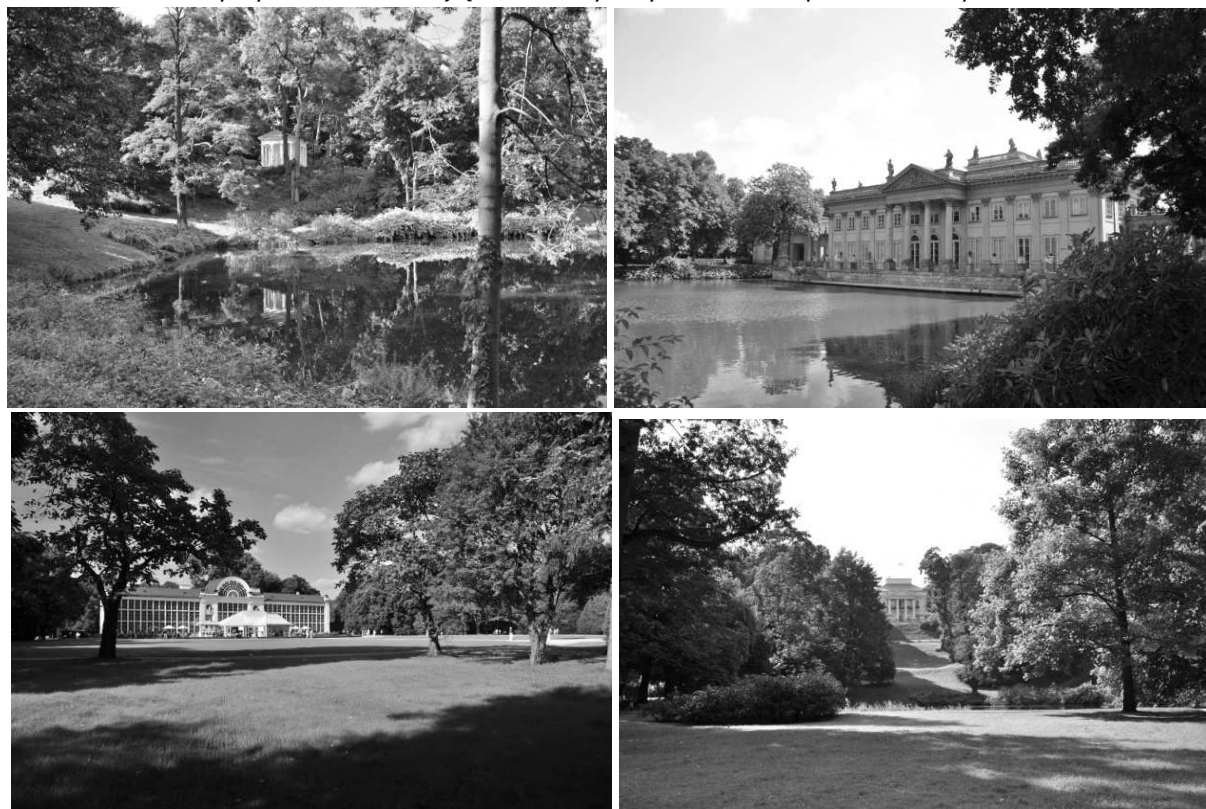
¹⁵⁰ Łoza S.1917.op.cit.,s.160

¹⁵¹ Gajewski M. 1979, op.cit,s.327

¹⁵² Majdecki L. 1969.op.cit.,s.76

¹⁵³ Głównia S. 1976. Parki i ogrody Warszawy, Warszawa, s.15

Kompozycja Łazienek Królewskich pozostaje nadal bez zmian (ryc.58). Dzisiaj w przestrzeni parku zwracają uwagę kompozycje roślinne, których jest więcej, i w których stosuje się przeróżne zestawienia gatunkowe roślin. Są to zarówno rabaty kształtowane zgodnie z warunkami siedliskowymi, np. te przy stawach, ale i barwne, śmiałe zestawienia kolorystyczne otaczające rzeźby czy budowle parkowe (ryc.59).

Ryc.58. Łazienki Królewskie, fragment parku 2011

Ryc.59. Roślinne kompozycje w parku Łazienkowskim, 2011

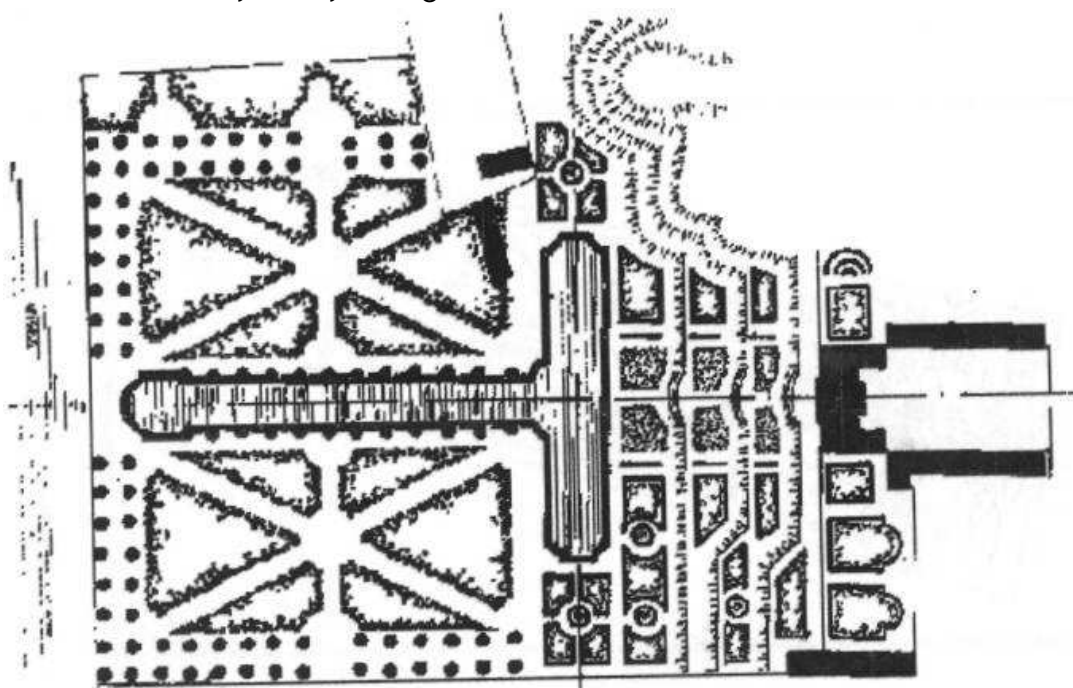
3. 2. 10. Parki nieistniejące

Ogród przy pałacu Kazanowskich, usytuowano między kościołem Bernardynów a klasztorem Karmelitanek. Był to ogród o symetrycznym układzie tarasów opadających ku Wiśle¹⁵⁴. Z górnego tarasu, gdzie ustawiono altanę porośniętą pnączami, rozciągał się piękny widok na rzekę i przeciwny brzeg. Na dolnym tarasie była

¹⁵⁴ Jarzębski A. 1909.op.cit.,s.38-39

druga altana otoczona ogrodem pełnym drzew uformowanych w różne kształty. Całość przyozdabiała liczne posągi, fontany, sadzawki, partery ogrodowe. Ogród został zniszczony w czasie potopu szwedzkiego¹⁵⁵.

Warunki ukształtowania terenu w pełni wykorzystano przy budowie ogrodu Dynasy. Był on położony w obrębie murów Warszawy, w sąsiedztwie ulic Tamka, Oboźna i Topiel. Miejsce to zwane było Górą Dynasowymi z racji swej rzeźby terenu. Ogród na Dynasach powstał po przebudowie dawnego pałacu Lubomirskich dokonanej przez Grodzkich około 1760 roku¹⁵⁶. Całe założenie ogrodowe składało się z trzech części (ryc. 60). Pierwszą stanowiły dwa niewielkie ogródki kwiatowe usytuowane po obu bocznych stronach pałacu i otoczone murem. Drugą część budowały cztery tarasy ziemne ze schodami na osi głównej i bocznymi rampami oraz parterami kwiatowymi. Trzecia część to ogród dolny, gdzie usytuowano kanał w kształcie litery T. Do kanału przylegały symetrycznie dwa obszerne boskiety, z gwiaździstym układem dróg. Sam kanał miał połączenie z Wisłą¹⁵⁷. Ogród na Dynasach należał do jednych z większych warszawskich ogrodów, a jego kompozycja odpowiadała modnemu wówczas stylowi barokowemu. Ogród dolny przekształcono już na początku XIX wieku, ślady tarasów na skarpie przetrwały nieco dłużej bo do końca tegoż wieku. Dynasy całkiem przestają istnieć na początku XX wieku. W ich miejscu powstaje zabudowa oraz ulica o tej samej, co ogród nazwie.

Ryc. 60. Ogród na Dynasach według planu Warszawy P. R. de Tirregaille'a, 1762

Inny ogród zlokalizowany na skarpie to rezydencja Brühla przy Nowym Świecie, później znana jako Foksal. Urządzono ją w latach 1747-1750¹⁵⁸. Rozplanowanie ogrodu

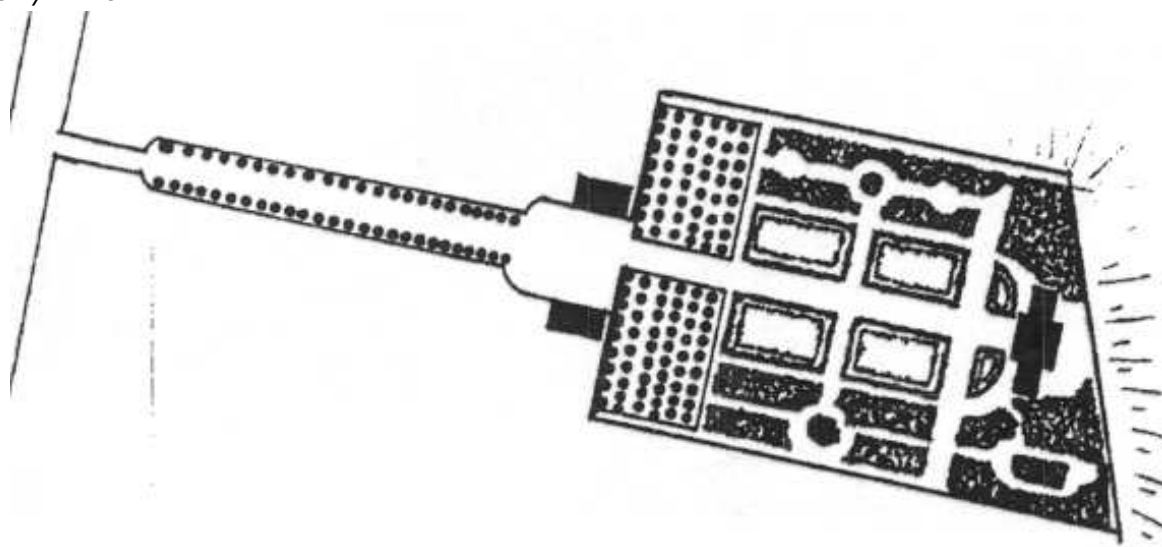
¹⁵⁵ Flis M. 1979. Dawne ogrody Warszawy. *Stolica* 44/45, s.8

¹⁵⁶ Kwiatkowski M. 1962. Dynasy. W: *Rocznik Warszawski* 1962/3, s.8

¹⁵⁷ Czytelny kompozycje ogrodu na Dynasach przedstawia plan R.de Tirregaille'a z 1762 roku

¹⁵⁸ Majdecki L. 1981. op.cit., s.233

Brühla było inne niż Dynasów¹⁵⁹. Niewielki pałac usytuowano na wysokim cokole nad samą skarpą, co umożliwiała obserwację ogrodu jak również rzeki i terenów prawego brzegu (ryc.61). Ogród rozplanowano pomiędzy pałacem a dwoma pawilonami oficyn. Przy wjeździe miał on charakter użytkowy. Środkową część ogrodu stanowiły cztery prostokątne kwatery parteru ogrodowego. Po jego obu stronach umieszczono boskiety z licznymi gabinetami. Sz. B. Zug tak opisuje to założenie: „... *Piękne jego położenie i rozległość uczyniłaby go wspaniałą przechadzką publiczną, gdyby nie był zamknięty z powodu iż dosyć w nim jest drzew owocowych z których korzyści chce ciągnąć właściciel...*”¹⁶⁰. Ogród ten jednak został później udostępniony publiczności i był bardzo znanym miejscem zabaw i widowisk¹⁶¹. A zwano go Vauxhall (spolszczone Foksal). Sobieszczański w przewodniku po Warszawie tak opisuje Foksal: „...*ogród salon i bawaryja, muzyka oraz często urządzone rozmaite zabawy, ognie sztuczne i balony i. t. d....*”¹⁶².

Ryc. 61. Ogród Brühla na Nowym Świecie według planu Warszawy P. R. de Tirregaille'a, 1762

Ogród Mniszchów powstał w połowie XVIII wieku przy Nowym Świecie. Zasada jego kompozycji jest analogiczna z kompozycją ogrodu Brühla, tzn. ogród usytuowano między dziedzińcem z oficynami (wjazd do Nowego Świata) a pałacem umieszczonym na skraju skarpy¹⁶³. W najbliższym sąsiedztwie pałacu znajdował się parter kwiatowy. Ogród tworzyło osiem kwater ułożonych parami wzdłuż osi pałacu, którą podkreślały koliste place skrzyżowaniach dróg (ryc.62). W 1824 roku w północnej części ogrodu Mniszchów poprowadzono aleję Jerozolimskie, a na pozostałym obszarze, już

¹⁵⁹ Rozplanowanie ogrodu Brühla przy Nowym Świecie przedstawia plan J. Knöbla z 1750 roku i plan R. de Tirregaille'a z 1762 roku

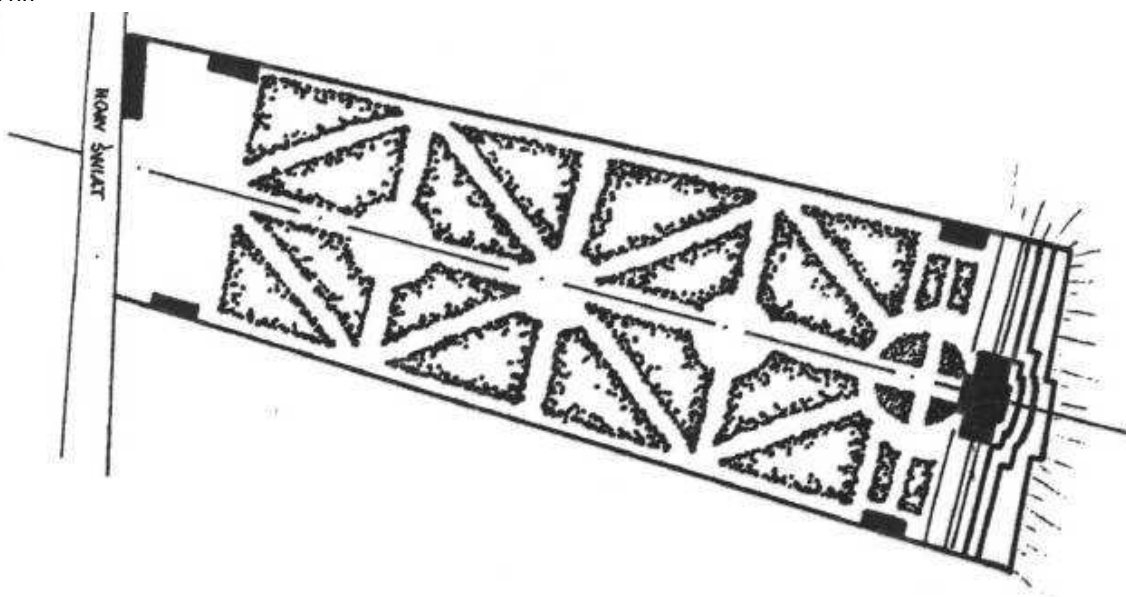
¹⁶⁰ Zug Sz. B. 1848, op.cit.,s.6

¹⁶¹ ibidem s. 7 „... *Tutaj to w końcu XVIII i początku XIX wieku dawane były dla publiczności małe widowiska, ognie sztuczne i tańce...*”

¹⁶² Sobieszczański M. 1857.op.cit.,s.31

¹⁶³ Ogród widoczny jest na planie Warszawy R. de Tirregaille'a z 1762 roku

w czasach najnowszych, postawiono budynki Muzeum Narodowego i byłego Domu Partii.

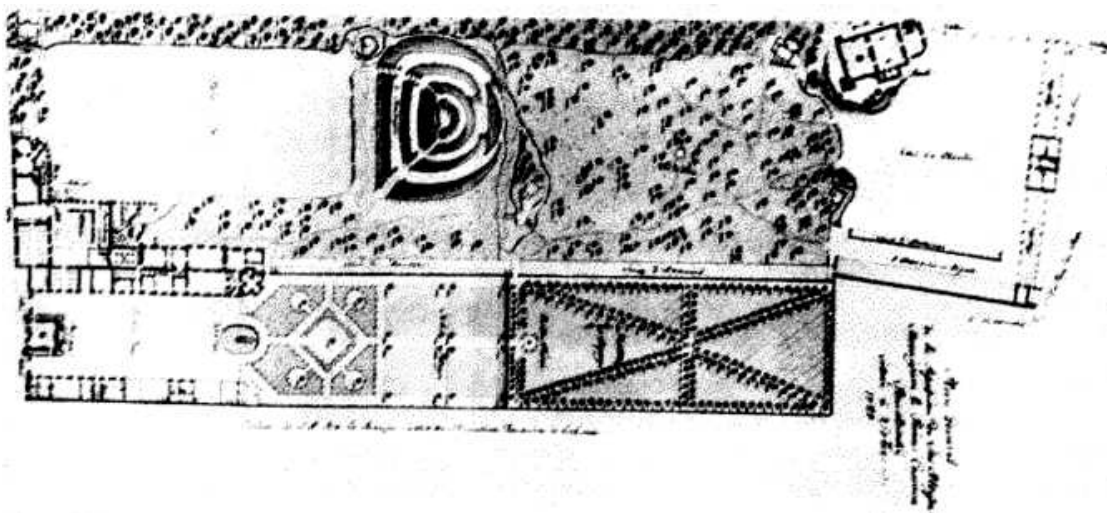
Ryc. 62. Ogród Mniszchów na Nowym świecie według planu Warszawy P. R. de Tirre-gaille'a, 1762

Ustronie to rezydencja Stanisława Poniatowskiego, która powstała w 1780 roku na północno-wschodnim krańcu skarpy ujazdowskiej, u zbiegu dzisiejszych ulic Myśliwieckiej i Górnośląskiej. Pałac usytuowano na koronie skarpy. Od jego strony południowej na płaskowyżu, znajdował się ogród użytkowy o regularnej kompozycji oraz oranżeria. Od strony skarpy ogród ten kończyła promenada wysadzana drzewami. Ogród na skarpie rozplanowano tarasowo wzdłuż głównej osi pałacu. Tarasy o falistym brzegu i asymetrycznych połączeniach tworzyły ciekawy układ serpentynowy. Z dawnego Ustronia zostały ślady tarasów na skarpie, pozostały jego teren został zabudowany.

Znane ze wspaniałości były ogrody księcia Kazimierza Poniatowskiego, który na ich lokalizację wybrał bardzo urozmaicony fragment skarpy warszawskiej w sąsiedztwie dzisiejszej ulicy Książęcej. Całe założenie składało się z trzech ogrodów powiązanych widokowo: Na Książęcem na Górze i na Solcu.

Ogród na Solcu (między dzisiejszymi ulicami Solec i Ludna) powstał około 1772 roku według projektu Sz. B. Zuga (ryc.63). Był to jeden z pierwszych ogrodów krajobrazowych „... założył zaraz tam park angielski, posadził różne gatunki drzew i krzewów...”¹⁶⁴. W parku powstała świątynia gotycka w otoczeniu drzew, domki wiejskie, staw, ruiny starego młyna, sztuczne ruiny zamku, w których urządzone były małe pokoje. Za ruinami zamku była obszerna łązienka, oranżeria i ananasarnia. Na przeciwko stawu usypano sztuczną górę, która przesłaniała widok ogrodu tak by obserwować go fragmentami. Na wzniesieniu tym założono winnicę.

¹⁶⁴ Drége J.1904.op.cit., s. 938

Ryc. 63. Plan ogrodu na Solcu, 1781

Nieopodal tego ogrodu książę podkomorzy założył drugi na wzgórzu, z którego rozciągał się widok na piękny Solec. Owo wzgórze leżało przy ulicy Wiejskiej, a ogród zwany był **Górq**. Od Solca oddzielał go jedynie wąwóz, którym biegła ulica. Istniejącą tam oberżę książę przebudował na dwór, w którym zamieszkał. Zasadził drzewa i krzewy, wybudował ananasarnię, a u stóp wąwozu chałupkę, która była jego letnim mieszkaniem¹⁶⁵. Po śmierci Kazimierza Poniatowskiego ogród często zmieniał właścicieli. W 1815 roku Szymon Chavoł, restaurator francuski wydzierżawił Górę na trzy lata i założył tu ogród dla publiczności z różnymi atrakcjami i nazwał go Frascati¹⁶⁶. Dzisiaj część ogrodu Góra włączono do parku Rydza Śmigłego.

*„... Są jeszcze w Warszawie rozmaite pomniejszych ogrody przy pałacach magnatów i domach bogatszych właścicieli: składają się one atoli po większej części z gęstych drzew i trawników przyozdobionych pomarańczami i kwiatami...”*¹⁶⁷. Jednym z nich był ogród przy pałacu Ogińskich na ulicy Rymarskiej¹⁶⁸. Szczupłość miejsca podyktowała układ ogrodu. Był on rozplanowany za pałacem jako jedno duże wnętrze zakończone półkoliście. Środkową część ogrodu zajmował parter ogrodowy otoczony formowanym szpalerem i rzędem pojedynczych drzew. Za nim znajdował się boskiet podkreślający półkoliste zakończenie parteru.

Pałac Potockich przy ulicy Rymarskiej posiadał niewielki ogród urządzony na planie prostokąta¹⁶⁹. Bezpośrednio za pałacem znajdował się parter ogrodowy, który stanowiły cztery kwadratowe kwatery, bezpośrednio za nim utworzono boskiet na planie dwóch kwater. Wszystkie elementy podporządkowano osi kompozycji, która łączyła ogród z pałacem.

Pałac marszałka Bielińskiego sąsiadował z Ogrodem Saskim, oddzielony od niego ulicą Królewską. Posiadał niewielki ogród, który i tak stopniowo pomniejszano¹⁷⁰. Głównym elementem ogrodu był dwuczęściowy parter usytuowany na planie pro-

¹⁶⁵ Drége J. 1904.op.cit., s. 938

¹⁶⁶ Zug Sz. B. 1848, op.cit.,s.6

¹⁶⁷ ibidem s.7

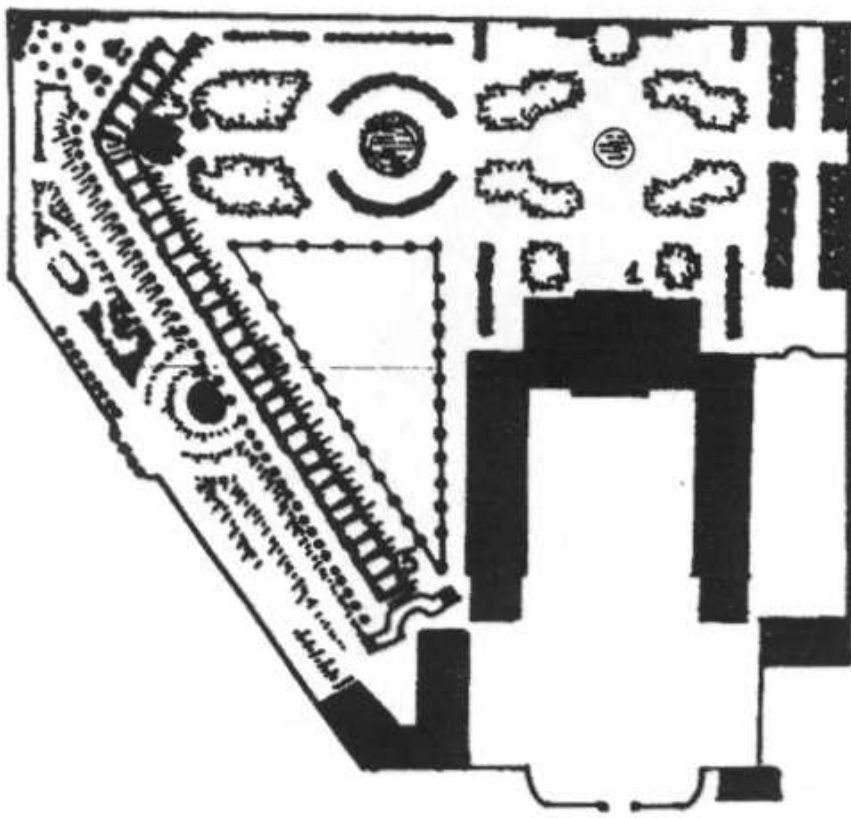
¹⁶⁸ Patrz plan Warszawy R.de Tirregaille'a z 1762 roku

¹⁶⁹ ibidem

¹⁷⁰ Porównaj plan Warneka z 1732 roku i plan R. de Tirregaille'a z 1762 roku

stokąta z półkolistymi wcięciami od strony pałacu. Z boku parteru umieszczono boskiety i ogród użytkowy.

Ciekawy ogród powstał przy pałacu Mniszchów¹⁷¹. Kształt i wielkość zmusiły twórcę do nietypowych rozwiązań. Stosunkowo duży teren obejmował resztki dawnego wału Zygmuntowskiego stanowiący jego zachodnią granicę. Stary wał maskował tarasy i szpalery drzew. Tutaj również usytuowano eksedrę¹⁷² będącą zamknięciem osi widokowej (ryc.64). Na osi głównej pałacu znajdował się ozdobny parter ogrodowy z kolistą fontanną pośrodku. Tak usytuowany salon ogrodowy łączył się z następną częścią grodu poprzez oś poprzeczną. Na jej zamknięciu znajdował się okrągły basen. Między pałacem a wałem umieszczono warzywnik.

Ryc.64. Ogród przy pałacu Mniszchów według planu Warszawy Hübnera, 1733

Projekt ogrodu przy pałacu Błękitnym przewidywał jego podział na trzy części, warunkowane topografią terenu. Główna, zlokalizowana na osi pałacu obejmowała salon ogrodowy w kształcie wydłużonej podkowy. Wypełniały go partery ogrodowe otoczone trejżem i pojedynczą aleją lipową¹⁷³. Zamknięcie osi głównej stanowiła przyścienna fontanna (ryc.65). Pozostałe, projektowane elementy ogrodu jak zespół alei w środkowej części oraz parter wodny z pawilonem ogrodowym łazienki w ostatniej części nie zostały zrealizowane.

Ogród przy pałacu Czartoryskich na Krakowskim Przedmieściu wyróżnia się niewielką powierzchnią i skromnym wyposażeniem. Składały się nań dwa prostokątne partery

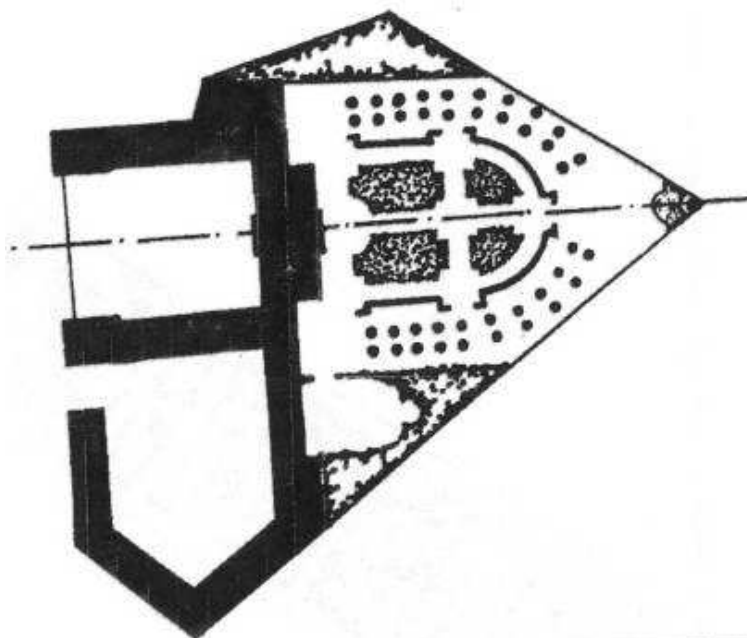
¹⁷¹ Plan Hübnera z 1732/1740

¹⁷² Eksedra - półkolista nisza z ławą kamienną, stosowana jako zamknięcie punktu widokowego lub alei

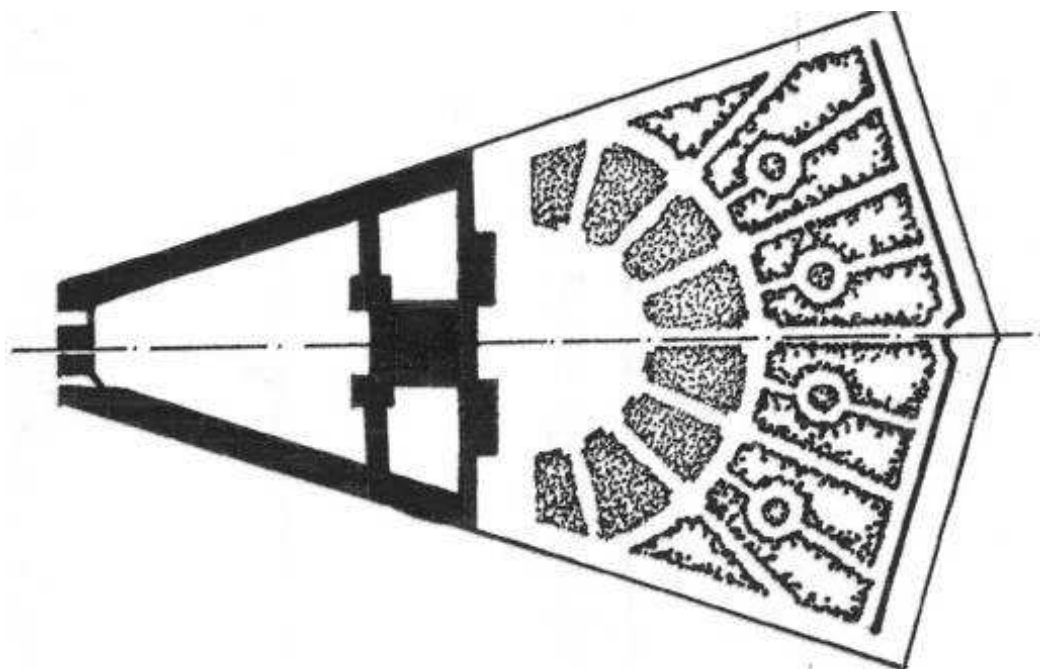
¹⁷³ Majdecki L.1981. op. cit, s. 239; plan Warszawy R. De Tirregeille'a z 1762 roku

ogrodowe, z półkolistymi wycięciami od wewnątrz. Oś kompozycji zamykał poprzeczny szpaler.

Bogatszy układ ogrodu był przy pałacu Sanguszków (później Brühla), który sąsiadował z Ogirodem Saskim¹⁷⁴. Bezpośrednio za pałacem wytyczono półkolisty plac, z którego promieniście rozchodziły się aleje. Plac okalały kwatery parteru ogrodowego, podkreślające jego kształt a za nimi kwatery boskietów z gabinetami¹⁷⁵ (ryc. 66).

Ryc. 65. Ogród przy pałacu Błękitnym według planu Warszawy P. R.de Tirregaille'a, 1762

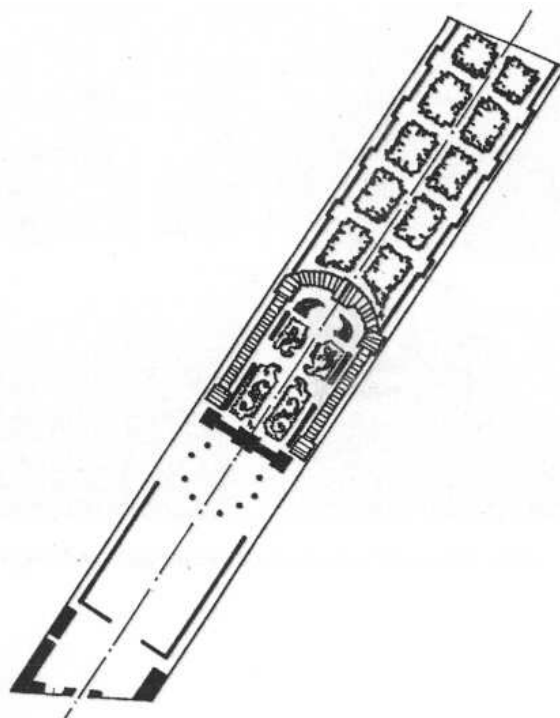
Ryc. 66. Ogród Brühla według planu Warszawy Hübnera, 1733

¹⁷⁴ Ogród Sanguszków przedstawia plan Warszawy Hübnera z 1733 roku

¹⁷⁵ Plan R.de Tirregaille'a z 1762 roku przedstawia już inne rozplanowanie ogrodu

W obrębie miasta istniało jeszcze wiele ogrodów przypałacowych, których kompozycja i rozplanowanie były zbliżone do wyżej opisywanych przykładów. Warto wspomnieć jeszcze o ogrodzie przy pałacu Pod Blachą, przy pałacu Lubomirskich za Żelazną Bramą, przy pałacu Pod Czterema Wiatrami, przy pałacu Czapskich i Osolińskich przy Krakowskim Przedmieściu. Większość z tych ogrodów uległa presji urbanizacji. Niektóre z nich zostały włączone do nowych założeń, np. Ogród Sanguszków i przy pałacu Błękitnym włączono do Ogrodu Saskiego.

Na Czerniakowie po północnej stronie kanału Ujazdowskiego znajdował się ogród biskupa krakowskiego Sołtyka¹⁷⁶. Założono go wzdłuż jednej osi kompozycji, na planie wydłużonego prostokąta. Za pałacem salon ogrodowy stanowiły kwatery partierów haftowych otoczonych szpalerem oraz bindażem, który półkołem zamykał tę część ogrodu (ryc.67). Dalej wzdłuż osi rozmieszczono pięć par kwater stanowiących boskiety, a po ich zewnętrznych stronach posadzono szpalery.

Ryc. 67. Ogród biskupa Sołtyka według planu Warszawy P. R. de Tirregaille'a, 1762

Podobny układ kompozycji miał ogród doktora Samuela de Kahle, który znajdował się po południowej stronie kanału Ujazdowskiego¹⁷⁷. Cztery kwatery parterów z okrągłym placikiem pośrodku półkołem zamykały salon ogrodowy. Za nim były boskiety w formie zwykłych prostokątnych kwater oraz kwater, których kształt wyznaczył promienisty układ dróg. Oba ogrody zostały włączone do Łazienek.

Ogrody publiczne w Warszawie, te budowane od początku z myślą o szerszym gronie użytkowników, pojawiają się dopiero w XIX wieku¹⁷⁸. Funkcję ogrodów publicznych pełniły ogrody rezydencji królewskich, ogrody magnackie i szlacheckie a także prywatne ogrody mieszczańskie licznie udostępniane szerokiej publiczności.

¹⁷⁶ Według planu R.de Tirregaille'a z 1762 roku

¹⁷⁷ ibidem

¹⁷⁸ Majdecki L. 1981,s.343

Miejszem zabawy, chętnie odwiedzanym przez mieszczan była Arkadya -gródek i salon przy Mokotowskiej. Arkadya oferowała codziennie koncerty „... przez dobraną orkiestrę wykonywane. Bufet i kuchnia we wszystko opatrzone...”¹⁷⁹. Również przy Mokotowskiej był Ogródek Wiejski „...z pałacikiem w guście gotycko-szwajcarskim; uczęszczany latem, ma dobrze opatrzoną kuchnię, buffet, a często i muzykę...”¹⁸⁰.

Bagatela to wcześniejszy ogród M. Bacciarellego, nadwornego artysty. Bacciarelli otrzymał od Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1772 roku posesję, która kompozycyjnie związana była z Osią Stanisławowską, a znajdowała się pomiędzy belwedem a rogatkami Mokotowskimi. Bacciarelli wybudował tu parterowy pałacyk, który później przebudował w stylu włoskiej willi. Założony ogród posiadał geometryczne elementy barokowe połączone z elementami układu krajobrazowego. Centralną część ogrodu stanowiło rondo (motyw powtórzony z Osi Stanisławowskiej), od którego promieniście rozchodziły się aleje. W ogrodzie znajdowały się również pawilony ogrodowe i oranżeria. Ważnym elementem kompozycji ogrodu było zachowanie wewnętrznych i zewnętrznych widoków. Jako, że „... stąd (...) otwierają się czarujące i obszerne widoki, u stóp leży zwierzyńiec, nieco dalej Wisła, a za wzgórzem szeroka poczwórna aleja lipowa z sadami...”¹⁸¹. Po śmierci Bacciarellego ogród nabył francuski restaurator Szymon Chovot, który tutaj przeniósł swoją restaurację z ogrodu Frascati i nazwał ją Bagatela. Ogród cieszył się dużym powodzeniem publiczności, która tłumnie przychodziła na urządzane tu zabawy, a wykwintna restauracja przyciągała smakoszy. Kolejne lata przyniosły Bagateli coraz to nowych właścicieli a wraz z nimi nowe sposoby użytkowania. Był tu ogród zoologiczny, szpital, teatrzyk ogródkowy, wystawy kwiatów i psów. Dzisiaj nie pozostało nic z dawnej świetności ogrodu Bacciarellego. Przy nowo wytyczonej ulicy Flory powstała gęsta zabudowa.

Ogród Pomologiczny leżał w granicach miasta na terenie zawartym między dzisiejszymi ulicami: Nowogrodzką, Emilii Plater, Chałubińskiego i Koszykową. Był filią ogrodu Botanicznego. Pierwotnie założony na terenie Instytutu Agronomicznego w Marymoncie, przeniesiony w 1870 roku na teren folwarku misjonarskiego. Ogród pełnił funkcje edukacyjne (przy ogrodzie istniała szkoła ogrodnicza). Dla publiczności udostępniono część ogrodu, tzw. „ogród francuski”, położony w sąsiedztwie szkoły. „Nad sadzawką (...) założyłem mały ogródek ku wygodzie publiczności, która ogród coraz liczniej nawiedzała ...”¹⁸². Ogród został całkowicie zniszczony podczas drugiej wojny światowej. Dzisiaj jest tu zabudowa.

3.3. Parki Mokotowa

3.3.1. Cmentarz - Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich

Park położony jest przy ulicy Żwirki i Wigury. Od strony południowej, wschodniej i północnej sąsiaduje z terenem ogródków działkowych.

Cmentarz został założony w latach 1949-1950 według projektu architekta B. Lacherta z zespołem. Projekt zieleni natomiast wykonali Z. Dworakowska, Wł. Niemirski i Z. Hell-

¹⁷⁹ Sobieszczański M. 18597.op.cit.,s.31

¹⁸⁰ Ibidem,s.31

¹⁸¹ Zug Sz. B. 1848, op.cit.,s.4

¹⁸² Jankowski E. 1972. Wspomnienia ogrodnika, w opracowaniu A. Szwajcerowej i A. Braehfoga, Warszawa, s. 68; Gomulicki W. 1881.op.cit.,s.21-22

wig. Powstał on dla upamiętnienia poległych żołnierzy i osób cywilnych w walkach o wyzwolenie Warszawy w 1945 roku. W kompozycji przestrzennej założenia dominują trzy aleje promieniście zbiegające się w jednym punkcie, w którym ustawiony jest pomnik w kształcie obelisku (ryc.68). Są one zwieńczone półkolistą drogą wkomponowaną w całość parku. Monumentalność założenia wynikająca z przeznaczenia miejsca podkreślona jest układem przestrzennym roślinności. Drzewa posadzone jako jednogatunkowe masywy sprawiają wrażenie regularnych brył będących uzupełnieniem dla architektury ogrodowej. Powtarzany układ roślinnych brył daje poczucie stabilności kompozycji i jej uporządkowania. Ale w innym miejscu parku płaska jednorodna powierzchnia nagrobków jest kontrastowana nasadzeniami różnorodnych roślin, odmiennych w pokroju i barwie.

Ryc.68. Pomnik jako centralny punkt kompozycji w parku Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, 1997

Teren ten projektowany początkowo jako Cmentarz - Mauzoleum dzisiaj użytkowany jest jako park. Bardzo bogaty pod względem liczebności gatunków drzew i krzewów, zwłaszcza zimozielonych jest niewątpliwie atrakcyjnym terenem wypoczynku. Pierwotny układ kompozycji parku jest zachowany. Jego czytelność miejscami utrudniają zbyt ekspansywnie rozrośnięte grupy drzew.

Kompozycja parku do dnia dzisiejszego pozostała bez zmian. Nadal jest czytelna, mimo upływu czasu. W ostatnich latach renowacji poddano elementy rzeźbiarskie, co z pewnej odległości prezentuje się dobrze, ale z bliska już niekoniecznie (ryc.69).

Ryc.69. Rzeźby w parku Cmentarz Żołnierzy Radzieckich po renowacji, 2011

3.3.2. Park Mokotowski

Założony został na terenach dawnej fosy fortecznej, pomiędzy dzisiejszymi ulicami Puławską, al. Niepodległości, Ursynowską i Odyńca. Uroczyste otwarcie obiektu nastąpiło 26 czerwca 1938 roku¹⁸³. Projekt parku wykonał Z. Hellwig. Park Dreszera¹⁸⁴ powstał jako park spacerowo –wypoczynkowy na terenie dawnego fortu twierdzy Warszawa. Założono go na planie prostokąta z główną osią kompozycyjną, którą stanowi aleja środkowa. Całość układu składa się z trzech następujących po sobie wewnątrz parkowych o geometrycznych kształtach podkreślonych regularnym nasadzeniem roślinności. Wnętrze od strony ul. Puławskiej jest największe i obwiedzione aleją kasztanowcową o zarysie elipsy. Zwarte skupiny roślin iglastych posadzonych symetrycznie po obu stronach alei akcentują przejście z jednego wnętrza do drugiego. Wnętrze środkowe zaprojektowano na planie prostokąta, przedzielonego główną osią kompozycji. Po obu jej stronach znajdują się kwadratowe trawniki otoczone zwartą ścianą drzew i krzewów(ryc.70). Trzecie, ostatnie wnętrze zaprojektowano na planie zbliżonym do kwadratu. Zarys posadzonych krzewów tworzy półokrąg, którego środek wypełniają rytmicznie posadzone drzewa (ryc.71). Całość kompozycji spina główna oś, która częściowo obsadzona jest drzewami. W czasie działań drugiej wojny światowej park uległ dużemu zniszczeniu. W czasie Powstania Warszawskiego i po jego zakończeniu na terenie parku znajdował się prowizoryczny cmentarz¹⁸⁵. Park odbudowano w 1951 roku przywracając mu dawny, osiowy układ kompozycyjny. W części zachodniej parku wydzielono ogród jordanowski. Od ulicy Krasickiego wybudowano bazę MPRO, pozostała część parku nie uległa przekształceniu¹⁸⁶.

W 2007 roku zakończono kompleksową rewaloryzację parku, według projektu J. Zemły i T. Zwiecha. Ogólna kompozycja parku, (tj. oś jako główny element oraz trzy wnętrza), została zachowana. Wprowadzone zmiany dotyczą wystroju poszczególnych wnętrz oraz wprowadzeniu do nich nowych funkcji. Najmniej przekształcone jest wnętrze największe, to od ulicy Puławskiej. Zachowano okalającą je aleję z kasztanowców. Przez środek wnętrza poprowadzono alejkę, która przecina się z główną osią kompozycji parku co zaakcentowano fontanną. Wycięto grupy iglastych roślin stanowiących swoisty akcent osi głównej i założono tu rytmicznie rozplanowane, niezwykle barwne rabaty kwiatowe. Środkowe wnętrze także zmieniono. Pozostał wprowadzony w latach 80. XX wieku pomnik, ale zmieniono jego oprawę roślinną. Druga część tego wnętrza została zaadaptowana na plac zabaw dla dzieci oraz pawilon usług małej gastronomii. Całkowicie zmieniono charakter trzeciego, ostatniego wnętrza. Cała jego przestrzeń została podzielona na regularne prostokąty, które obsadzono roślinami okrywowymi. Środkową część wnętrza dekorują trzy wazy ustawione na kamiennych postumentach. W parku zbudowano toaletę, zmieniono nawierzchnie alejek, ławki, kosze i latarnie, których forma utrzymana jest w jednej konwencji (ryc.72).

¹⁸³ Kronika Warszawy 1938.zeszyt 1,s.85

¹⁸⁴ Pierwotnie park nazwano im. gen. Orlicz - Dreszera, nazwę zmieniono na park Mokotowski w 1951 roku. Obecnie warszawiacy używają obu nazw parku

¹⁸⁵ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.352

¹⁸⁶ Ewidencja parku Mokotowskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn.T/War.2487

Ryc.70.Środkowe wnętrze Parku Mokotowskiego, 1998

Ryc. 71. Wnętrze parku Mokotowskiego wypełnione rytmicznie posadzonymi drzewami 1998

Ryc. 72. Park Mokotowski po rewaloryzacji, 2011

3.3.3. Park Sielecki

Dzisiejszy park Sielecki leży przy ulicy Chełmskiej, otoczony ze wszystkich stron zabudową mieszkaniową.

Historia jego sięga XVIII wieku, kiedy to folwark Sielce dzierżawił król Stanisław August i w 1775 r. wybudował pałacyk i założył ogród. W części północnej był on regularny, zaś od południa w stylu krajobrazowym, gdzie dominantą kompozycji był staw. Staw ten włączony był w system wodny zasilający Łazienki¹⁸⁷. W 1821 roku folwark Sielce został przekazany Wielkiemu Księciu Konstantemu, który nabył również sąsiedni Belweder. W Sielcach wybudował pałacyk, zaś Belweder przebudował w okazały pałac klasycystyczny według projektu J. Kubickiego. Na terenie zbudowano również koszarę wojskową, które kompozycyjnie wiązały się z budynkami pałacowymi. Przez wiele lat w układzie przestrzennym parku niewiele zmieniono. Wiele było natomiast propozycji użytkowania parku, nad którym sprawował pieczę Zarząd Pałaców Cesarskich. Dwukrotnie czyniono próby założenia hodowli jedwabników, albo też zagospodarowania sadowniczo - pszczelarskiego. Jeszcze inny pomysł zagospodarowania folwarku przewidywał urządzenie tu parku publicznego. Faktem jest, że w 1899 roku część ziem folwarku Sielce zostaje sprzedana pod budowę przytułku. Teren ten został wydzielony ogrodzeniem z całości parku, wejście do przytułku było tylko od strony Drogi Wilanowskiej. Park pozostawiony praktycznie bez opieki powoli zatracił swój pierwotny układ. Pierwsza wojna światowa przyniosła duże zniszczenia w parku. Magistrat miasta oraz mieszkańcy przyległych dzielnic czynili starania o przekształcenie ogrodu w park dostępny dla publiczności. Kolejne lata starań o utworzenie parku Sieleckiego nie przyniosły spodziewanych efektów, pomimo wykonanego już w 1926 roku projektu adaptacji Sielec na park miejski¹⁸⁸. Dopiero w 1932 roku przystąpiono do pierwszego etapu robót, rozpoczynając tym samym realizację miejskiego parku Sieleckiego¹⁸⁹. Jednak w trakcie jego budowy część terenu została rozparcelowana pod budownictwo mieszkaniowe. Wydaje się, że dalszych prac zaniechano, ponieważ przewodnik po Warszawie 1937 r. wspomina o zaniedbanym parku Sieleckim, który kiedyś był ozdobą pałacu podmiejskiego¹⁹⁰.

Działania drugiej wojny światowej, a zwłaszcza Powstanie Warszawskie spowodowały całkowite zniszczenie obiektu. W 1948 roku odbudowano pałac i oficyny, które wydzielono od reszty ogrodzeniem. W kolejnych latach obszar parku stopniowo zmniejszał się kosztem ogrodów sejmowych, osiedla domów jednorodzinnych, czy wreszcie terenów dla ambasady ZSRR.

Dzisiejszy park stanowi namiastkę tego czym był dawniej. Głównym elementem w jego kompozycji jest wydłużony staw z dwoma wyspami, zwany jeziorem Węgrzyna. Wzdłuż niego poprowadzono alejkę spacerową, częściowo obsadzoną drzewami (ryc.73). W północnej części parku utworzono plac zabaw dla dzieci, otoczony gęstymi nasadzeniami krzewów. W przestrzennym układzie roślinności zwracają uwagę rzędowe nasadzenia drzew oraz grupy jednogatunkowej roślinności. Część przypałacowa parku utraciła pierwotny swój charakter. Z bardzo zaniedbanego terenu

¹⁸⁷ Drège J.1904.op.cit., s.74

¹⁸⁸ Kurier Warszawski 1926/253,s.4

¹⁸⁹ Gazeta Warszawska 1932/212,s.8

¹⁹⁰ Orłowicz M.1937. Warszawa i okolice

odczytać można jedyne zarys dawnego podjazdu i układ drzew przy pałacu (ryc. 74).

Ryc. 73. Park Sielecki, alejka spacerowa wzdłuż stawu,

Ryc. 74. Park Sielecki, elewacja frontowa pałacu, 1997

Kompozycja parku od końca lat 90. XX wieku nie zmieniła się. Podobnie niezmienione pozostało wyposażenie obiektu (ryc. 75).

Ryc. 75. Park Sielecki, centralny fragment parku, 2011

3.3.4. Dolina Służewiecka

Teren parku wyznaczają ulice Nowoursynowska, Dolina Służewiecka i Puławska. Park leży na dawnych gruntach folwarku Służew. W latach 1979-1980 powstał projekt zagospodarowania tego terenu autorstwa L. Majdeckiego. Osnową kompozycji całego założenia jest Potok Służewiecki. Jego linia brzegowa jest uregulowana. Układ wodny wzbogacony jest systemem stawów powstałych na bazie istniejącego potoku. Podkreśla go komunikacja zaprojektowana jako drogi biegnące wzdłuż stawów (ryc. 76).

Ryc. 76. Park Dolina Służewiecka, 1997

W układzie przestrzennym parku dominują rozległe przestrzenie trawnikowe akcentowane nieregularnymi nasadzeniami roślinnymi. Najczęściej są to niewielkie grupy drzew o swobodnym układzie. Rzadziej pojawiają się masywy. Uwagę zwraca naturalna roślinność szuwarowa porastająca brzegi stawów.

Park posiada łączność widokową z historycznym obiektem Gucin-Gaj, który zachował się w szczątkowej formie. Do dnia dzisiejszego kompozycja parku ani jego wyposażenie ani funkcja nie zmieniły się (ryc.77).

Ryc. 77. Park Dolina Służewska, 2011

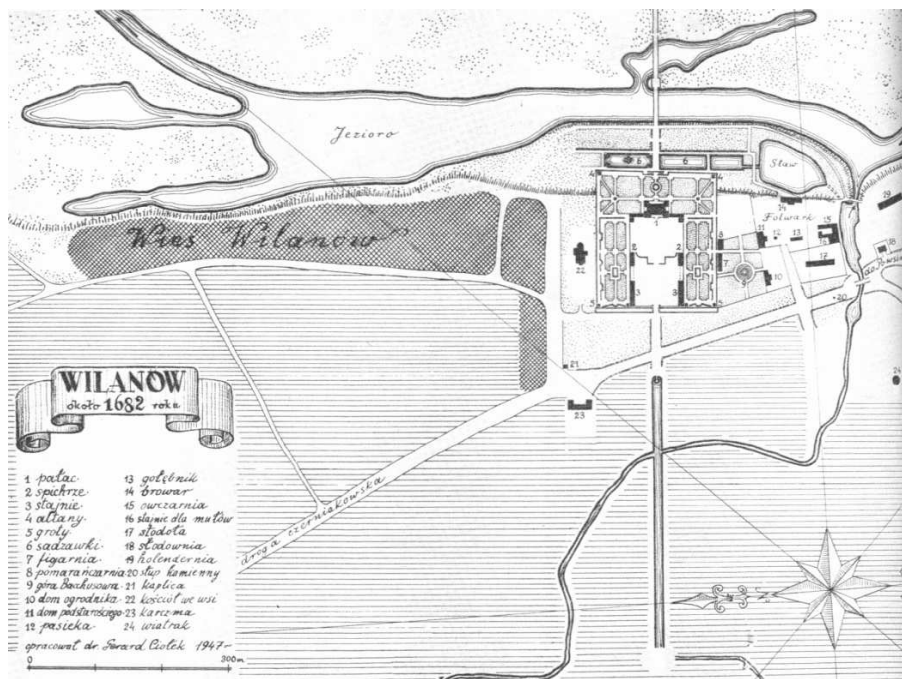
3.3.5. Park Wilanów

Dzisiejszy park Wilanowski położony jest między jeziorem Wilanowskim, a ul. St. Kostki Potockiego.

Początki Wilanowa sięgają czasów króla Jana III Sobieskiego, który w 1677 roku zakupił majątek zwany Milanowem i wybudował tu swoją letnią rezydencję. Pałac usytuowano na krawędzi tarasu wzniesionego około cztery metry nad poziomem Wisły, w sąsiedztwie jej dopływu zwanego Jeziorem Wilanowskim¹⁹¹. Rezydencję niebawem otoczył ogród urządzony według ówczesnej francuskiej mody (ryc.78). Już około 1681 roku przed pałacem powstał dwudzielny dziedziniec. Część gospodarcza dziedzińca (avant-cour) została oddzielona od dziedzińca paradnego (cour d'honneur) niskim ozdobnym ogrodzeniem z kamienną bramką pośrodku. Po bokach dziedzińca, za budynkami gospodarczymi założono symetryczne kwatery ogrodu fruktyfikującego. Za pałacem na dwóch tarasach usytuowano geometryczny ogród. Na tarasie górnym założono bukszpanowe partery barokowe ozdobione figurami mitologicznymi i fontannami. Taras górny wzmocniono murem oporowym, na zakończeniu którego stały drewniane altany. Zejście na taras dolny prowadziło schodami leżącymi na osi pałacu. Tutaj urządzono dwie prostokątne sadzawki między, którymi prowadziła droga w kierunku wsi Zawady. Całość założenia projektowana prawdopodobnie przy współpracy Tylmana z Gameraen, realizowana przez Adolfa Boya, kapi-

¹⁹¹ Cydzik J., Fijałkowski W. 1989. Wilanów. Warszawa, s. 9

tana i inżyniera królewskiego, została skomponowana zgodnie z francuskim stylem ogrodowym opartym na układzie jednej osi kompozycyjnej¹⁹². Oś ta miała swój początek przy bramie wjazdowej, biegła środkiem dziedzińca, przechodziła przez główny korpus pałacu, ogród na tarasach, schody w murze aż do mostu na jeziorze i dalej jako aleja do wsi Zawady, gdzie kończyła się akcentowana ozdobną bramą. Przedłużeniem osi kompozycji od zachodu był prosty kanał biegnący ku skarpie warszawskiej.

Ryc. 78. Plan założenia Wilanowskiego, ok. 1682 (źródło: Cydzik, Fijałkowski, 1976)

W 1720 - 1799 kolejni właściciele Wilanowa (Sieniawska, Czartoryska i Lubomirska) rozbudowują pałac i ogród. Zasypano sadzawki na tarasie dolnym i powiększono ogród w kierunku wschodnim, urządzając tutaj partery i boskiety. Dawne tereny kościelne od strony północnej również włączono do ogrodu wilanowskiego. Prace ogrodowe prowadził J. Zeidler z Saksonii¹⁹³. Dawny ogród owocowy, wzdłuż skrzydeł bocznych pałacu zamieniono na kwatery ogrodu ozdobnego. Przekształcono także użytkowy ogród w południowej części założenia, przy Górze Bachusa. Powstały tu boskiety z licznymi gabinetami, wyposażone w baseny, rzeźby i ławki. Na terenie dawnego folwarku Jana Sobieskiego powstał w roku 1784 nieregularny ogród angielsko- chiński¹⁹⁴. Sz. B. Zug, twórca tego ogrodu, rozplanował go jako dziką promenadę z licznymi krętymi ścieżkami i szumiącą kaskadą.

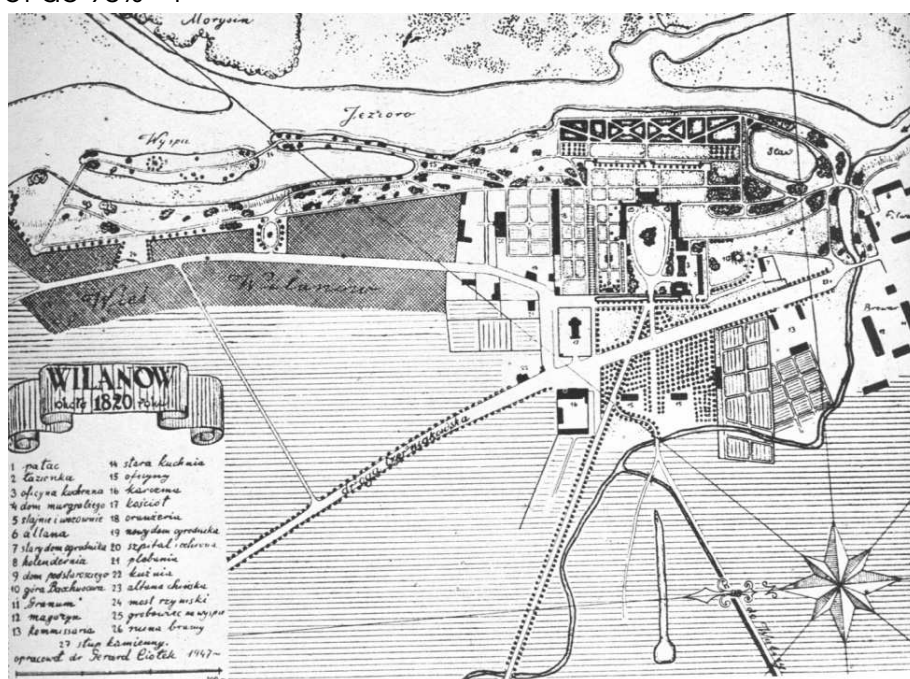
Kolejny właściciel Wilanowa St. Kostka Potocki porządkuje zdewastowany ogród przez wojska carskie w 1794 roku i jednocześnie powiększa jego teren i nadaje mu nowy wygląd modnego w owym czasie stylu krajobrazowego. Najbliższe otoczenie pałacu, a więc obydwa tarasy od strony wschodniej oraz ogród przy skrzydle północnym pozostały nie zmienione (ryc.79). Całkowicie przekształcono południową

¹⁹² Ibidem.s.25-26

¹⁹³ Ibidem.s.28

¹⁹⁴ Cydzik J., Fijałkowski W.1987. op. cit. s. 29; Sobieszczański M. 1857.op. cit., s. 44-45

część ogrodu (rokokowy ogród przy Górze Bachusa i dziką promenadę Zuga) na park angielski. Ogród został powiększony od północy przez skomponowanie w stylu krajobrazowym pasma biegnącego wzdłuż zachodniego brzegu Jeziora Wilanowskiego. Uformowana tu sztuczna wyspa stanowić miała kompozycyjne połączenie ogrodu wilanowskiego z położonym na drugim brzegu jeziora laskiem (późniejszy Morysin). W parku pojawiły się pawilony i budowle w różnych stylach architektonicznych. Nieco później (w 1801 roku) zamieniono barokowy dwudzielny dziedziniec na owalny trawnik z grupą krzewów pośrodku i w narożach pałacu¹⁹⁵. Zaś w latach 1855-1856 kiedy prace ogrodowe prowadził B. Podczaszyński, powstał przy południowym skrzydle pałacu renesansowy ogródek jego autorstwa. Od czasów pierwszej wojny światowej ogród w Wilanowie powoli tracił swój wspaniały wygląd, a okres okupacji hitlerowskiej spowodował ogromne straty w drzewostanie parkowym, w niektórych partiach nawet do 90%¹⁹⁶.

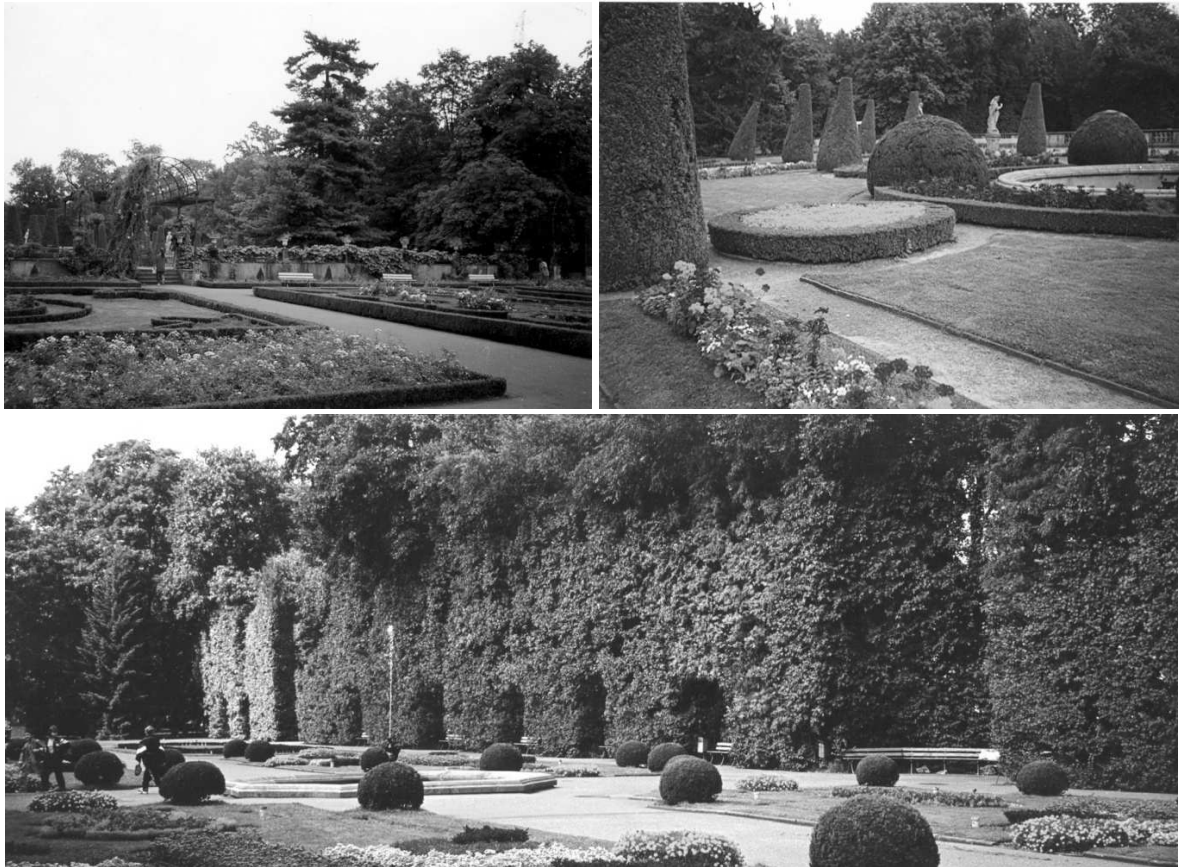

Ryc. 79. Plan Wilanowa, ok. 1820 (źródło: Cydzik, Fijałkowski, 1976)

Po wojnie w latach 1946-1954 odbudowano i rekonstruowano park według G. Ciołka. Zachowano główny układ kompozycyjny parku Wilanowskiego. Odtworzono układ parterów i boskietów w barokowej części ogrodu oraz ogród neorenesansowy (ryc. 80). Pozostawiono również ozdobny dziedziniec wprowadzony przez St. Kostkę Potockiego. Krajobrazowa część ogrodu także zachowała swój dawny charakter. Naturalnie i swobodnie kształtowana roślinność podkreślona jest dużą płaszczyzną trawnika lub lustrem wody. Kompozycję uzupełniają kępy drzew, klomby a także okazałe solitery. Istotnym elementem w kompozycji ogrodu wilanowskiego jest rzeźba. Akcentuje ważne punkty kompozycyjne ogrodu. Jest również ozdobą pałacu i małej architektury ogrodowej.

¹⁹⁵ Ibidem, s. 37

¹⁹⁶ Ibidem, s. 42

Ryc. 80. Fragmenty parku Wilanowskiego, 1997

W sierpniu 2011 roku zakończono prace rewaloryzacyjne w parku, które wykonywano zgodnie z projektem opracowanym przez Z. Myczkowskiego z zespołem.

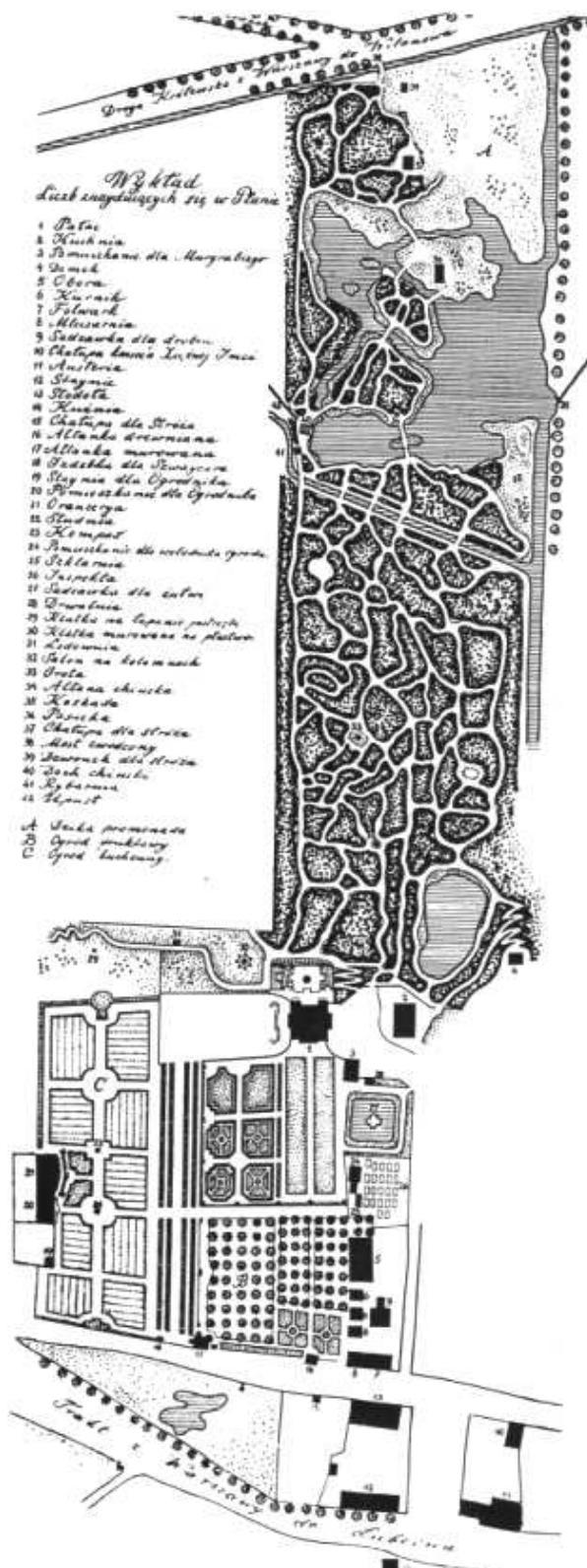
Ryc. 81. Ogród Wilanowski po rewaloryzacji, 2011

3.3.6. Park Morskie Oko

Park zajmuje teren między dzisiejszymi ulicami: Puławską, Morskie Oko, Promenada, Belwederską i Spacerową. Jego obecny kształt to wynik wielu przekształceń i zmian. Początkowo była to rezydencja podmiejska ks. Izabeli Lubomirskiej o nazwie Mon Coteau (Mokotów) leżąca pomiędzy traktem piaseczyńskim (obecnie ul. Puławska), biegnącym równolegle do Skarpy Warszawskiej, a traktem królewskim do Wilanowa (obecnie ul. Belwederska). W latach 1772-1774 powstał pałacyk wraz z ogrodem (ryc.82).

Pałac usytuowano na koronie skarpy. Przed pałacem założono geometryczny ogród użytkowy, tzw. fruktowy¹⁹⁷. Część podskarpowa ogrodu rozplanowana była jako dzika promenada. Kręte drogi poprowadzono wśród gęstych naturalnych zadrzewień. Urządzono duży staw z wyspami, które połączono mostkami oraz szerokie otwarte przestrzenie łąk. Tak swobodnie i naturalnie ukształtowany ogród zdobiły altany, chatki, szałas indiański, holendernia i inne. Ogród w Mokotowie znany był ze swej pięknej aranżacji¹⁹⁸.

Pałac zdewastowany w czasie powstania listopadowego został wyremontowany w 1835 roku. Ostatnim właścicielem rezydencji Lubomirskiej był Fr. Szuster. Nabył Mokotów w 1845 roku¹⁹⁹, kiedy to księżna I. Lubomirska podzieliła posiadłość na kilka części o zróżnicowanej wielkości. Największą część z rozparcelowania Mokotowa zakupił Szuster. Urządził tu modne, dochodowe letnisko nie zmieniając kompozycji parku²⁰⁰. Dolną część ogrodu w Mokotowie wydzierżawiono i przeznaczono na zabawy ludowe, tańce i widowiska na wolnym powietrzu. Czynna była tu restauracja L. Regnault' a. Ta część parku otrzymała nazwę "Promenada" i funkcjonowała do 1925 roku jedno z atrakcyjniejszych warszawskich miejsc ogrodowo-rozrywkowych. Rodzina Szustrów była w posiadaniu Mokotowa do 1945 roku. W czasie działań drugiej wojny światowej drzewostan parku uległ zniszczeniu.

Ryc. 82. Plan ogrodu księżnej Lubomirskiej w Mokotowie, ok.1780 (źródło: Ciołek 1954)

¹⁹⁷ Zug Sz. B.1848. op.cit.,s.8-10

¹⁹⁸ Fryze F., Chodorowicz I.1873-74.op.cit,s.83; Zug Sz. B.1848, op.cit.,s.8-10

¹⁹⁹ Fryze F., Chodorowicz I.1873-74.op.cit,s.83

²⁰⁰ Sobieszczański M.1857.op.cit.,s.43

Obecnie na terenie tym znajduje się miejski park Morskie Oko, który założono ok. 1955 roku według projektu E. Jankowskiej²⁰¹. Park składa się z dwóch części połączonych pasem zieleni biegnącym po skłonie skarpy. Część pierwsza to teren dawnego ogrodu ks. L. Lubomirskiej, część druga to kompleks zieleni przy stawie zwanym Morskie Oko. Po wojnie odbudowano pałac Szustra zachowując dawny układ kompozycyjny ogrodu. Pałac znajdujący się na koronie skarpy poprzedza regularny układ przestrzeni będący reminiscencją dawnego ogrodu fruktowego. Do pałacu prowadzi dwurzędowa aleja biorąca początek od ulicy Puławskiej. Tutaj też znajduje się domek mauretański i gołębnik - jedyne zachowane budowle z dawnego ogrodu ks. Lubomirskiej (ryc. 83).

Ryc. 83. Domek Mauretański i Wieża z Gołębnikiem w parku Morskie Oko, 1998

Część dolna skomponowana na osi pałacu ma naturalny układ kompozycyjny z otwartymi osiami widokowymi. Alejki parkowe poprowadzono swobodnie po szerokich łukach lub równolegle do przebiegu skarpy. Roślinność rozmieszczono wzdłuż tras spacerowych grupując je w duże zwarte masywy bądź w luźne grupy różnogatunkowych drzew na trawnikach przy skrzyżowaniu dróg. Czasem pojawia się sylwetka solitera na tle wolnej przestrzeni. W drugiej części parku Morskie Oko głównym elementem jest staw o tej samej nazwie. Położony jest pod skarpą. Prowadzi do niego rozbudowany system schodów. Układ dróg jest swobodny. Zieleń zaprojektowano w różnych formach przestrzennych. Od ul. Spacerowej dominuje zwarte i gęste zadrzewienie będące blokiem jednorodnej zieleni. Przeciwwagą tego masywu jest

²⁰¹ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.352

otwarte wnętrza parkowe z małym stawem. W parku dominują blokowe nasadzenia jednogatunkowych drzew rozmieszczone w swobodnym układzie. Park do dziś zachował swoją wcześniejszą kompozycję. Nie zmieniło się także wyposażenie parku ani jego funkcja (ryc.84).

Ryc. 84. Park Morskie Oko, 2011

3.3.7. Park Arkadia

Teren Parku Arkadia zawarty jest między dzisiejszymi ulicami: Puławską, Giżyckiego i Piaseczyńską. Został założony jako park miejski w latach 1968-1970 według projektu L. Majdeckiego. Zajmuje dawny obszar posiadłości Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, który w 1678 roku nabył grunt zwany Zdrojem, położony na Mokotowie między wólką Baryczki a rolą kmiecia Wendyka, aż po granice Sielec (obecnie między Królikarnią a ul. Żywnego). W 1680 roku wybudował tu pałacyk według projektu Tylmana z Gameren oraz piękny ogród i nazwał Arkadią²⁰². Obiekt nie zachował się. Dzisiejsza Arkadia składa się z dwóch części: górnej położonej na koronie skarpy i z dolnej - podskarpowej. Kompozycję górnej Arkadii wyznacza system alejek parkowych komunikacyjnie połączonych z ulicą Puławską i sąsiadującą Królikarnią, prowadzonych pod okapem zwartego masywu drzew. Nasadzenia drzewostanu są rytmiczne, podkreślające przebieg alei, bądź tworzące zwarty blok masywu. Przeciwwagę dla wysokiej zwartej zieleni stanowi obszerne wnętrza parkowe na skraju korony skarpy, widokowo i kompozycyjnie łączące się z dolną częścią parku.

Kompozycję podskarpowej części Arkadii wyznacza układ trzech wydłużonych stawów usytuowanych równolegle do skarpy (ryc.85). Układ wodny parku łączy się kompozycyjnie z układem stawów Królikarni. Stawy arkadyjskie leżą na jednej osi z

²⁰² Gajewski M. 1979.op.cit.,s.353

pierwszym stawem Królikarni i na osi prostopadłej do osi pałacu. Układ kompozycji tej części parku uzupełniają dość zwarte nasadzenia drzew kontrastowane otwarciem widoku na skarpę. Obie części parku łączą się systemem schodów, prowadzonych po skarpie alei oraz wąwozem będącym jednocześnie granicą parku, u wylotu którego zlokalizowano plac zabaw dla dzieci.

Ryc. 85. System stawów w parku Arkadia, 1998

W 2008 roku teren parku objęto ochroną jako zespół przyrodniczo –krajobrazowy Arkadia. Kompozycja parku nie zmieniła się. Natomiast urozmaicono skład gatunkowy roślinności, zwłaszcza w otoczeniu zbiorników wodnych (ryc.86). Tu zaaranżowano także miejsca wypoczynku biernego oraz kamienne mostki umożliwiające przejście na drugą stronę stawów.

Ryc. 86. Park Arkadia, 2011

3.3.8. Park Królikarnia

Dzisiejszy teren parku Królikarnia zawarty jest między ul. Puławską, parkiem Arkadia od północy, ogródkami działkowymi od wschodu oraz zabudową mieszkaniową od południa.

Historia Królikarni sięga czasów saskich. Na początku XVIII wieku na południowym krańcu wsi Mokotów powstał z inicjatywy Augusta II Mocnego folwark, w którym prowadzono hodowlę, wykorzystywanych jako cel polowań, królików (stąd nazwa

założenia)²⁰³. Teren Królikarni wyznaczał prostokąt, którego oś podłużna miała przebieg wschód - zachód i jednocześnie stanowiła oś kompozycyjną. Była aleją prowadzoną od wejścia (od zachodu) aż do prostokątnego budynku zlokalizowanego na skraju skarpy (później powstanie tu pałac). W pobliżu niego, po obu stronach alei były jeszcze dwie oficyny oraz kilka mniejszych budynków rozmieszczonych symetrycznie. Na planie wyraźnie zaznaczono przebieg skarpy warszawskiej oraz wąwozów, z których jeden sięgał daleko, prawie do głównego wjazdu. U podnóża skarpy znajdował się prostokątny basen z wodą mający połączenie z systemem wodnym Łazienek²⁰⁴. Kolejni właściciele Mokotowa (Królikarnia była jego częścią) nie wprowadzali większych zmian na terenie folwarku. Zasadnicze zmiany w kompozycji założenia pojawiły się gdy w 1775 roku Królikarnię nabył Karol Aleksander Tomatis, szambelan Stanisława Augusta.

W miejscu dawnego budynku na skraju skarpy powstał w 1786 roku pałacyk wzorowany na palladiańskiej Villa Rotonda według projektu Merliniego. Na jego osi utworzono duży owalny podjazd. Pałac otoczył ogród, który urządzono z wielką starannością. Zbocza wąwozów i skarpe obsadzono winoroślą oraz rzadkimi gatunkami drzew i krzewów, sprowadzonymi przez Tomatisa. Skarpa przy pałacu została obmurowana i urządzono tu taras z grotą pod nim. Z tarasu rozciągały się piękne widoki, najpierw na stawy rozmieszczone na osi pałacu, a dalej na Mokotów i Łazienki (ryc. 87). Na terenie ogrodu znajdowały się liczne budynki o przeznaczeniu gospodarczym m. in. cieplarnie i oranżerie²⁰⁵, które usytuowano oddzielnie od bryły pałacu (prócz kuchni). Tomatis znacznie poszerzył teren Królikarni, która teraz sięgała poza trakt wiodący na Służew i do drogi na Piaseczno. Wkrótce zastępnęła jako jedno z najatrakcyjniejszych miejsc pod Warszawą. Tomatis urządzał tu wytworne przyjęcia zapraszając gości na wieczory muzyczne, tańce, sztuczne ognie, i wystawne obiady. W Królikarni często bywał król Stanisław August Poniatowski oraz liczne dworskie towarzystwo²⁰⁶.

Po śmierci Tomatisa Królikarnię odkupił Michał Radziwiłł, wojewoda wileński. Wraz ze swoją żoną Heleną (właścicielką podłowickiej Arkadii) stworzyli w Królikarni galerię rzeźby i obrazów. W układzie przestrzennym ogrodu nie wprowadzono żadnych zmian.

W czasie powstania listopadowego pałac był miejscem zakwaterowania wojsk polskich, a potem rosyjskich. Działania wojenne nie spowodowały zniszczeń na terenie Królikarni. W 1833 roku ogród udostępniono publiczności²⁰⁷. Zwyczaj tłumnego odwiedzania Królikarni, zapoczątkowany przez Tomatisa przetrwał i za czasów Radziwiłłów.

²⁰³ Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74.op.cit.s.84

²⁰⁴ Kwiatkowski M. 1970. Dzieje Królikarni. W: Rocznik Warszawski 8, s.60-61

²⁰⁵ Tatarkiewicz W., Tokarz W. 1937. Królikarnia. Analiza i dzieje. Warszawa, s. 44-45; Zug Sz. B., op. cit. s. 9-10

²⁰⁶ Kwiatkowski M. 1970.op.cit.,s.78

²⁰⁷ Kwiatkowski M. 1970.op.cit.,s.80

Ryc. 87. Pałac Królikarni, elewacja frontowa i ogrodowa, 1997

Z biegiem czasu budowle na terenie ogrodu zaczęły podupadać. W 1841 roku przystąpiono do generalnej renowacji szeregu obiektów. Zmiany zostały odnotowane na rysunkach artystów chętnie malujących Królikarnię. Jednocześnie i ogród uległ przekształceniu. Główne wejście zostało przesunięte w kierunku północno-zachodnim. Nowy most projektu F. Lanciego również przesunięto w ten sposób, iż z niego odstaniał się widok na fasadę i elewację północną pałacu. Wycięto zagęszczone zarośla odstaniając piękne widoki, powiększono dziedziniec, urządzono liczne klomby.

Od 1849 roku Królikarnia była własnością Ksawerego Puławskiego, który dbał o pałac i ogród utrzymując go w niezmienionej kompozycji. Pożar pałacu w 1879 roku zniszczył prawie całkowicie budynek. Odnowy podjął się Wandalin Puławski, prowadząc prace według projektu J. Russa. Odbudowana Królikarnia miała później kilku właścicieli, którzy nie wprowadzali większych zmian ani w pałacu ani w ogrodzie.

W 1939 roku pałac został zniszczony przez Niemców. Dalsze zniszczenia obiektu przyniosło Powstanie Warszawskie. Toczono tu zacięte walki. Okoliczna ludność dokonywała dzieła zniszczenia wycinając drzewa parkowe na opał. Po wojnie przystąpiono do odbudowy pałacu wg projektu J. Bieńkowskiego i ogrodu wg projektu G. Ciołka (1962). Prace porządkowe w parku wykonano w latach 1967-1969 według projektu L. Majdeckiego. Obecnie w pałacu znajduje się muzeum X. Dunikowskiego, a w sąsiadującej z nim kuchni magazyn. Kompozycję parku odtworzono prawie dokładnie z projektem G. Ciołka, który nawiązuje do układu ogrodu z połowy XIX wieku. Zachowano przesunięte względem osi pałacu wejście główne od ulicy Puławskiej, jak również mostek otoczony zwartą grupą zieleni. Teren przed pałacem ma postać owalnego podjazdu obsadzonego dookoła masywem drzew z akcentami soliterów oraz niewielkich grup drzew. Z tarasu pałacowego rozciąga się widok na stawy Królikarni leżące na osi pałacu oraz na sąsiadujące z nimi tereny. Cały teren parku otacza wąwóz, którym poprowadzono aleję parkową. Ogródenie parku oddzieliło część podskarpową od pałacu leżącego na koronie skarpy. Obie te części pozostają jedynie w łączności widokowej.

Do dzisiaj główny kompozycyjny zamysł parku w Królikarni pozostał bez zmian. Jednak brak zabiegów pielęgnacyjnych drzewostanu powoduje stopniowe zatarcie widokowych powiązań wewnątrz parku jak również parku z krajobrazem (ryc.88).

Ryc.88. Park Królikarnia, 2011

3.3.9. Park Ursynowski

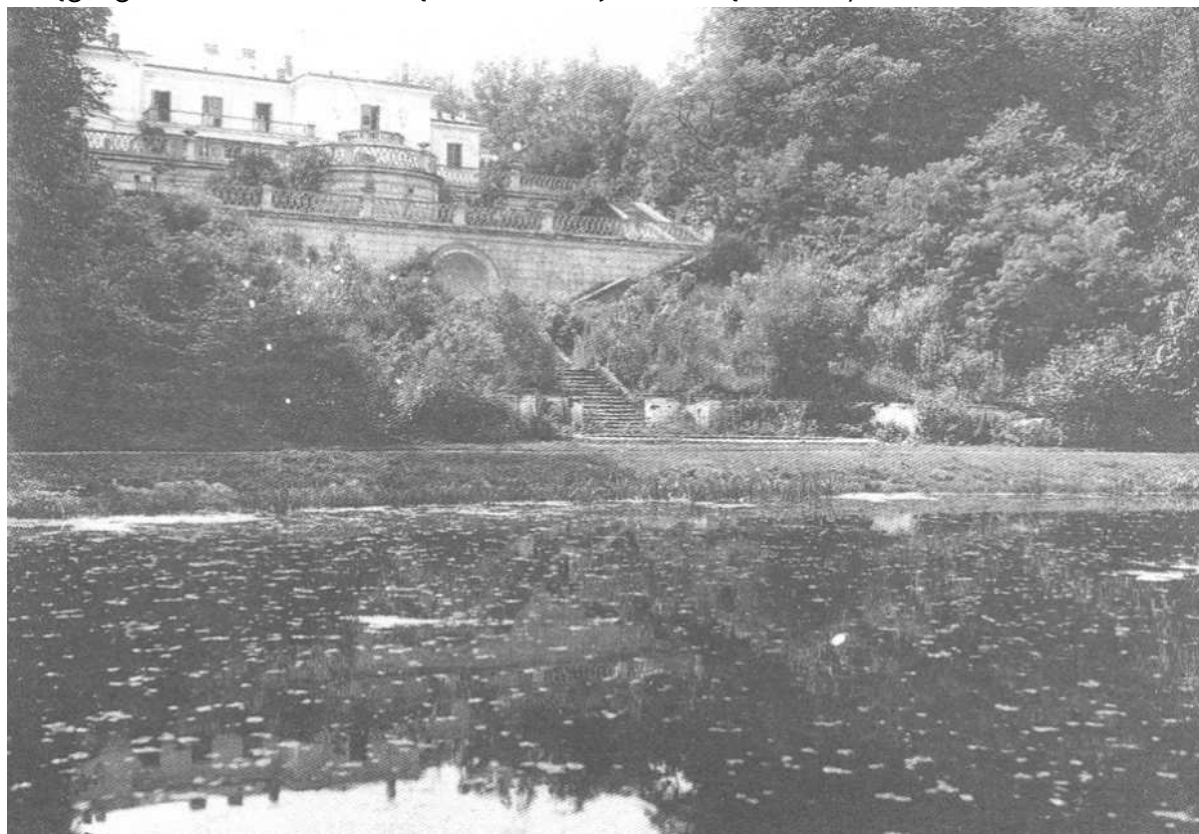
Park Ursynowski usytuowany jest przy ul. Nowoursynowskiej. Dzisiaj jest to teren Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Historia tego obiektu związana jest z posiadłością Rozkosz. Było to malownicze miejsce położone między Służewem a Natolinem na skraju skarpy. *„... Rozkosz(...) składa (...) się z ładnego domku z dwoma skrzydłami odosobnionemi, pięknego sadu i dzikiej przechadzki przebiegającej dolinę aż do głębi jej, gdzie znajduje się grotta kształtnie zbudowana(...) u stóp jej wytryska źródło, którego otwór jest wyłożony kamieniem. Bliskość małego lasku domowego, wielce jest dla tego miejsca korzystne, bez niego byłoby zanadto szczupłe ...”*²⁰⁸.

Rozkosz miała wielu właścicieli. Pierwszym z nich był pułkownik wojsk koronnych Józef de Maisonneuve, który w 1775 roku wystawił tu dworek i założył ogród. Następnie posiadłość przeszła w ręce Stanisława Kostki Potockiego, potem Juliana Ursyna Niemcewicza (stąd nazwa Ursynów), następnie Wilhelma Malcza, Zygmunta i Elizy Krasińskich, Adama Krasińskiego. Kolejni właściciele wnosili zmiany i przebudowy pałacu oraz w niewielkim stopniu ogrodu²⁰⁹. Okres największej świetności Ursynowa to czas kiedy jego właścicielem była rodzina Krasińskich. Wtedy to w miejscu dworku stanął obszerny pałac w stylu neorenesansu włoskiego, zaprojektowany przez Z. Rozpendowskiego. Działalność Rozpendowskiego wprowadziła istotne zmiany w całości założenia. Ze względu na rozbudowę pałacu przesunęła się oś całego założenia i pierwotna aleja lipowa wychodziła po przebudowie na lewy ryzalit pałacu. Dlatego też powstała druga aleja równoległa do poprzedniej, również wysadzana lipami. W wyniku tych zmian przebudowie uległa także brama wjazdowa, która teraz ustawiona była na wprost pałacu. Przekształcono również ogród na skarpie, adaptując go do ówczesnych warunków, co jest również dziełem Rozpendowskiego. Dwa tarasy umocnił on potężnymi ceglanyymi murami przystrojonymi na całej długości boniowaniem w tynku. Krawędzie były zwieńczone żeliwną balustradą rozczłonkowaną kamiennymi cokółkami, na których wsparto płaskie wazy. Górny taras przedzielono na osi założenia półokrągłym ryzalitem mieszczącym pierwotnie pomieszczenia piwniczne. Dolny taras natomiast opatrzone na osi półkolistą niszą ujętą w arkadę. Obie

²⁰⁸ Zug Sz. B.1848, op.cit.,s.11

²⁰⁹ Jaroszewski J., Baraniewski W.1992. Pałace i dwory w okolicach Warszawy, Warszawa, s. 252-257

kondygnacje łączyły schody obejmujące tarasy po bokach. Prowadziły one do okrągłego basenu z fontanną. Za nimi znajdował się staw (ryc.89).

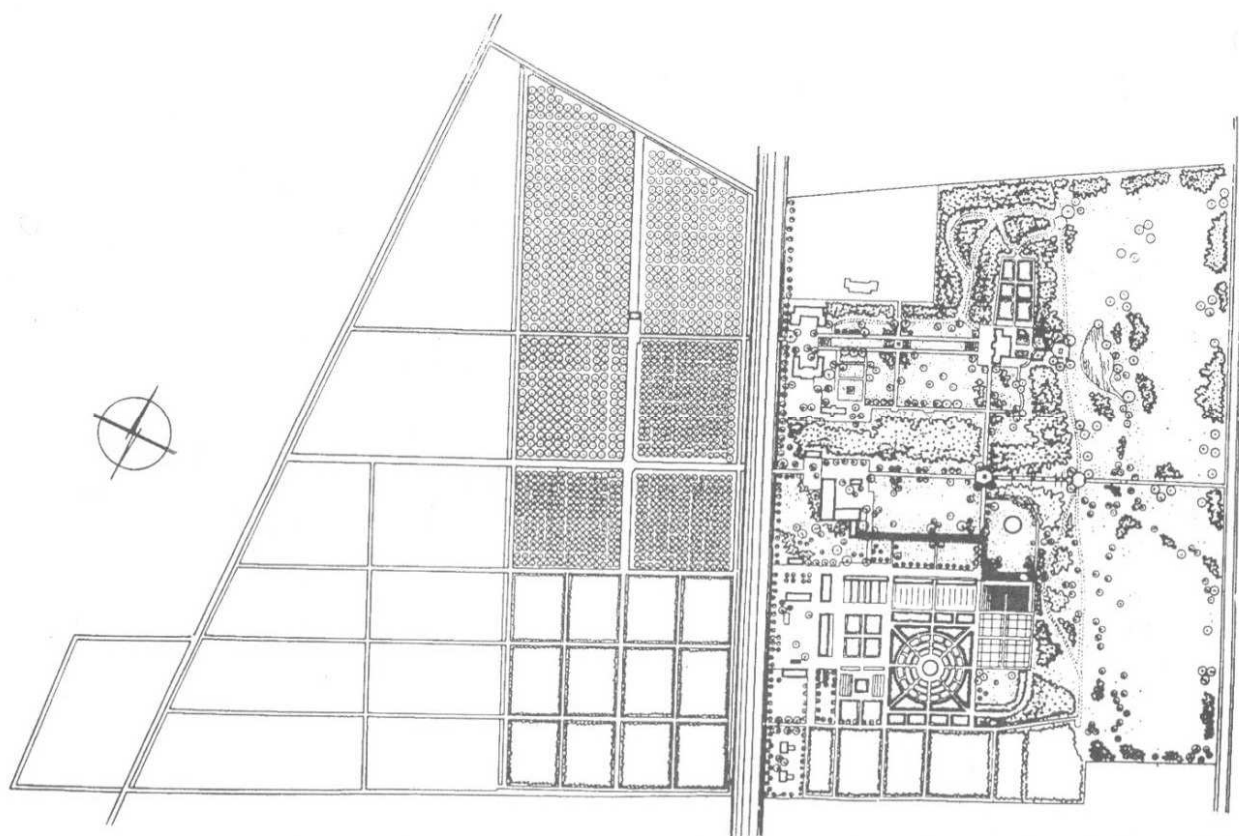

Ryc.89. Park Ursynowski, widok od strony skarpy, ok.1950 (źródło: Jaroszewski, Baraniewski 1992)

Przed pałacem rozplanowano reprezentacyjny podjazd z owalnym gazonem. Po obu stronach pałacu rozciągał się leśny park oparty na układzie sprzed kilkudziesięciu lat. Swobodnie rozrzucone grupy drzew, polanki, ziemne drogi stwarzały nastrój naturalnego krajobrazu.

W 1906 roku A. Krasieński przekazał posiadłość na rzecz Polskiego Seminarium Nauczycieli Ludowych. Kompozycja ogrodu nie uległa zmianie. Jedynie przy bramie powstał (1914 rok) budynek na planie podkowy autorstwa M. Kontkiewicza.

W czasie działań wojennych w 1915 roku prawie cały park został wycięty, a pałac zniszczony. Z dawnego założenia praktycznie nic nie pozostało. W 1937 roku powstał projekt autorstwa A. Zielonko na zagospodarowanie Ursynowa, jako terenu Państwowej Szkoły Ogrodnictwa. Według tego projektu ul. Nowoursynowska dzieliła całe założenie na dwie części, ozdobną z pałacem oraz użytkową (ryc.90). Część ozdobna uzyskała nowy, modernistyczny układ, którego osnową były dwie osie. Jedna z nich nawiązywała do układu historycznego i biegła od bramy do pałacu. Podkreślały ją pasy trawnika pomiędzy równoległymi drogami. Początek i koniec akcentowały kwadratowe kwietniki. Środek osi, miejsce przecięcia z prostą do niej drogą, wyznaczył kwadratowy plac i kwietniki.

Ryc.90. Projekt rozplanowania Ursynowa wykonany przez A. Zielonko, 1937 (źródło: Mazurczak 1999)

Drugą oś kompozycji wyznaczał istniejący wąwóz po prawej stronie pałacyku. Rozpocząła się ona od ul. Nowoursynowskiej i wybiegała daleko poza wąwóz i przyległe do niego łąki, łącząc w ten sposób założenie z otaczającym krajobrazem. Rozpoczętą realizację projektu przerwał wybuch drugiej wojny światowej. Po jej zakończeniu, na terenie Ursynowa utworzono Centralną Szkołę POM i Spółdzielczości Produkcyjnych²¹⁰. Opracowanie projektu architektonicznego rozmieszczenia budynków wykonał S. Tworkowski a projekt zieleni A. Zielonko. W nowym projekcie uwzględniono dawną oś kompozycyjną, którą przecięta poprzeczna, zamknięta budynkiem auli z jednej strony, a stołówką z drugiej (ryc.91). Główną oś założenia rozplanowano symetrycznie co dodatkowo podkreślono rozmieszczeniem budynków²¹¹. Pas zieleni na osi pałacu posiadał regularne obsadzenie niskiej roślinności. Za budynkiem auli i dzisiejszym budynkiem Wydziału Ogrodniczego aż do skarpy zaprojektowano część nieregularną ze ścieżkami biegnącymi swobodnie po liniach kolistych i roślinnością zgrupowaną w różne formy przestrzenne. Dalej równoległe do głównej osi poprowadzono aleję lipową, która biegła w stronę wąwozu. U podnóża skarpy znajdować się miała aleja spacerowa, okalająca cały wąwóz. Projekt ten został częściowo zrealizowany.

²¹⁰ Od 1956 roku Ursynów należał do SGGW

²¹¹ Przy bramie dobudowano prawą podkówkę symetrycznie do wcześniej istniejącej. Dwa budynki, bliżej pałacu rozmieszczono również symetrycznie względem osi kompozycji

Ryc. 91. Park Ursynowski, 1997

W 1971 roku powstał projekt zagospodarowania terenu Instytutu Kształtowania Terenów Zieleni sporządzony przez E. Bartmana. Opracowanie to dotyczyło obszaru między budynkiem auli, budynkiem Wydziału Ogrodniczego, drogą prowadzącą do wąwozu oraz aleję świerkową z prawej strony pałacu. Projekt ten, przy jednoczesnym wykorzystaniu istniejącej roślinności, wprowadził nowe elementy, jak kolekcje żywopłotów, kolekcje bylin oraz miejsca wypoczynkowe. Kolejne opracowanie E. Bartmana dotyczyło wejścia do Ursynowa. W projekcie tym autor zachował główną drogę prowadzącą do budynku zrealizowaną według wcześniejszych opracowań. W miejscu tym wprowadził dodatkowe elementy roślinne, które zastosował jako tło dla niewielkich placików rozmieszczonych wzdłuż drogi. Samo wnętrze zawarte między ścianami budynku pozostawił czyste. Tylko pod ścianami budynku wprowadził pas z bylinami i roślinnością sezonową.

Kolejne fragmentaryczne opracowania parku w Ursynowie wykonał L. Majdecki. Dotyczyło ono najbliższego otoczenia pałacu, jak też nowo powstałego pawilonu czy rozmieszczenia wisienek japońskich. Projekty te jedynie częściowo zostały zrealizowane. Dzisiejszy układ parku w Ursynowie to wynik realizacji wielu projektów. Jednak nadal w układzie kompozycyjnym parku zachowane elementy projektowane przez A. Zielonko (ryc.92).

Ryc. 92. Park Ursynowski, 2011

3.3.10. Parki nieistniejące

Wierzbno znane było ówczesnym warszawiakom jako miejsce kuracji hydroterapeutycznej. Zakład leczenia zimną wodą założył dr Ludwik Sauvan w 1840 roku. Wierzb-

no, położone na wysokim lewym brzegu Wisły, posiadało świeże powietrze, nadzwyczaj dobrą wodę oraz przepiękne widoki na Wisłę, Łazienki, Czerniaków, a nawet tereny zawiślańskie. „... Są tam urządzone osobne domki i mieszkania dla osób pobierających kuracyę, ze wszelkimi wygodami zastosowanemi do potrzeb i metody leczenia...”²¹². Dzisiaj teren ten jest zabudowany.

Gucin-Gaj to rezydencja Stanisława Kostki Potockiego powstała na początku XIX wieku i wchodziła w skład dóbr wilanowskich. Nazwa ogrodu pochodzi od imienia wnuka Potockiego - Augusta. Ostateczny układ przestrzenny ogrodu ukształtował się w dwóch etapach. Pierwszy związany jest z działalnością St. Kostki Potockiego. Dzięki jego staraniom powstał ogród górny i dolny ze stawem. Etap drugi związany jest z osobą żony St. Kostki Potockiego, która w Gucinie założyła Gaj²¹³.

Główny dojazd do rezydencji prowadził od strony traktu biegnącego górną krawędzią skarpy. Droga dojazdowa łączyła Gucin-Gaj z folwarkiem usytuowanym po drugiej stronie potoku oraz z drogą do Wilanowa. Pałacyk, który stanowił główny element ogrodu na wzgórzu, miał charakter wiejskiego dworku. Otoczony był ogrodem typu krajobrazowego, o płynnie poprowadzonych drogach wśród drzew i klombów. Łączył się on z ogrodem użytkowym, który wydzielono wewnętrznym ogrodzeniem. W ogrodzie dolnym charakterystyczny element stanowił staw oraz utworzony później Gaj. Kompozycyjnie Gaj składał się z dwóch części: szerokiej polany z niewielkim wzniesieniem, na którym umieszczono sarkofag Stanisława Kostki Potockiego i zwartego masywu drzew z wieloma kamiennymi pomnikami. Gucin-Gaj posiadał wielu właścicieli i dzierżawców, ale nie wprowadzali oni zasadniczych zmian w kompozycję ogrodu²¹⁴. Okres pierwszej wojny spowodował znaczne zniszczenia, które pogłębiły się podczas działań drugiej wojny światowej. Na bardzo zdewastowanym terenie odczytać można jedynie ślady dawnej kompozycji Gaju.

Marcelin był dla warszawiaków ulubionym miejscem letnich wycieczek poza miasto. Położony za rogatkami Belwederskimi przy drodze do Wilanowa, w sąsiedztwie folwarku Sielce. Założony przez Marcelego Czuleńskiego w 1867 roku na nieużytkach „... Dziś posiada ładny pałacyk otoczony ogrodem owocowym z 2.000 drzew i dużym ogrodem warzywnym (...) naprzeciwko bramy wjazdowej (...) znajduje się obszerny park zacieniony, do którego wstęp dla publiczności jest dozwolony.”²¹⁵. Marcelin słynął również z wykwintnej restauracji, która funkcjonowała do pierwszej wojny światowej.

3.4.Parki Woli

3.4.1. Park Moczydło

Park Moczydło zajmuje teren między dzisiejszymi ulicami: Górczewską, Deotymy, Czorszyńską, al. Prymasa Tysiąclecia. Jeszcze przed drugą wojną światową był to

²¹² Sobieszczański M.1857.op.cit.,s.43-44; O Wierzbnie pisze również Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74.op.cit.,s.84 oraz Gomulicki W.1881.op.cit.,s.30

²¹³ Motyw ten zaczerpnięto z czasów starożytnych. W gajach ustawiano pomniki i rzeźby upamiętniające wybitne postaci czy wydarzenia. Gaj był miejscem zadumy, refleksji i dyskusji filozofów i ich uczniów

²¹⁴ Majdecki L.1981. op.cit., s.48-61

²¹⁵ Fryze F., Chodorowicz I.1873-74.op.cit.,s.85; Gomulicki W.1881.op.cit.,s.31

teren wysypiska śmieci i bardzo zanieczyszczonych glinianek. Projekt zagospodarowania tego terenu jako WOWR-u²¹⁶ powstał w 1960 roku. Realizację obiektu prowadzono w latach 1960-1970 według projektu A. Scholz, M. Wyganowskiej i M. Szczypiorskiej²¹⁷.

Kompozycja parku została ujęta jako założenie swobodne, składające się z trzech części, zróżnicowanych programowo. Pierwsza z nich to teren sportowy, gdzie został zbudowany stadion, boiska sportowe oraz korty tenisowe. Kolejny fragment parku zaprojektowano jako teren sportów zimowych. Dawny obszar wysypiska śmieci i gruzu został ukształtowany jako tarasowe wzgórze z wyciągiem i zjazdem narciarskim oraz torem saneczkowym (ryc.93). U jego podstawy uformowano staw, adaptując do tego celu starą gliniankę. W pozostałej części parku głównym elementem kompozycyjnym są stawy. Większy z nich przeznaczony był do sportów wodnych. W kompozycji tego fragmentu parku dominują rozległe przestrzenie trawników, kulisowane zwartym nasadzeniem drzew i krzewów. Uwagę zwraca ozdobne wejście do parku od strony ul. Górczewskiej. Zaprojektowane jest jako kolisty plac z promienistymi alejkami, które następnie łączą się z dalszą komunikacją parku. Dzisiaj najbardziej zmieniona jest ta właśnie część parku (ryc. 94). Duże wolne przestrzenie trawników są obsadzone drzewami bez wyraźnej kompozycji. Sprawiają one wrażenie przypadkowych. Brak również jest zwartych nasadzeń na obrzeżu parku projektowanych jako jego kulisy. Słabo czytelne jest ozdobne koliste wejście od ul. Górczewskiej. Pozostały układ kompozycyjny jest wyraźny i zgodny z pierwotnym projektem.

Ryc.92. Widok na górkę narciarską w parku Moczydło, 1997

²¹⁶ WOWR - Wielofunkcyjny Ośrodek Wypoczynkowo-Rekreacyjny miał obejmować teren dzisiejszego parku Moczydło i parku Szymańskiego. Ostatecznie jednak ul. Górczewska podzieliła WOWR na dwa oddzielnie egzystujące obiekty o podobnym wyposażeniu i funkcji

²¹⁷ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.366

Ryc. 93. Główne wejście do parku Moczydło, 1997

Do dnia dzisiejszego ogólna kompozycja parku zachowała się. W ostatnich latach (2001-projekt, a od 2002 realizacja) wprowadzono do parku nowe elementy zgodnie z projektem Abies Achitektura Krajobrazu, które dotyczą przede wszystkim obszaru w rejonie stawów. Modyfikacji uległ system dróg parkowych. Brzegi stawów częściowo obsadzono roślinnością przywodną, a fragmentami wprowadzono szerokie tarasowe schody umożliwiające zejście do wody. Kompozycje roślinne wzbogacono o nowe gatunki drzew i krzewów formowane jako uzupełnienia już istniejących grup lub okazy soliterowe. Rozbudowano także system palców wypoczynkowych wprowadzając nowe kompozycje roślinne oraz wyposażenie (ryc. 94).

Ryc. 94. Park Moczydło, 2011

3.4.2. Park Szymańskiego

Teren parku wyznacza dzisiejszy układ ulic: Górczewskiej, Elekcyjnej, Wolskiej i al. Prymasa Tysiąclecia. Początkowo był on projektowany jako WOWR w połączeniu z dzisiejszym parkiem Moczydło od strony północnej. Ostatecznie rozdzielono te dwa obiekty. Park Szymańskiego założono według projektu K. Kozłowskiego i S. Krzemkowskiego, rozpoczynając jego realizację w 1974 roku²¹⁸. Miał on połączyć park Sowińskiego z parkiem Moczydło, w jeden system terenów zieleni. Dlatego też, w kompozycji układu dominuje szeroka aleja parkowa biegnąca od ul. Górczewskiej do ul. Wolskiej, a zatem wzdłuż całego założenia. Na jej zakończeniu zaprojektowano system prostokątnych basenów wodnych (rys. 95).

Ryc.95. Główna oś kompozycji parku Szymańskiego, 1997

W kompozycji parku wydzielono część sportową z boiskami i kortami tenisowymi. Pozostałą część terenu skomponowano jako trzy wnętrza parkowe odmienne w układzie i formie. W centralnej części obiektu znajduje się największe, pod względem powierzchniowym wnętrze, wydzielone owalnym przebiegiem alejki. Kulisowane jest drzewami posadzonymi na obrzeżu parku. W północnej jego części zaprojektowano system placzków wypoczynkowych, które kompozycyjnie łączą się z basenami z alei głównej. Kolejne wnętrza parkowe jest komunikacyjnie połączone z poprzednim. Jego głównym elementem kompozycyjnym jest staw. Kształt stawu podkreślają koliste schody i owalne alejki (ryc.96). Ostatnie wnętrza zaprojektowane jest jako sieć tych drózek i kolistych placów, przeznaczonych dla zabaw dziecięcych. Elementem

²¹⁸ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.366

centralnym jest okrągły basen z fontanną. W kompozycji całego założenia układ wnętrz parkowych jest spójny i czytelny.

Ryc.96. Fragment parku Szymańskiego, wnętrze ze stawem, 1998

W projekcie rewitalizacji parku Szymańskiego, autorzy: J. Zemła i T. Zwiech utrzymali pierwotną ideę projektową. Zmianie poddano wystój i wyposażenie głównej osi kompozycji. Wprowadzono tu, w miejsce dawnych betonowych konstrukcji sztuczną rzekę, którą zdobi wiele gatunków roślin wodnych i przywodnych, liczne mostki i fontanny (ryc.97). Jest to miejsce wypoczynku biernego, które cieszy się dużą popularnością wśród użytkowników. W parku rozbudowano system dróg rowerowych, urządzono wrotkowisko. Przeprojektowano wnętrze ze stawem. Staw połączono ze sztuczną rzeką oraz wprowadzono liczne nasadzenia gatunków roślin strefy brzegowej. Wykonano nowe, barwne nawierzchnie alejek. W planach przewidziano także zbudowanie ogrodu astronomicznego z zegarem słonecznym, duży plac zabaw dla dzieci, boisko, iluminowane fontanny oraz wybieg dla psów.

Ryc. 97. Park Szymańskiego, 2011

3.4.3. Park Sowińskiego

Park Sowińskiego założono w 1937 roku według projektu Z. Hellwiga. Historia tego parku związana jest z powstaniem listopadowym i osobą gen. Józefa Sowińskiego. Pas umocnień Warszawy przebiegał między innymi przez Czyste i Wolę. Na tym odcinku znajdowało się kilka redut, między innymi Reduta Ordona i Reduta Sowińskiego. W czasie walk powstańczych odegrały one doniosłą rolę. Generał Sowiński poległ na terenie reduty. Aby zapobiec patriotycznym manifestacjom w miejscu pamięci narodowej, na terenie reduty Sowińskiego, władze rosyjskie założyły cmentarz prawosławny, a kościół (obecnie św. Wawrzyńca) zamieniły na cerkiew. W 1934 roku Minister Spraw Wewnętrznych M. Kościatkowski zapoczątkował roboty przy budowie parku na Woli, na terenie dawnej cegielni Merenholca przy ul. Wolskiej²¹⁹. Teren ten od wschodu przylegał bezpośrednio do cmentarza prawosławnego - dawnej Reduty Sowińskiego. Park założono na planie zbliżonym do prostokąta między dzisiejszymi ulicami Wolską, Elekcyjną i Pustola. Plan parku oparto na jednej osi kompozycyjnej i trzech wnętrzach parkowych o regularnych geometrycznych kształtach, następujących po sobie²²⁰. Od głównego wejścia do parku (od ul. Wolskiej) biegnie szeroka aleja lipowa, której oś była jednocześnie osią kompozycji. Po obu stronach alei rozmieszczono place zabaw i gier dla dzieci i młodzieży rozplanowane na figurach zbliżonych do prostokąta i obsadzone roślinnością. Dalej regularne nasadzenia drzew w formie masywów stanowiły zakończenie wnętrza. Kolejne wnętrza na planie wydłużonego prostokąta również podporządkowano osi głównej i dodatkowo podkreślono jego układ rzędę klonów srebrzystych, dwoma alejami lipowymi biegnącymi granicą parku równoległe do osi kompozycji (ryc.98). Na zakończeniu osi był ogród daliowy założony tarasowo i mający kształt owalny. Kształt tego wnętrza podkreślały rzędowe nasadzenia drzew, jednocześnie zamykające całość układu kompozycyjnego osi głównej. Od strony cmentarza prawosławnego istniejący wał (prawdopodobnie pozostałość Reduty Sowińskiego) obsadzono drzewami iglastymi.

Ryc. 98. Szpaler klonów srebrzystych i aleja lipowa w parku Sowińskiego, 1998

Park w dużym stopniu został zniszczony w czasie drugiej wojny światowej. W latach 1946 - 1949 podjęto działania zmierzające do jego odrestaurowania. Układ kompozycyjny parku został zachowany. W 1964 roku powiększono park według projektu K.

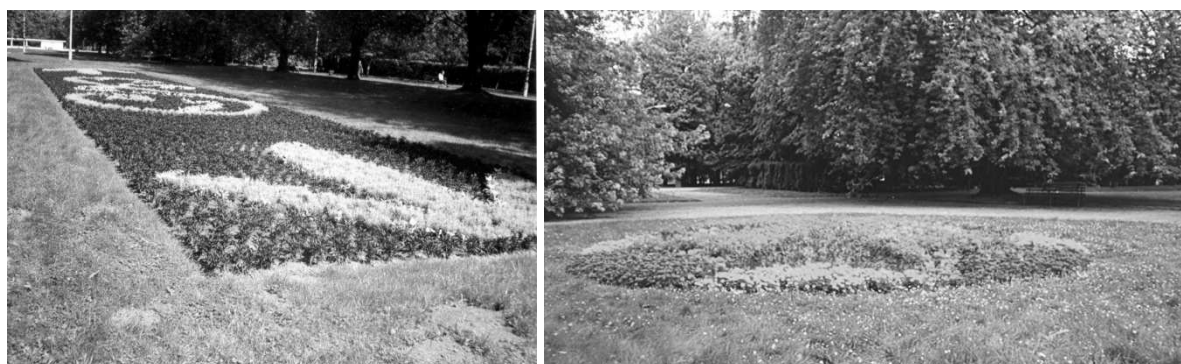
²¹⁹ Wola ongiś i dziś, Warszawa 1938,s.280

²²⁰ Majdecki L. 1981.op.cit.,s.763

Kozłowskiego²²¹. Dawny ogródek daliowy zastąpiono amfiteatrem, który zlokalizowano na osi głównej parku (ryc.99). Za nim poprzeczna oś kompozycji akcentowana jest szpalerem topoli włoskich. Dalej znajdują się kwadratowe place po obu stronach alei głównej, które otoczono żywopłotem podkreślającym ich plan. Zamknięcie osi kompozycyjnej stanowią swobodne nasadzenia różnogatunkowych drzew. W parku założono liczne kwietniki sezonowe o geometrycznych kształtach, które obsadzano kwiatami o jaskrawych i kontrastowych barwach (ryc.100).

Ryc.99. Amfiteatr w parku Sowińskiego, 1997

Ryc.100. Kwiećniki sezonowe w parku Sowińskiego, 1998

Pierwotne rozplanowanie parku zachowało się do dnia dzisiejszego i jest czytelne mimo znacznych zmian w składzie gatunkowym roślinności i wprowadzeniu nowego amfiteatru. W miejscu dawnego amfiteatru wprowadzono budowlę o agresywnej

²²¹ Ewidencja parku Sowińskiego, Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn.I/War.2480

formie, która zdominowała ostatnie wnętrze parku a także zamknęła główną oś kompozycyjną i widokową (ryc.101). Szpalery okazałych niegdyś klonów srebrzystych są dziś w opłakanym stanie. Drzewa zamierają, a na ich miejsce sadzone są platany (ryc.102). W złej kondycji zdrowotnej są także drzewa w najbliższym otoczeniu amfiteatru. W parku jest coraz mniej barwnych kwietników sezonowych.

Ryc. 101. Amfiteatr w parku Sowińskiego, 2011

Ryc. 102. Wymiana drzew w środkowej części parku Sowińskiego, 2011

3.4.4. Park Powstańców Warszawy

To kolejny park na Woli, którego teren wyznaczają dzisiejsze ulice: Wolska i Sowińskiego. Od północy granicą jest cmentarz wolski. Park powstał w 1948 roku. Projekt jego rozbudowy wykonał K. Kozłowski na początku lat siedemdziesiątych. Kompozycję parku oparto na dwóch osiach, prostopadłych do siebie. Ich przecięcie akcentuje

pomnik "Polegli - niepokonani" dłuta G. Zemły, ustawiony w parku w 1973 roku²²². Dłuższa oś kompozycji to aleja obsadzona z każdej strony pięcioma rzędami drzew. Jej zakończenie stanowi obszerny plac z prostokątnymi kwietnikami (ryc.103). Krótsza oś kompozycyjna jest poprowadzona w zagłębieniu terenu jako dukt widokowy. Jej zakończenie akcentuje prostokątna sadzawka.

Ryc.103. Główne osie kompozycyjne parku Powstańców Warszawy, 1997

Teren parku od ulicy Wolskiej zaprojektowano w układzie swobodnym. Wydzielono obszerne wnętrza parkowe gdzie w sposób naturalny rozmieszczono grupy roślin oraz pojedyncze drzewa (ryc. 104). Tłem dla nich są zwarte masywy drzew, wyznaczające osie kompozycyjne parku. Taki układ parku przetrwał do dzisiaj i jest czytelny (ryc. 105).

Ryc.104. Fragment parku Powstańców Warszawy, 1998

Ryc. 105. Główne osie kompozycyjne parku Powstańców Warszawy, 2011

²²² Gajewski M. 1979.op.cit.,s.366

3.4.5. Parki nieistniejące

Na przedmieściu wolskim powstał barokowy ogród Brühla o bardzo urozmaiconym wyposażeniu²²³. Kompozycja ogrodu oparta była na jednej, głównej osi przechodzącej przez pałac. Bezpośrednio za nim założono salon ogrodowy, ujęty po bokach pawilonami. Dalej na planach wydłużonych prostokątów znajdowały się boskiety z licznymi gabinetami i salami ogrodowymi o przeróżnych kształtach. Po bokach ogrodu ozdobnego, oddzielone alejami, znajdowały się ogrody użytkowe.

Ogród Ohma zwany też Prado znajdował się za Wolskimi rogatkami, przy dzisiejszych ulicach Wolskiej i Młynarskiej. Ogród został założony w 1782 roku i początkowo był własnością Aleksandra Unruha, komisarza mennicy, który wybudował tu letni pałac położony nad wodą. Od 1832 roku ogród był własnością Rudolfa Ohma, który założył tu restaurację, a ogród udostępnił dla publiczności. Ogród Ohma cieszył się dużą popularnością wśród mieszkańców Warszawy, jako że właściciel „... utrzymywał z wielką starannością tutejszy ogród zwabiający liczną publiczność urządzanymi zabawami, muzyką, doskonałą kuchnią...”²²⁴. Ogród założono na planie wydłużonego wieloboku. Przez całą długość ogrodu biegła prosta aleja, zakończona od południa altaną. Ogród składał się z dwóch części. Część ogrodu od ulicy Wolskiej skomponowano w stylu krajobrazowym. W centrum usytuowano duży staw z wyspą, na którą prowadziły dwa mosty. Wśród zieleni drzew umieszczono zabudowania służące rozrywce, które projektował J. K. Volch²²⁵. Część drugą stanowił sad.

W najbliższym sąsiedztwie Ogrodu Ohma znajdował się folwark Czyste. Posiadał on ogród, który udostępniono publiczności wraz z licznymi atrakcjami jak: fajerwerki, strzelanie do tarczy, balony, przejażdżki gondolą po wodzie, kręgielnię²²⁶.

Znana szkólkarska rodzina Ulrichów posiadała swoje ogrodnicze gospodarstwo wraz z ogrodem przy dzisiejszej ulicy Górczewskiej. Ze wspaniałego ogrodu pozostały nie-liczne okazy starych drzew nikłe ślady rozplanowania centralnej części ogrodu (ryc.106). Do niedawna funkcjonowało tu przedsiębiorstwo ogrodnicze. Dziś teren ten zajęł kompleks centrum handlowego Wola Park.

Ryc. 106 Pozostałości ogrodu Ulrichów, 1997

²²³ Ciołek G.1978.op.cit.,s.96

²²⁴ Fryze F., Chodorowicz I.1873-74.op.cit,s.77; Gomulicki W.1881.op.cit.,s.23

²²⁵ Ciołek G., Płapis W.1968. Materiały do słownika twórców ogrodów polskich, Warszawa

²²⁶ Sobieszczański M.1857.op.cit.,s.31; Gomulicki W.1881.op.cit.,s.23

3. 5. Parki Ochoły

3. 5. 1. Park Zieleniec Wielkopolski

Park został założony przed rokiem 1938 między dzisiejszymi ulicami: Filtrową, Łęczyską, Wawelską, Reja, Krzyckiego, Dantyszka i Górnickiego. Projekt parku wykonał Z. Hellwig²²⁷. Zieleniec Wielkopolski składał się z dwóch części, z których jedną rozplanowano na prostokącie a drugą na planie trapezu. Kompozycyjnie tworzyły całość opartą o geometryczne i osiowe rozwiązania. W części rozplanowanej na prostokącie głównym elementem kompozycyjnym była szeroka aleja zakończona owalnym placem od ul. Filtrowej. W połowie długości alei, po obu jej stronach umieszczono po dwa kwadratowe place leżące na osi prostopadłej do alei. Drugą część parku rozplanowano również wzdłuż jednej osi kompozycji, którą stanowiła aleja. Początek kompozycji akcentował owalny plac obsadzony roślinnością. Podobny akcent owalnego placu występuje w dalszej części alei, a zakończeniem jest prosty jej przebieg do ul. Krzyckiego. Roślinność w tej części parku skomponowano w luźne skupiny jednogatunkowych drzew iglastych lub liściastych, bądź mieszane o zróżnicowanym składzie gatunkowym (ryc. 107).

Ryc. 107. Kompozycja roślinna wnętrza w parku Zieleniec Wielkopolski, 1997

W czasie drugiej wojny światowej Zieleniec Wielkopolski uległ częściowemu zniszczeniu. W 1948 r. w ramach dnia lasu, młodzież stołecznych szkół uporządkowała park, dosadzając drzewa i krzewy. Układ kompozycji projektowany przez Z. Hellwiga został zachowany. W pobliżu ul. Wawelskiej, w sąsiedztwie boiska szkolnego urządzono mały plac zabaw dla dzieci. Również jeden z kwadratów na osi bocznej w pierwszej części parku został adaptowany na plac dla najmłodszych. Pierwotny zamysł kompozycji parku do dziś jest czytelny (ryc. 108).

Ryc. 108. Park Zieleniec Wielkopolski, 2011

²²⁷ Ewidencja parku Zieleniec Wielkopolski, Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2449

3.5.2. Park Pole Mokotowskie

Teren parku zawarty jest w obrębie dzisiejszych ulic: Wawelska, Żwirki i Wigury, Rosta-fińskich, Batorego, Rychlińskiego, Waryńskiego, al. Armii Ludowej²²⁸.

W XVIII wieku był to obszar należący do dominium Ujazdowa. Znajdowały się tu pola uprawne i łąki sięgające do okopów Lubomirskiego. Na początku XIX wieku zorganizowano tu Wojenne Pole Mokotowskie, które pełniło funkcję poligonu ćwiczeń Carskiej Kawalerii. W drugiej połowie XIX wieku na terenie Pól Mokotowskich organizowane są wyścigi konne²²⁹. Zachodnia część terenu przeznaczona zostaje na miejsce zabaw ludowych. W 1820 roku odbywają się tu pierwsze akrobatyczne pokazy lotnicze. Tor wyścigów konnych został przeniesiony w rejon ulicy Polnej. Ogrodzono go parkanem i założono wokół niego park²³⁰. Na początku XX wieku powstaje tu wytwórnia samolotów i szkoła pilotów Awiata. Na terenie Pól Mokotowskich odbywają się regularne loty samolotów sportowych, pokazy spadochronowe, oraz pokazy i zawody balonowe. Od 1921 roku jest tu port lotniczy oraz wytwórnia Polskich Zakładów Lotniczych. W latach 1935 - 1939 przeprowadzono przez teren Pól Mokotowskich al. Niepodległości, a lotnisko przeniesiono na Okęcie. Wolny teren powoli zabudowuje się. Powstają liczne budynki mieszkalne, uczelnie wyższych, instytutów, kolonia domków fińskich i gmach Urzędu Patentowego oraz Głównego Urzędu Statystycznego. Na terenie Pól Mokotowskich powstaje również kompleks obiektów sportowych (stadion "Skra", "Syrena", boisko AZS, pływalnia). W latach siedemdziesiątych XX wieku wybudowano gmach Biblioteki Narodowej²³¹. Zaraz po wojnie przeprowadzono akcje zazieleniania Pól Mokotowskich. W czynie społecznym w 1946 roku studenci SGGW posadzili 200 drzew. Kolejne akcje zazieleniania w 1947 i 1960 roku przyniosły efekt w postaci 11 tys. posadzonych drzew na powierzchni 70 ha. Spontanizność tych akcji i brak wcześniej przygotowanego planu zagospodarowania terenu spowodowały, iż nasadzenia są tu przypadkowe, bez wyraźnej aranżacji. W 1972 roku powstał projekt zagospodarowania parku, wykonany przez S. Bolka z zespołem. Realizację projektu ukończono w 1975 roku. Na terenie Pól Mokotowskich powstał wielofunkcyjny ośrodek wypoczynkowo – rozrywkowy (WOWR). W projekcie uwzględniono wcześniej powstałe obiekty sportowe jak też teren Biblioteki Narodowej, lecz wydzielono ją z całości założenia. Teren Pól Mokotowskich²³² dzieli al. Niepodległości na dwie części. Fragment parku przy budynku GUS-u zaprojektowano jako rozległe wnętrze parkowe, którego ośrodkiem kompozycji jest okrągły basen z fontanną. Kształt basenu podkreśla układ alejek, rozchodzących się jako kręgi współśrodkowe, dodatkowo akcentowane przez rytmiczny układ żywopłotów (ryc. 109).

²²⁸ Dzisiejszy park Pole Mokotowskie leży na terenie dzielnic Ochota i Śródmieście. Jednak przeważająca część parku należy do dzielnicy Ochota i dlatego umieszczam go w tym podrozdziale

²²⁹ Sobieszczański M. 1857.op.cit.,s.33

²³⁰ Park ten powstał według projektu W. Kronenberga w 1898 r. Całkowicie został zniszczony w czasie drugiej wojny światowej. Tor wyścigowy przeniesiono w 1939 r. na Służewiec

²³¹ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.363

²³² Od 1990 roku park im. J. Piłsudskiego

Ryc. 109. Fragment parku Pole Mokotowskie, wnętrze z basenem i fontanną, 1997

Przeciwwagą dla rozległej płaszczyzny trawników jest zwarty maszyn drzew wzdłuż al. Niepodległości. Oba elementy przestrzenne tej części parku połączono licznymi alejkami parkowymi o swobodnym układzie. Drugi fragment Pól Mokotowskich, na zachód od al. Niepodległości zaprojektowano jako układ swobodny. Różnorodne formy roślinne (masywy, grupy, kępy) wydzielają w układzie przestrzennym parku liczne wnętrza o zróżnicowanym wystroju i powierzchni. Dominującym jest wnętrze parkowe z dużym stawem, który otacza urozmaicony układ roślinności (rys. 110). Przez park poprowadzono liczne alejki. Dwie z nich o przebiegu prawie równoległym łączą ul. Żwirki i Wigury z al. Niepodległości. W parku znajdują się kawiarnie i puby wkomponowane w całość założenia.

Ryc. 110. Park Pole Mokotowskie, wnętrza parku, 1997

Układ kompozycyjny parku z lat siedemdziesiątych XX wieku jest czytelny również i dzisiaj, choć w ostatnich latach wprowadzono wiele nowych elementów wyposażenia oraz aranżacji roślinnych. Najwięcej zmian wprowadzono w tej części parku, która sąsiaduje z budynkiem GUS. Basen wyposażono w fontannę a także rozbudowano wcześniej istniejący system kolistych alejek. Podkreślono je barwnymi nasadzeniami roślin sezonowych. Ściana wnętrza to szpaler niewysokich drzew posadzony na

współśrodkowym okręgu. W dalszej części parku wprowadzono liczne bardzo kolorowe kwietniki roślin sezonowych i rabaty bylinowe wzbogacone o niskie krzewy. Stanowią one interesujący akcent barwny rozległych przestrzeni trawników. W części parku Pole Mokotowskie sąsiadującej z budynkiem Biblioteki Narodowej również wprowadzono zmiany w wyposażeniu i wystroju wnętrza parkowych. Rozbudowano system schodów przy stawie pozwalających na swobodny do niego dostęp. Zamontowano także szereg fontann w bortnicy basenu. Poprowadzono nowe alejki. Ustawiono siedziska o nowoczesnych kształtach oraz rzeźby. Powiększono teren placu zabaw dla dzieci. Wszystkie dokonane współcześnie zmiany nie wpłynęły na przekształcenie ogólnej kompozycji parku Pole Mokotowskie.

Ryc. 111. Park Pole Mokotowskie, fragmenty parku w nowej aranżacji, 2011

3.5.3. Park Skłodowskiej - Curie

Teren tego parku wyznaczają dzisiejsze ulice: Wawelska, Skłodowskiej –Curie i Miecznikowa. Został on założony w 1934 roku według projektu St. Zadory- Życieńskiego²³³. Plan parku oparto na wydłużonym prostokącie z głównym wejściem od ulicy Wawelskiej. W kompozycji obiektu wyróżnić można dwa wnętrza usytuowane na jednej osi. Układ kompozycyjny parku podkreślają dwie aleje równoległe do osi głównej, biegnące jego granicą. Wnętrze parkowe przy wejściu głównym jest prostokątne i obsadzone drzewami. Drugie wnętrze założone jest również na planie prostokąta i zakończone półkołem. Jego wystrój zakomponowano regularnie. Wzdłuż osi kompozycyjnej w narożach prostokąta posadzono symetrycznie krzewy cisów. Jego linie zaakcentowano szpalerem drzew równoległych do głównych alei parkowych, które na tym odcinku są podwójne (ryc. 112). Koniec osi kompozycji to symetrycznie posa-

²³³ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.364

dzione drzewa oraz żywopłoty, których układ podkreśla półkoliste zakończenie wnętrza parkowego. W 1935 r. na terenie parku ustawiono pomnik M. Skłodowskiej-Curie. W czasie drugiej wojny światowej park uległ częściowemu zniszczeniu.

Ryc.112. Szpaler klonów akcentujących przebieg alei w parku Skłodowskiej-Curie, 1997

Kompozycja parku zachowała się do dnia dzisiejszego. W ostatnich latach na zlecenie urzędu dzielnicy H. Szczepanowska i J. Olizar przeprojektowali otoczenie pomnika Skłodowskiej-Curie, wprowadzając tu rozległy kolisty plac z elementami dydaktycznymi. Na konstrukcji w formie kubików przedstawiono najistotniejsze fakty z życia i naukowej działalności Marii Skłodowskiej. Pozostała część parku nie zmieniła się.

Ryc. 113. Park Skłodowskiej-Curie, 2011

3.5.4. Park Szczęśliwice

To teren leżący między ulicami: Włodarzewską, Bielską i Drawską. Został założony w latach 1962-1970 według projektu S. Bolka i T. Nurkiewicza z Biura Projektów Budownictwa Komunalnego "Stolica" jako park sportowo -rekreacyjny²³⁴. W kompozycji parku wyróżnić można dwie odmienne programowo części, połączone systemem alejek parkowych. Osnową układu pierwszej części parku są stawy o urozmaiconej linii brzegowej połączone kanałem (ryc. 114). Ich podkreślony jest przebiegiem alejek spacerowych, które w większości prowadzone są tuż przy stawie jako przywodne promenady. Roślinność skomponowano w różnych formach: w postaci zwartego jednogatunkowego masywu drzew, czy też zróżnicowanego pod względem formy i gatunku, albo grupy jednorodnych drzew akcentujących kompozycje, czy podkreślających przebieg alei. Uwagę zwraca bardzo rozrzućbiony układ terenu, co jest wynikiem jego wcześniejszego użytkowania jako glinianki oraz wysypiska śmieci i gruzu.

Ryc. 114. Układ wodny w parku Szczęśliwice, 1998

Głównym elementem kompozycyjnym w drugiej części parku jest górką z wyciągiem narciarskim. Na szczyt góry prowadzi serpentynowy układ dróg, miejscami połączonych schodami. Rozmieszczenie roślinności dość przypadkowe w tej części parku, uniemożliwia widokową łączność ze stawem. Zjazdowy stok górką narciarskiej, skomponowano jako duże wolne przestrzenie o urozmaiconej rzeźbie. Roślinność posadzono jako jednorodne, zwarte masywy drzew różniące się wielkością i składem gatunkowym (ryc. 115).

Ryc. 115. Górką narciarska w parku Szczęśliwice, 1997

Urząd dzielnicy w 2001 roku zlecił firmie Abies Architektura Krajobrazu wykonanie projektu modernizacji fragmentu parku od ul. Drawskiej. Projektanci zaproponowali

²³⁴ Encyklopedia Warszawy 1994.op.cit.,s.619

promienisty układ alejek parkowych wokół usytuowanego centralnie pagórka, kompozycyjnej dominanty tej części parku. Zaplanowano również szereg nowych elementów wyposażenia, głównie o charakterze sportowym jak np.: boisko do koszykówki, placiki do gry w tenisa stołowego, stoliki szachowe, plac zabaw dla młodzieży. Przeprowadzono radykalne cięcia drzew i krzewów, odsłaniając zatarte powiązania widokowe (ryc.116).

Ryc.116. Park Szczęśliwice, 2011

3.6. Parki Pragi

3.6.1. Park Praski

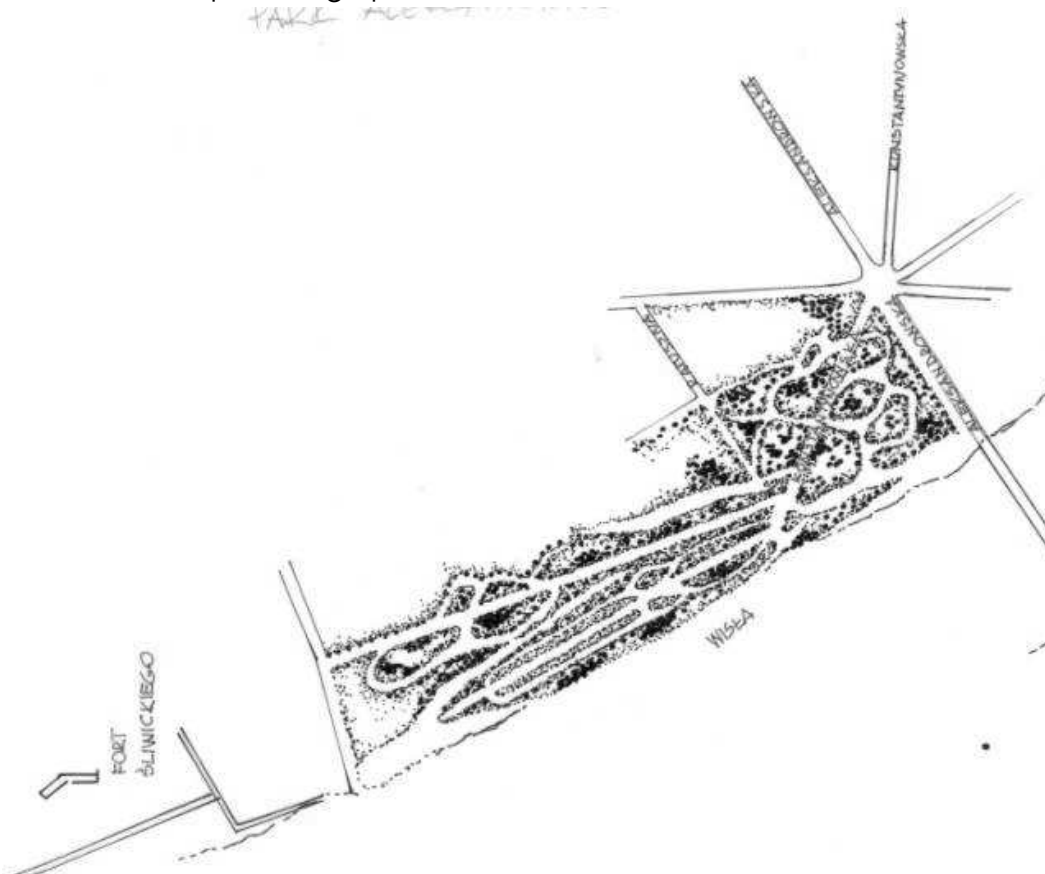
Dzisiejszy teren parku znajduje się między ulicami: al. Solidarności, Jagiellońską, Ratuszową i Wybrzeżem Helskim. Jego powstanie datuje się na 1865 rok. Dla publiczności otwarty w 1871 roku. Nosił wtedy nazwę Parku Aleksandrowskiego i zajmował teren od mostu Aleksandrowskiego wzdłuż ulicy Dębowej do fortu Śliwickiego²³⁵. Do parku włączono powstałą na Kępach Gołędzinowskich "dziką promenadę" zwaną "Portem"²³⁶. Część nadwiślańską przyszłego parku stanowiły łąki i pastwiska.

Park Aleksandrowski powstał jako park miejski według projektu Jana Dobrowolskiego. Układ kompozycyjny parku oparty został na prostych alejach- osiach podporządkowanych urbanistycie tej części miasta (ryc. 117). Plac znajdujący się przy ul. Aleksandrowskiej stanowił punkt zbiegu sześciu ulic miejskich i dwóch alejek parkowych. Był równocześnie centrum rozplanowania przestrzennego całego parku. Główna aleja parkowa stanowiąca oś kompozycyjną była przedłużeniem ulicy Konstantynowskiej znajdującej się po drugiej stronie placu i biegła pod ostrym kątem

²³⁵ Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74.op.cit.,s.74

²³⁶ Kurier Warszawski 206/1836,s.990

przez park ku Wiśle. Przez park prowadziła również aleja w kierunku grobli przed fortem Śliwickiego, równoległe do Wisły. Pozostałe aleje parkowe poprowadzono w sposób naturalny, rozrzeźbiony dla pełnego wykorzystania obszaru parku. Kompozycję obiektu wzbogacały duże przestrzenie trawników zawarte w naturalnych układach zadrzewień w postaci grup drzew i krzewów, klombów²³⁷.

Ryc.117. Park Aleksandrowski, plan z 1867 r. (odrys z planu Warszawy Witkiewicza, 1867)

Idea rozplanowania parku w oparciu o gwieździsty plac została zachowana po jego zmniejszeniu w 1927 roku, kiedy tereny parku na północ od ul. Ratuszowej przeznaczono na budowę Ogrodu Zoologicznego.

Układ tej kompozycji jest czytelny także i dzisiaj. Główne wejście do parku akcentowane jest dwoma alejami rozbieżnymi. Jedna z nich biegnie prosto przez całą długość parku (jest to ulica Łukasińskiego). Druga o podobnym przebiegu stanowi jednocześnie ośnowę owalnego układu alei parkowej akcentowanego kolistym placem. W bardzo bogatym układzie roślinnym w parku można odnaleźć grupy wielogatunkowych drzew, klomby, a także zwarte masywy iglastych drzew, kępy krzewów oraz rabaty bylinowe (ryc. 118). Dodatkowym elementem zdobniczym parku są rzeźby przedstawiające zwierzęta. Rozplanowanie układu zadrzewień w parku zostało poprowadzone tak, iż bardzo trudno jest wyodrębnić wolne przestrzenie budujące wnętrze parkowe.

²³⁷ Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74. op.cit., s.74-75

Ryc. 118. Kompozycje roślinne w parku Praskim, 1997

3.6.2. Park Skaryszewski

Teren parku zawarty jest między dzisiejszymi ulicami: Międzynarodowa, Waszyngtona, Zieleniecka zaś od północy graniczy z Jeziorkiem Kamionkowskim. Powstał na terenach podmokłych łąk Skaryszewa jako park miejski. Projekt parku wykonał w 1905 roku Fr. Szanior²³⁸. Park budowano stopniowo, a każdy etap wprowadzał zmiany funkcjonalno- przestrzenne. Jednak główny zamysł kompozycji parku został zachowany. Kompozycję przestrzenną parku Skaryszewskiego wyznaczył układ dróg oraz skupin, grup i masywów roślin. Oś założenia jest szeroka aleja parkowa obustronnie obsadzona drzewami i zakończona okrągłym placem (ryc.119).

Ryc.119. Park Skaryszewski według projektu Fr. Szaniora, 1905

²³⁸ Kobendza R.1930. Krótki przewodnik po parku I. Paderewskiego w Warszawie, Warszawa,s.6

Przebieg alei podkreślają dwa koliste place usytuowane symetrycznie względem niej. Pozostałe drogi w parku wyznaczono na bazie kół, łagodnych łuków i owali. Park obiega aleja obwodnicowa zbliżona w kształcie do elipsy, przecinająca oś główną w dwóch punktach. Skrzyżowania dróg obsadzono skupinami drzew i krzewów, według panującej wówczas mody (ryc. 120). Istotnym elementem kompozycji parku jest układ wodny, na który składa się kilka stawów. Początek jego stanowi wodospad zlokalizowany na tak zwanej górze świerkowej we wschodniej części parku (ryc. 121).

Ryc.120. Kompozycje roślinne maskujące skrzyżowanie dróg w parku Skaryszewskim, 1997

Ryc.121. Układ wodny w parku Skaryszewskim, 1998

Dalej woda prowadzona jest systemem kanałów i rozległych stawów o naturalnych płynnych liniach brzegowych. Dopełnieniem kompozycji przestrzennej jest bogaty udział roślinności²³⁹ formowanej jako zwarte masywy drzew czy grupy wielogatunkowe o swobodnej płynnej linii, klomby i solitery. Duży jest udział roślin iglastych połączonych z roślinami liściastymi lub stanowiącymi grupy jednogatunkowe (rys. 122). Przestrzenny układ tych form roślinnych w połączeniu z przebiegiem dróg dawał możliwość obserwacji coraz to nowych widoków przestanianych, kulisowanych czy otwierających się i przechodzących w oś widokową. Park Skaryszewski jako park miejski wyposażony był w boisko sportowe, korty tenisowe, place zabaw dla dzieci, przystań dla łódek.

²³⁹ Kobendza R.1930.op.cit.,s.8-11

Ryc. 122. Park Skaryszewski, wnętrza parkowe 1998

Realizacja parku przebiegała stopniowo. W pierwszym etapie budowy, którym kierował Fr. Szanior (1905 - 1911), wytyczono drogi, zbudowano stawy i wzniesienia nad nimi, przystań dla łódek, labirynt, place zabaw dla dzieci. W dalszym etapie powstały korty tenisowe, boisko sportowe przystań wioślarska i pływalnia na jeziorze Kamionkowskim²⁴⁰. W latach 1921 - 1930 budowę parku nadzorował L. Danielewicz, który wprowadził szereg zmian²⁴¹. Wybudował kawiarnię, założył ogród różany (różankę) oraz ogród daliowy na zakończeniu głównej osi kompozycji parku. W miejscu labiryntu urządził plac zabaw dla dzieci. Teren parku powiększono w kierunku południowo-wschodnim i założono tu boiska sportowe i korty tenisowe. W latach 30. XX wieku park Skaryszewski posiadał najbogatszy program uwzględniający potrzeby rozwoju kultury fizycznej.

W czasie Powstania Warszawskiego na terenie parku toczyły się zacięte walki. Po wojnie park uporządkowano. Zmniejszono jego obszar przez likwidację boisk założonych przez Danielewicza. Park powrócił do granic sprzed 1920 roku.

²⁴⁰ Kulus V. 1985. Analiza, ocena i waloryzacja układu funkcjonalno-przestrzennego parku Skaryszewskiego w Warszawie, maszynopis pracy magisterskiej, SGGW, s. 17

²⁴¹ Kobendza R. 1930.op.cit.,s.7-8

W 1973 roku wpisany został do rejestru zabytków²⁴². Zasadniczy układ kompozycyjny parku nie uległ zmianie. Nieznacznie zmieniono (w 1969 roku) aleję główną przez wprowadzenie środkowego pasa zieleni. Przestrzeń tę zrytmizowano przez podział nawierzchni na jednakowe geometryczne figury podkreślone blokami strzyżonych żywopłotów. Zrealizowano ciąg spacerowy nad jeziorkiem Kamionkowskim. Prace powyższe wykonano według projektu S. Bolka²⁴³. Pierwotny układ parku projektowany przez Fr. Szaniora jest zachowany i czytelny także dziś. Obecnie park podlega Zarządowi Oczyszczania Miasta, który wykonuje w nim bieżące prace pielęgnacyjne. ZOM zlecił w 2009 roku wykonanie projektu rewaloryzacji parku. Prace zatrzymały się na etapie konsultacji społecznych.

3.6.3. Park Obwodu Praga AK (dawniej Hanki Sawickiej)

Granice parku Obwodu Praga AK wyznaczają dzisiejsze ulice: Grochowska, Weterynaryjna, Kobielska i Podskarbińska. Park powstał w 1953 roku na terenie dawnego targowiska Instytutu Weterynaryjnego. Projekt opracował Z. Hellwig²⁴⁴.

Centralną część parku zaprojektowano symetrycznie jako prostokąt wpisany w okrąg. Prostokąt został podzielony systemem żywopłotów na mniejsze części, również prostokątne. Niektóre z nich pełniły funkcję placów wypoczynkowych. Wyróżniły się one od pozostałych posadzonymi w narożach prostokąta krzewami. Okrąg stanowiła aleja klonowa. Punkty przecięcia prostokąta i okręgu zaakcentowano grupą drzew. Pozostała część parku ma układ podyktowany względami komunikacyjnymi, bez wyraźnej kompozycji.

W 2005 roku władze dzielnicy zaakceptowały zmianę nazwy parku Hanki Sawickiej na Obwodu Praga AK. Jednocześnie zlecono wykonanie projektu modernizacji parku. Prace zakończono w 2006 roku. Główne elementy dawnego układu kompozycyjnego, charakterystycznego dla tego parku, w projekcie modernizacji zostały zachowane. W kompozycji parku nadal dominuje oś główna, której centralny przebieg zaakcentowano symetrycznie rozplanowanymi regularnymi placami przeznaczonymi do wypoczynku i gier zespołowych oraz fontanną z kolistym basenem otoczona trejżami z miejscami do wypoczynku biernego (ryc.123). W alejach uzupełniono brakujące drzewa i położono nową nawierzchnię. Zaprojektowano nowy plac zabaw dla dzieci. Uzupełniono kompozycję szaty roślinnej wprowadzając grupy krzewów oraz bylin i kwiatników sezonowych.

²⁴² Ewidencja parku Skaryszewskiego, Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2513

²⁴³ Ibidem, s.16

²⁴⁴ Gajewski M. 1979.op.cit.,s.376

Ryc.123. Park Obwodu Praga AK, 2011

3.6.4. Park płk. Jana Szypowskiego „Leśnika” (dawny park 13 września 1944r.)

Teren parku zawarty jest między dzisiejszymi ulicami: Bitwy Grochowskiej, Trembolewską, Osowską, Kwatery Głównej i Grochowską. W XVIII wieku była tu prawdopodobnie letnia rezydencja prymasa Michała Poniatowskiego. Klasycystyczny dworek otoczony był ogrodem. W ciągu XIX wieku rezydencja była własnością m. in. Ostarloffów, a od 1925 roku Andrzeja Wierzbickiego²⁴⁵. Po zniszczeniach drugiej wojny światowej pałacyk odbudowano i przeznaczono na szkołę. Wokół niego urządzono park im. 13 września 1944²⁴⁶ według projektu Z. Hellwiga. Osnową kompozycji parku są dwa wnętrza połączone ze sobą widokowo i funkcjonalnie. Pierwsze z nich na planie prostokąta wyznaczył niski murek kamienny. Teren ten zagospodarowano jako miejsce wypoczynku biernego. Drugie wnętrze pełniło funkcję amfiteatru. Rozplanowano go na bazie okręgu w lekkim zagłębieniu terenu. Kształt amfiteatru podkreślił przebieg trejażu, który jednocześnie wyznaczał jego granice. Kulisy amfiteatru zaprojektowano jako zwarte nasadzenie różnogatunkowych drzew (ryc.124). Pozostałą część założenia połączono z głównym układem wnętrza za pomocą systemu alejek parkowych. W tej części parku dominują otwarte przestrzenie trawników urozmaicone swobodnym nasadzeniem drzew i krzewów. Jedynie w części północnej stworzono zwarte masyw drzew z przewagą sosny zwyczajnej (ryc.125).

²⁴⁵ Ibidem,s.376

²⁴⁶ Jest to data wyzwolenia Pragi

Ryc.124. Wnętrze amfiteatru w parku 13 września 1944r. kulisowane pergolą, 1997

Ryc.125. Zwarte masywy drzew w parku 13 września 1944r, 1997

Projektowany przez Z. Hellwiga układ kompozycyjny parku jest i dzisiaj czytelny. W parku uzupełniono nasadzenie krzewów i roślin okrywowych, co wzbogaciło dotychczasowe, raczej ubogie kompozycje roślinne. Wzdłuż alejek parkowych posadzono drzewa (ryc.126). Na wniosek radnych dzielnicy Praga Południe w 2005 roku zmieniono dotychczasową nazwę parku na płk Jana Szypowskiego „Leśnika”.

Ryc. 126. Park płk Jana Szypowskiego „Leśnika”, 2011

3.6.5. Parki nieistniejące

Na prawym brzegu Wisły Saska Kępa zapraszała na przechadzki i *„...spacer wiejski w porze letniej w lasku, gdzie po rozmaitych miejscach urządzone są karuzele, huśtawki, strzelanie do tarczy, kręgielnie, sale do tańców itp. zabawy.”*²⁴⁷. Przeprawę przez Wisłę umożliwiałły liczne łódki przygotowane w tym właśnie celu. Na Saską Kępę można było się dostać również drogą lądową, która prowadziła przez most nad łachą od strony Pragi. Było to miejsce *„...zabawy dla średnich i niższych klas warszawskiego ludu”*²⁴⁸. Saska Kępa była chętnie odwiedzana przez warszawiaków: *„...Co niedziela i święta napętnia więc Kępę tłum różnobarwny mniej lub bardziej zasobny, ale zawsze wesoty, ale gotów się bawić do upadłego”*²⁴⁹. Kilka lepiej wyposażonych restauracji *„... służą za cele wycieczek klas nawet zamożnych, ale w dniu powszednie”*²⁵⁰.

²⁴⁷ Sobieszczański M. 1857.op.cit.,s.32

²⁴⁸ Gomulicki W. 1881.op.cit.,s.32

²⁴⁹ Ibidem, s.32

²⁵⁰ Ibidem, s.32

4. CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH ELEMENTÓW UKŁADU KOMPOZYCYJNEGO PARKU

Park, który powstaje w wyniku twórczej działalności człowieka jest dziełem złożonym. Obok naturalnych elementów ukształtowanych przez przyrodę ę takich jak: rzeźba terenu, drzewa, krzewy, zawiera również elementy ukształtowane przez człowieka, jak np. drogi, pawilony, mosty. Elementy te są spajane w procesie kształtowania formy parku, która wynika ze stosowanych zasad kompozycji.

Układ kompozycyjny parku wykazuje podobieństwo do kompozycji architektonicznej, a przede wszystkim do urbanistycznej. Jego podstawą jest wnętrze parkowe o funkcji zbliżonej do wnętrza architektonicznego i wnętrza urbanistycznego.

Wnętrze parkowe charakteryzuję określając jego *podłogę*, *ściany*, *sklepienie* oraz *elementy wolno stojące*²⁵¹. Wymienione wyżej elementy kształtujące wnętrze parkowe składają się również z form organicznych. Mając to na uwadze analizuję: rodzaj *podłogi*, budowę i wystrój *ściany*, wystrój elementów *wolno stojących* oraz układ kompozycyjny całego wnętrza.

Istotnym elementem w kompozycji parku są także specjalne typy wnętrz służące oprawie ciągów komunikacyjnych. Ich funkcja w parku odpowiada np. ulicy w urbanistyce czy korytarzowi w architekturze. Wnętrza te wyodrębniłam na podstawie analizy wielkości (szerokości) *podłogi*, budowy i wystroju *ściany*.

Park jest układem kompozycyjnym opartym przede wszystkim na wykorzystaniu w kompozycji form roślinnych. W przypadku parków miejskich występujące w nim elementy architektoniczne są bardzo zróżnicowane formalnie i funkcjonalnie. Dlatego jako sztuczny - w pełni uformowany przez człowieka element kompozycyjny występujący w parku wyodrębniłam rzeźbę. Jako element najmniej obciążony funkcją może ona być świadkiem zachodzących w parkach przeobrażeń kompozycyjnych.

Reasumując do prześledzenia ewolucji kompozycji wybrałam najbardziej reprezentatywne elementy kompozycji parku: opartą na płaszczyźnie przestrzeń wnętrza parkowego, opartą na ciągu komunikacyjnym przestrzeń alei i organizującą punkt, węzeł kompozycyjny, rzeźbę parkową.

4.1. Wnętrze parkowe

Analizy wnętrza parkowego przeprowadziłam w dwóch kierunkach. Pierwszy dotyczy analizy przyrodniczych i architektonicznych elementów kształtujących wnętrze parkowe. Drugi zajmuje się jego wymiarami przestrzennymi, a przede wszystkim wielkością wnętrza.

Wnętrze parkowe jest przestrzenią wydzieloną przez cztery główne elementy²⁵²:

- *podłogę* - płaszczyznę poziomą wnętrza
- *ściany* - płaszczyzny pionowe wnętrza, wydzielające go z otoczenia, jak również oddzielające go od wnętrz sąsiednich
- *sklepienie* - zamykające wnętrze od góry
- *elementy wolno stojące* umieszczone we wnętrzu lecz nie tworzące ściany, np. grupa drzew, soliter, fontanna, rzeźba.

²⁵¹ Bogdanowski J.1996. op. cit., s. 10-11; Bogdanowski J., Luczyńska-Bruzda A., Novak, Z. 1979. Architektura krajobrazu. Kraków, s.51-52

²⁵² Bogdanowski J.1996. op. cit., s. 10-11

Kierując się powyższą definicją, z analizowanych przeze mnie parków warszawskich wyodrębniłam 107 wnętrz parkowych. Każde z nich opisałam charakteryzując poszczególne jego elementy²⁵³:

1. *podłogę* wnętrza - przyjmując, że jest ona:

- a) pokryta roślinnością (trawa łąka)
- b) wypełniona wodą
- c) uformowana z innej nawierzchni²⁵⁴

2. *ściany* wnętrza charakteryzuję biorąc pod uwagę:

- a) budowę ściany i przyjmuję, że jest ona:
 - zwarta
 - ażurowa
- b) wystrój ściany określam jako:
 - zróżnicowany
 - jednorodny

3. *elementy wolno* stojące charakteryzuję poprzez:

- a) wystrój wnętrza określając go jako:
 - roślinny
 - architektoniczno-rzeźbiarski
 - lub jego brak

4. ogólną kompozycję wnętrza charakteryzuję jako:

- a) układ swobodny
- b) układ jednorodny²⁵⁵

Wśród opisywanych przeze mnie wnętrz parkowych mogę wydzielić ich typy. Każdy typ wnętrza parkowego powstaje przez połączenie co najmniej pięciu wnętrz o identycznych elementach²⁵⁶. Wnętrza, które nie tworzą typów przyjmuję za występujące sporadycznie²⁵⁷. Tak zestawione dane zawiera aneks 2 (tabela 1). Przyjęte przeze mnie kryterium pozwoliło na wyodrębnienie 10 typów wnętrz parkowych.

²⁵³ Sklepienie jest jednym z elementów wnętrza. Jednak wielkość wnętrza wynikająca z badań powoduje, że sklepienie jest dość jednorodne, np. niebo, korony drzew. Dlatego w dalszych analizach tego elementu wnętrza nie biorę pod uwagę

²⁵⁴ Dalej używam określenia nawierzchnia

²⁵⁵ Przez układ jednorodny rozumiem kompozycję wnętrza podporządkowaną dominancie, która może być np. parter kwiatowy (Wilanów), rzeźba, pomnik (Łazienki, pomnik Chopina). Układ swobodny natomiast nie posiada dominanty kompozycyjnej

²⁵⁶ W tym przypadku opieram się na zasadach obliczeń statystycznych, konsultacje pan dr hab. S. Smolik, SGGW

²⁵⁷ Najciekawsze z nich opisałam w aneksie 2

Typ 1.

<i>podłoga wnętrza</i>	roślinna
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	brak
kompozycja	jednorodna

Ryc.127. Wnętrze w parku Skaryszewskim, 1998

Typ 2.

<i>podłoga wnętrza</i>	wodna
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	brak
kompozycja	jednorodna

Ryc.128. Wnętrze w parku Skaryszewskim, 1998

Typ 3.

<i>podłoga</i> wnętrza	nawierzchnia
<i>ściana</i> wnętrza	zwarta, zróżnicowana
wystrój	roślinny, architektura
kompozycja	jednorodna

Ryc.129. Wnętrze w parku Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, 1998

Typ.4.

<i>podłoga</i> wnętrza	roślinna +nawierzchnia
<i>ściana</i> wnętrza	zwarta, zróżnicowana
wystrój	roślinny, architektura
kompozycja	jednorodna

Ryc.130. Wnętrze w parku Skaryszewskim, 1998

Typ 5.

<i>podłoga wnętrza</i>	roślinna, nawierzchnia
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	roślinny
kompozycja	swobodna

Ryc. 131. Wnętrze w parku Traugutta, 1998

Typ 6.

<i>podłoga wnętrza</i>	roślinna, nawierzchnia
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	roślinny, architektura
kompozycja	swobodna

Ryc.132. Wnętrze w parku Łazienkowskim, 1998

Typ.7.

<i>podłoga wnętrza</i>	roślinna
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	brak
kompozycja	jednorodna

Ryc.133. Wnętrze w parku Pole Mokotowskie, 1998

Typ.8.

<i>podłoga wnętrza</i>	wodna
<i>ściana wnętrza</i>	ażurowa, zróżnicowana
wystrój	architektoniczny
kompozycja	swobodna

Ryc.134. Wnętrze w Ogrodzie Saskim, 1998

Typ.9.

<i>podłoga wnętrza</i>	wodna
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	roślinny, architektoniczny
kompozycja	swobodna

Ryc.135. Wnętrze w parku Pole Mokotowskie, 1998

Typ. 10.

<i>podłoga wnętrza</i>	roślinna
<i>ściana wnętrza</i>	zwarta, zróżnicowana
wystrój	roślinny
kompozycja	swobodna

Ryc.136. Wnętrze w parku Pole Mokotowskie, 1998

Ryc.137. Wnętrze o cechach naturalnych, 1998

Z powyższych informacji jak też z danych zawartych w tabeli 1 wynika, iż we wnętrzach dzisiejszych parków warszawskich występują wszystkie rodzaje *podłogi*²⁵⁸. Natomiast *ścianę* wnętrza można scharakteryzować jako zwartą i zróżnicowaną²⁵⁹. W wystroju *elementów wolno stojących* jest duża różnorodność. Jednak zdecydowanie przeważają elementy wystroju roślinno - architektonicznego oraz roślinnego²⁶⁰. W kompozycji wnętrza przeważa układ swobodny.

W podsumowaniu prowadzonych analiz przyrodniczych i architektonicznych elementów kształtujących wnętrza w dzisiejszych parkach warszawskich, mogę stwierdzić, że najbardziej typowy jego wygląd jest następujący:

1. *podłoga* najczęściej ma charakter dwoisty: jest roślinna i jest nawierzchnią,
2. *ściany* wnętrza są zwarte i zróżnicowane
3. *elementy wolno stojące* najczęściej o wystroju roślinno-architektonicznym
4. układ kompozycyjny wnętrza swobodny.

Porównując wnętrza o cechach naturalnych (patrz ryc. 137) i wnętrza parkowe najczęściej występujące w dzisiejszych parkach warszawskich stwierdzić można, iż różnice zaznaczają się jedynie w wystroju wnętrza oraz rodzaju podłogi. Wnętrza parkowe charakteryzuje duży udział podłogi w postaci nawierzchni oraz elementy architektoniczne w wystroju wnętrza. Wykazuje ono jednak duże powinowactwo do wnętrza o cechach naturalnych.

W parkach komponowanych w stylu krajobrazowym i naturalistycznym dominują wnętrza o *podłodze* roślinnej oraz wodnej, *ścianie* zwartej i zróżnicowanej, a *elementy wolno stojące* mają wystrój roślinny albo ich brak, np. park Skaryszewski, Wilanów.

²⁵⁸ Podłoga roślinna + nawierzchnia występuje w 4 typach wnętrza, wodna w 3, a roślinna w 2, nawierzchnia w 1 typie

²⁵⁹ Ściana zwarta i zróżnicowana występuje w 8 typach wnętrza, ażurowa i zróżnicowana w 2 typach

²⁶⁰ Wystrój roślinno-architektoniczny występuje w 4 typach wnętrza, roślinny w 3, brak wystroju w 2 typach, a architektoniczny w 1 typie wnętrza

Parki modernistyczne, np. park Sowińskiego, Mokotowski, posiadają wnętrza, których *podłoga* ma dwoistą formę (roślinna i nawierzchnia), *ściana* jest zwarta, zróżnicowana, elementy *wolno stojące* mają wystrój roślinno-architektoniczny. Wnętrza w parkach współczesnych np. park Pole Mokotowskie wykazują duże zróżnicowanie wszystkich elementów składowych. *Podłoga* najczęściej jest nawierzchnią lub ma dwoisty charakter (roślinna i nawierzchnia). *Ściany* wnętrza są przeważnie zwarte i zróżnicowane ale pojawiają się również ściany ażurowe o wystroju zróżnicowanym. Największa różnorodność występuje w *elementach wolno stojących*, których wystrój najczęściej jest roślinno-architektoniczny, ale także często spotykany jest wystrój roślinny lub jego brak²⁶¹. Istotnym elementem jest układ kompozycyjny wnętrza parkowego. Występowanie wnętrza o układzie kompozycyjnym jednorodnym czy swobodnym jest niezależne od stylu kompozycyjnego parku. W tym samym parku mogą występować wnętrza o obu układach kompozycyjnych, np. park Skaryszewski, Ujazdowski, Pole Mokotowskie²⁶². Jednak w parkach komponowanych w stylu krajobrazowym przeważają wnętrza o układzie swobodnym, zaś w parkach w stylu naturalistycznym jest prawie równowaga wnętrz o układzie swobodnym i jednorodnym. W obiektach projektowych w stylu modernistycznym przeważają wnętrza o układzie jednorodnym. Natomiast we współczesnych założeniach dominują wnętrza o układzie swobodnym, ale przy jednoczesnym dość liczny udział wnętrz o jednorodnym układzie kompozycji²⁶³.

W ewolucyjnym rozwoju formy wnętrza parkowego wyraźnie zarysowują się kierunki zmian jego poszczególnych elementów. Roślinna *podłoga* wnętrza wydaje się być uniwersalna. Występuje zarówno w parkach historycznych jak i w parkach współczesnych²⁶⁴. Jej zróżnicowanie na nawierzchnię i mieszaną, gdzie występuje roślinność i nawierzchnia jest typowe dla parków współczesnych, np. park Szymańskiego i dla wnętrz parkowych zakładanych współcześnie w obiektach historycznych, np. w parku Łazienkowskim.

Interesujące są zmiany zachodzące w *ścianie* wnętrza. Z wcześniejszych analiz wynika, iż dominuje *ściana* zwarta - zróżnicowana. Ale występuje również ażurowa *ściana* wnętrza, zwłaszcza we współczesnych założeniach²⁶⁵. Sporadycznie występuje ona w założeniach historycznych, np. w parku Ujazdowskim, Ogródzie Krasińskich. Dla współczesnych parków charakterystyczna jest także jednorodność *ściany* wnętrza parkowego, np. w parku Fosa i Stoki Cytadeli, Traugutta, Morskie Oko. Ale pojawia się ona raczej rzadko. W założeniach historycznych występuje tylko jako jednorodna *ściana* boskietu. Występowanie *elementów wolno stojących* jest bardzo zróżnicowane, ale o wyraźnie zarysowanym kierunku wystroju roślinno-architektonicznym. Uwagę zwraca również ich korelacja z układem kompozycyjnym wnętrza. Wnętrza o swobodnej kompozycji zawsze posiadają *elementy wolno stojące*²⁶⁶ o bardzo zróżnicowanym wystroju. Natomiast wnętrza o jednorodnym układzie kompozycji posiadają

²⁶¹ Patrz aneks 2, tabela 2

²⁶² ibidem

²⁶³ ibidem

²⁶⁴ Za parki współczesne uważam te powstałe w XX wieku

²⁶⁵ Porównaj typ wnętrz 7 i 8

²⁶⁶ Wyjątek stanowi jedno wnętrze, patrz aneks 2, tabela 2

elementy wolno stojące o wystroju roślinno-architektonicznym, albo nie posiadają ich wcale²⁶⁷.

W podsumowaniu można stwierdzić, że:

1. *podłoga* wnętrza parkowego ewoluuje w kierunku dwoistości formy
2. *ściana* wnętrza wykazuje duże powinowactwo do układów naturalnych ale ma tendencje ażurowości budowy i jednorodności wystroju
3. *elementy wolno stojące* wykazują tendencję do wystroju roślinno-architektonicznego
4. kompozycję wnętrza cechuje tendencja do układów swobodnych.

Drugi kierunek analiz wnętrza parkowego dotyczy jego wymiarów przestrzennych w szczególności zaś jego wielkości. Powierzchnie zajmowane przez poszczególne wnętrza parkowe określiłam korzystając z geodezyjnych planów parków w skali 1:500, ze zdjęć lotniczych w skali 1:5000 oraz prowadząc pomiary w terenie²⁶⁸. Następnie przeprowadziłam obliczenia w celu ustalenia optymalnej wielkości wnętrza parkowego. Korzystając z programu komputerowego STATGRAPHICS Plus przeprowadziłam analizę jednej zmiennej, którą w tym przypadku jest powierzchnia, licząc jej częstotliwość (frequency). Wszystkie dane automatycznie podzielone zostały na osiem grup, a każdej grupie przyporządkowany określony przedział wielkości powierzchni²⁶⁹. Dla określenia optymalnego przedziału wielkości powierzchni wnętrza parkowego należy wykonać obliczenia oparte na rozkładzie normalnym. Dane zawarte w tabeli 4 nie wykazują cech rozkładu normalnego. Sprawdzony był także rozkład wykładniczy, rozkład półnaturalny oraz rozkład gamma²⁷⁰. Żaden z nich nie dał zadowalającego wyniku. W takiej sytuacji dalsze obliczenia opieram na analizie jednej zmiennej określając jej częstotliwość występowania. Dla uzyskania bardziej wiarygodnego wyniku porządkuję dane wyjściowe przez wprowadzenie pewnych ograniczeń. Pierwsze dotyczy ograniczenia powierzchni i przyjęcie przedziału od 0 do 12000 m². W tym przedziale zawartych jest około 90% danych. Drugie ograniczenie dotyczy redukcji przedziałów, w których ilość danych jest mniejsza od pięciu²⁷¹. W ten sposób skorygowane dane zostały ponownie automatycznie podzielone na osiem grup. Każdej grupie odpowiada określony przedział wielkości powierzchni²⁷². Zgodnie z przyjętą wcześniej zasadą określenia częstotliwości występowania zmiennej, przedział charakteryzujący się najwyższą częstotliwością jest szukanym rozwiązaniem. Na tej podstawie mogę stwierdzić, że optymalna wielkość wnętrza parkowego w dzisiejszych parkach warszawskich zawarta jest w przedziale od 3000 do 4500 m².

²⁶⁷ Wyjątek stanowią trzy wnętrza, patrz aneks 2, tabela 2

²⁶⁸ Patrz aneks 2, tabela 3

²⁶⁹ Patrz aneks 2, tabela 4 i wykres 1

²⁷⁰ Konsultacje statystyczne pan dr hab. S. Smolik, SGGW

²⁷¹ Według dr. hab. S. Smolika w obliczeniach statystycznych dopuszczalna jest redukcja przedziałów, jeśli liczba zawartych w nich danych jest mniejsza od 5

²⁷² Patrz aneks 2, tabela 5 i wykres 2; tutaj również korzystałam z programu komputerowego STATGRAPHICS Plus

Wnętrza o najmniejszej powierzchni (do 1000 m²) są związane z trasami komunikacyjnym²⁷³. Stanowią one bądź zakończenie alei parkowej, jak np. w parku Kombatantów czy Skaryszewskim bądź są jej rozszerzeniem w postaci regularnego lub owalnego placu, jak to ma miejsce w parku Zieleniec Wielkopolski czy Szczubetka. Wnętrza parkowe o największych rozmiarach (powyżej 10 000 m²) charakterystyczne są dla założeń współczesnych²⁷⁴, zwłaszcza tych, które powstały po drugiej wojnie światowej, np. park Rydza Śmigłego, Szymańskiego czy Arkadia.

Wielkość wnętrza wydaje się być niezależna od stylu kompozycyjnego parku. W parkach komponowanych w stylu krajobrazowym występują zarówno wnętrza o małej powierzchni (1600 m²), jak i wnętrza duże (o powierzchni ponad 10 000 m²). Najliczniej jednak występują wnętrza, których powierzchnia zawarta jest w przedziale 3200 - 4800 m²²⁷⁵. Parki zaprojektowane w stylu naturalistycznym posiadają wnętrza o dość zróżnicowanej wielkości. Najliczniejszą grupę stanowią wnętrza, których powierzchnia zawarta jest w przedziale 3200 - 4800 m². W parkach modernistycznych najwięcej jest wnętrz, których wielkość zawarta jest w przedziale 1000 - 3600 m². W parkach współczesnych zaś wnętrza o niewielkiej powierzchni zawartej w przedziale od 90 do 2800 m², jak również wnętrza których wielkość wynosi od 5400 - 9600 m², a także liczne są wnętrza o miarach powyżej 10 000 m²²⁷⁶.

Układ kompozycyjny wnętrza: jednorodny bądź swobodny w pewnym stopniu determinuje jego wielkość. I tak powierzchnie wnętrza o układzie jednorodnym w większości są zawarte w przedziale 90 - 2000 m². Natomiast powierzchnie wnętrz o układzie swobodnym najczęściej są znacznie większe, a najliczniejsza ich grupa ma powierzchnię większą od 10000 m². W przedziale wielkości powierzchni 3000 - 5000 m² występuje prawie jednakowa liczba wnętrz o układzie jednorodnym i swobodnym²⁷⁷. Jest to jednocześnie przedział wielkości powierzchni wnętrza pokrywającej się z przedziałem optymalnej wielkości wnętrz współcześnie zakładanych parków warszawskich.

W ewolucji wielkości wnętrza parkowego zarysowują się dwa kierunki. Pierwszy z nich dotyczy parków powstałych do końca XIX wieku. W kompozycji przestrzennej założeń powstałych w tym czasie występują wnętrza o bardzo zróżnicowanej wielkości, jednak z tendencją do utrzymania optymalnej jego powierzchni zawartej w przedziale od 3200 do 4800 m². Drugi kierunek zmian wielkości wnętrza parkowego dotyczy parków powstałych w XX wieku. W kompozycji założeń powstałych w tym czasie wyraźnie zarysowuje się tendencja wzrostu powierzchni wnętrza parkowego²⁷⁸. Kierunek tych zmian najlepiej obrazują parki powstałe w latach 60. i 70. XX wieku. Cechą charakterystyczną dla nich są duże, rozległe wnętrza parkowe, czasami będące jedy-

²⁷³ Wyjątek stanowi wnętrze w parku Kaskada, którego wielkość wynika z przebudowy parku w związku z prowadzeniem trasy toruńskiej oraz wnętrza w parku Fosa i Stoki Cytadeli, którego wielkość determinowana jest obecnością murów i komunikacji

²⁷⁴ Wyjątek stanowią wnętrza w parku Łazienkowskim i Skaryszewskim, których wielkość determinowana jest skalą całego założenia

²⁷⁵ Patrz aneks 2, tabela 3

²⁷⁶ Patrz aneks 2, tabela 2

²⁷⁷ Różnica wynosi 1 na korzyść wnętrz o układzie swobodnym, patrz aneks 2, tabela 6

²⁷⁸ Wyjątek stanowią parki modernistyczne, zakładane najczęściej na terenach pofortecznych, co niewątpliwie determinowało skalę założenia jak i wielkość wnętrza parkowego

nym elementem w układzie przestrzennym parku, np. park Arkadia czy Korotyńskiego.

4.2. Aleja

Aleja to droga kołowa lub piesza wiodąca między dwoma rzędami drzew, jak również między szeregami rytmicznie ustawionych rzeźb lub fontann²⁷⁹. Występować może jako aleja pojedyncza. Wówczas po każdej stronie drogi znajduje się jeden rząd drzew. Aleja może być otwarta, jeśli korony drzew nie stykają się lub kryta gdy korony drzew zamykają się nad drogą. Aleja jest jednym z ważniejszych elementów kompozycyjnych w sztuce ogrodowej i w urbanistyce. Jest rodzajem wnętrza parkowego o wydłużonym charakterze. W każdej epoce, bez względu na swoją budowę czy gatunkowy udział drzew, aleje organizowały przestrzeń wydzielając wnętrza, łącząc je w zespoły parkowe, ogrodowe lub w układy urbanistyczne. Równocześnie pełniły funkcję komunikacyjną. Często były osią widokową lub przedłużeniem osi kompozycyjnej²⁸⁰. Szczególne znaczenie miały aleje w ogrodach barokowych, gdyż założenia te komponowane były osiowo.

Prostoliniowy przebieg alei i jednogatunkowe drzewa sadzone w równych odstępach doskonale podkreślały geometryzację przestrzeni ogrodu barokowego. Najczęściej w alei barokowej sadzono lipy, graby lub kasztanowce. W późniejszych epokach oprócz alei jednogatunkowych sadzono także aleje zróżnicowane pod względem dendrologicznym. Posiadały one określony skład gatunkowy drzew oraz stały rytm ich sadzenia, np. topola modrzew - topola albo lipa - topola - lipa czy też jesion - modrzew, świerk srebrzysty-lipa²⁸¹.

W obecnym systemie zieleni Warszawy aleje są częstą formą zadrzewienia ulic miejskich, np. ul. Żwirki i Wigury. Są również obecne w układzie przestrzennym parków tworząc specyficzny typ wnętrza parkowego, towarzyszący układom komunikacyjnym. Wydzielone z dzisiejszych parków warszawskich układy alejowe charakteryzują poddając analizie następujące elementy:

1. *podłogę*, określając jej charakter i wielkość (szerokość)
2. *ściany*, określając gatunek drzew, ich wysokość, rozstaw sadzenia oraz wiek
3. funkcję alei, określając ją jako:
 - oś kompozycyjna
 - łącznik punktów w kompozycji parku
 - obwodnica (aleja spacerowa)
 - wyznacznik wnętrza parkowego

Wśród opisanych przeze mnie układów alejowych mogę wydzielić ich typy, które różnicują się ze względu na swoją kompozycję²⁸². Kompozycja układu alejowego, będącego wydłużonym wnętrzem, determinowana jest przede wszystkim szerokością *podłogi* (tu pełniącej rolę drogi).

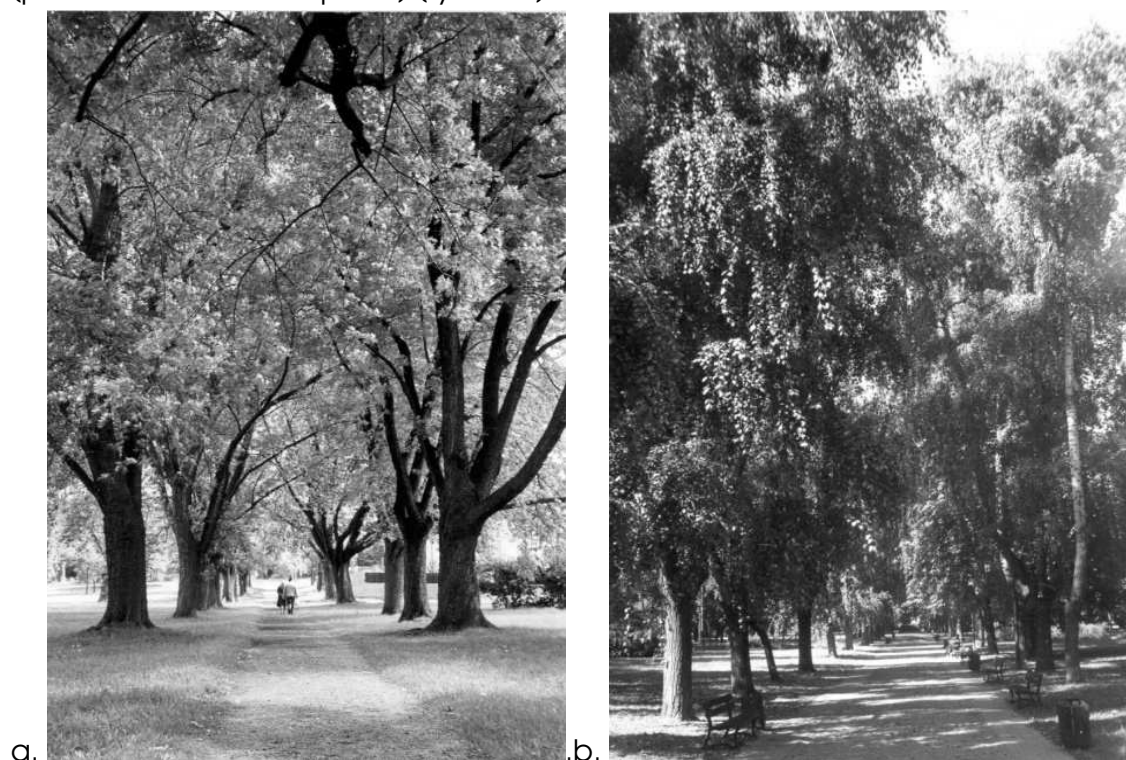
²⁷⁹ Majdecki L. 1981.op.cit.,s.903

²⁸⁰ Majdecki L. 1981.op.cit.,s.905

²⁸¹ Siewniak M. 1990. Gospodarka drzewostanem w założeniach parkowo – ogrodowych. W: Komunikaty dendrologiczne 16/1990, Warszawa, s. 15

²⁸² Patrz aneks 3, tabela 1

Pierwszy typ komunikacyjny układów alejowych określiłam jako kryte przejście, tunel. Cechą charakterystyczną dla niego jest stosunkowo wąska, zawarta w granicach 4 - 5,5 m *podłoga* - droga. Jest ona najczęściej nawierzchnią²⁸³. Ściany tunelu tworzą regularne nasadzenia drzew, których korony stykają się ze sobą, tworząc w ten sposób zielone sklepienie nad drogą. Jednocześnie ażurowość ściany umożliwia łączność widokową z innymi elementami kompozycji parku. W obrębie tego typu kompozycyjnego układów alejowych występuje duże zróżnicowanie gatunków drzew budujących ściany²⁸⁴. Duża różnorodność zaznacza się także w pełnionej funkcji w całym układzie parku. Aleje te zarówno wyznaczają wnętrza parkowe (np. park Traugutta), jak też łączą istotne punkty kompozycyjne (Ursynów), obiegają dookoła park lub wnętrza parkowe (Park Mokotowski), stanowią oś kompozycyjną założenia (park Zieleniec Wielkopolski) (ryc. 138)

Ryc. 138. Aleja jako tunel, kryte przejście w parkach: a) księcia Janusza, b) Zieleniec Wielkopolski, 1997

Drugi typ nazwałam: aleja parkowa - przejście, komunikacja. Szerokość *podłogi*, która jest tutaj tylko nawierzchnią, zawarta jest w przedziale 7 - 9 m. Ściany alei parkowej budują regularnie posadzone drzewa. W składzie gatunkowym dominuje lipa drobnolistna (*Tilia cordata*)²⁸⁵. Ażurowość ściany pozwala na wizualny kontakt z otoczeniem. Sklepienie nad aleją ma dwójaki charakter. Stanowi go niebo oraz korony drzew. Udział tych elementów w budowie sklepienia jest zróżnicowany. Jednak w większości przypadków niebo jest elementem dominującym²⁸⁶. Aleje w obrębie tego

²⁸³ W dwóch przypadkach, po obu stronach nawierzchni - drogi występują pasy pokryte roślinnością

²⁸⁴ patrz aneks 3, tabela 1

²⁸⁵ Tylko w dwóch przypadkach są to inne gatunki, patrz ibidem

²⁸⁶ Na charakter sklepienia w znacznym stopniu wpływa wiek oraz gatunek drzew

typu pełni przede wszystkim funkcję osi kompozycyjnej oraz obwodnicy. W obu przypadkach są ważnym elementem układu komunikacyjnego parku (ryc. 139).

Ryc. 139. Aleja parkowa w parkach: a) Sowińskiego, b) Skaryszewskim, 1997

Trzeci typ kompozycyjny układów alejowych określiłam jako wnętrze spacerowe. Cechą wyróżniającą go jest stosunkowo szeroka *podłoga* (od 20 do 100 m) posiadająca dwoisty charakter. *Ściany* wnętrza wykazują duże zróżnicowanie pod względem stosowanych gatunków drzew. *Sklepienie* wnętrza, ze względu na rozmiary podłogi jest raczej jednorodne. Wszystkie aleje tego typu w układzie kompozycyjnym parków pełni funkcję osi kompozycyjnej²⁸⁷. W obrębie tego typu wyróżniłam dwa jego warianty. Pierwszy nazwałam "właściwym" bo wykazuje cechy właściwe dla typowego wnętrza. Szeroka *podłoga*, zawarta jest wewnątrz *ścian*. Jest ona podzielona funkcjonalnie na część pełniącą rolę drogi (jest to wtedy nawierzchnia) i część dekoracyjną (trawa, kwiaty, krzewy). *Ściany* wnętrza są ażurowe co umożliwia kontakt wzrokowy z otoczeniem. Przykładem jest wnętrze spacerowe w parku Skaryszewskim i Rydza - Śmigłego (ryc. 140). Drugi wariant określiłam jako "zewnątrzny", biorąc pod uwagę kompozycję wnętrza. Cechą wyróżniającą go jest rozdzielenie *podłogi* *ścianami* wnętrza w wyniku czego w obrębie *ścian* pozostaje tylko część podłogi o charakterze dekoracyjnym. Natomiast ta część *podłogi* pełniąca rolę drogi jest poprowadzona na zewnątrz *ścian* budujących wnętrze (np. park Sowińskiego, Ogród Saski, Zieleniec Wielkopolski). Jedynie z zewnątrz, dzięki ażurowym *ścianom* możliwa jest obserwacja "środka" wnętrza.

Ryc. 140. Aleja jako wnętrze parkowe: a) w parku Skaryszewskim, b) w parku Zieleniec Wielkopolski, 1997

²⁸⁷ Patrz aneks 3, tabela 1

Wyodrębnione przeze mnie typy układów alejowych występują w parkach niezależnie od ich stylów kompozycyjnych. W obrębie jednego założenia są stosowane różne typy układów alejowych, np. w parku Sowińskiego, Skaryszewskim, Rydza-Śmigłego. W podsumowaniu mogę stwierdzić, że pierwszy typ kompozycji układów alejowych wykazuje największe zróżnicowanie zarówno formy jak i funkcji. Drugi typ wykazuje dużą jednolitość formy i funkcji. Jego zadanie w układzie przestrzennym parku to przede wszystkim użyteczność i funkcjonalność oraz udział w budowaniu osi kompozycyjnych obiektu. Trzeci typ charakteryzuje się zróżnicowaną formą oraz ważnością pełnionej funkcji w układzie kompozycyjnym całego parku²⁸⁸.

4.3. Rzeźba

Rzeźba jest integralnym elementem parku i ogrodu. Stosowana od wieków zmieniała swoją formę i funkcję. Oprócz funkcji zdobniczej pełniła również rolę wyznacznika kompozycji, akcentowała oś widokową, uzupełniała wystrój fontann, balustrad, murków oporowych. Na przestrzeni czasu zmieniała się także jej forma. Rzeźba występowała w ogrodach w postaci wolno stojącej lub herm, płaskorzeźb, maszkaronów.

W kolejnych stylach ogrodowych udział rzeźby w kompozycji całego założenia był znacznie zróżnicowany. Różnice dotyczyły samej formy jak również sposobu aranżacji i eksponowania rzeźby. Charakterystyczne dla ogrodów barokowych było częste i liczne stosowanie rzeźby. Najczęściej była to rzeźba figuralna alegoryczna, wykonana z kamienia. Ustawiona na wysokim cokole pojedynczo lub w zespole, pełniła ważne funkcje kompozycyjne w układzie parku, np. w Wilanowie. W parkach krajo-
brazowych i naturalistycznych rzeźba była personifikacją, symbolem. Bardzo często wykonana była z metalu. W układzie przestrzennym parku akcentowała węzły kompozycyjne, wyznaczała wnętrza parkowe. W założeniach okresu międzywojennego rzeźba stosowana była sporadycznie. Natomiast w parkach zakładanych po drugiej wojnie światowej praktycznie nie występuje. Funkcję rzeźby w założeniach parkowych przejmują pomniki. Jako elementy większe, masywniejsze w swojej konstrukcji i bardziej agresywne lepiej oddają myśl, ideę i zamierzenie ich autora tworzącego dla mas robotniczych. Monument jest również lepiej widoczny w dużych założeniach parkowych, których użytkownikiem staje się tłum.

W dzisiejszych parkach warszawskich najistotniejszą funkcją zarówno rzeźby jak i pomników jest akcentowanie węzła kompozycyjnego. Odbywa się to w różnej formie, w różnej postaci. I tak w Ogrodzie Saskim, w głównej alei zespół rytmicznie rozstawionych rzeźb doskonale podkreśla wzajemne przenikanie dwóch osi kompozycyjnych (ryc. 141). Skrzyżowanie dróg w boskiecie w Wilanowie jest istotnym punktem w kompozycji parku akcentowanym przez rzeźby. Jeszcze innym zadaniem rzeźby w parku jest spięcie, połączenie wody i ziemi jak np. w parku Skaryszewskim (ryc. 142).

²⁸⁸ We wszystkich przypadkach jest to główna oś kompozycyjna

a.

b.

Ryc. 141. Rzeźba jako akcent kompozycyjny w: a) Ogrodzie Saskim, b) Wilanowie, 1998

a.

b.

Ryc. 142. Rzeźba jako spięcie wody i ziemi w parkach: a) Skaryszewskim, b) Wilanowskim, 1998

Kolejną ważną funkcją rzeźby oraz pomnika w parku jest zorientowanie, aranżacja wnętrza parkowego. W kompozycji wnętrza rzeźba zajmuje centralne miejsce, jego środek²⁸⁹. Układ pozostałych elementów wnętrza takich jak roślinność drogi, a nawet kształt wnętrza komponowany jest w odniesieniu do rzeźby, np. wnętrze w parku Skaryszewskim, Ujazdowskim, Łazienkach (ryc. 143). Inaczej we wnętrzu parkowym sytuowane są pomniki. Są one ustawione na jego osi kompozycyjnej. Pozostałe elementy wnętrza rozplanowane są symetrycznie względem pomnika, co jest podkreśleniem jego znaczenia w kompozycji wnętrza, np. park Sowińskiego, Ujazdowski, Cmentarz Żołnierzy Radzieckich (ryc. 144).

²⁸⁹ Wyjątek stanowi rzeźba „Macierzyństwo” w parku Traugutta usytuowana na osi kompozycyjnej wnętrza

a.

b.

Ryc.143. Rzeźba jako punkt centralny kompozycji wnętrza w parkach: a) Skaryszewskim, b) Łazienkowskim, 1998

a.

b.

Ryc.144. Pomnik jako wyznacznik kompozycji wnętrza w parkach: a) Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, b) Moktowski, 1998

a.

b.

Ryc.145. Pomnik na zakończeniu osi kompozycji w parkach: a) Rydza-Śmigłego, b) Skaryszewskim, 1998

Otwarcie jak też zamknięcie głównych osi kompozycyjnych to następna funkcja, którą w dzisiejszych parkach pełnią przede wszystkim pomniki, np. w parku Rydza - Śmigłego, Skaryszewskim (ryc. 145).

Tak wielka różnorodność pełnionych funkcji w kompozycji parku stwierdza ogromne znaczenie rzeźby jako elementu przestrzennego założenia parkowego. Z pośród licznych zadań spełnianych przez rzeźbę w dzisiejszych obiektach, najistotniejszym jest akcentowanie początku lub zakończenia osi kompozycyjnej oraz zorientowanie i aranżacja wnętrza parkowego.

W podsumowaniu prowadzonych analiz elementów kompozycji parków:

1. Dla wnętrza parkowego mogę stwierdzić, iż mimo dużej różnorodności poszczególnych jego elementów składowych, wykazuje nadal duże powinowactwo do wnętrza typu naturalnego. Największą zmiennością charakteryzuje się podłoga wnętrza i wykazuje tendencje dwoistości formy. Ściana wnętrza natomiast ewoluuje w kierunku ażurowej budowy i jednorodności wystroju. W dalszym etapie, zaś wyznacza ją architektura i formowana przez człowieka rzeźba terenu, przy minimalnym udziale roślinności, np. park Kozłowskiego, Korotyńskiego. Elementy wolno stojące ewoluują w kierunku architektoniczno-rzeźbiarskiego wystroju. Kompozycja wnętrza jest swobodna. Powierzchnia wnętrza nie wykazuje korelacji ze stylem parkowym. Wyraźna jest natomiast tendencja do zwiększania jego powierzchni co najlepiej obrazują parki powojenne, np. park Szczęśliwice, Waszyngtona.
2. Aleje wykształciły trzy typy układów, które są stabilne i niezależne od stylu kompozycyjnego parku.
3. Rzeźba w parkach występuje coraz rzadziej, a jej funkcję przejmuje pomnik.

5. PARKI WARSZAWSKIE. PRZEMIANY UKŁADÓW KOMPOZYCYJNYCH

I. Przemiany kompozycji parków warszawskich w świetle podziałów stylowych

Pierwsze ogrody warszawskie posiadały regularny układ oparty na głównej osi kompozycyjnej oraz geometryzacji przestrzeni. Taka kompozycja ogrodu przetrwała do połowy XVIII wieku. Ogrody geometryczne wytworzyły swoje specyficzne formy, w dużej mierze zależne od lokalizacji obiektu. W założeniach skarpowych, pałac będący ośrodkiem kompozycji, umieszczony był na górnej krawędzi skarpy, a ogród rozplanowany przed pałacem jak np. u Mniszchów i Brühla przy Nowym Świecie, albo za pałacem na skarpie, tarasowo opadając ku Wiśle, np.: Dynasy, Radziwiłłów (dawniej Koniecpolskich). Ogrody zakładane na wysoczyźnie, wśród gęstej zabudowy, charakteryzowały się nieznaczną powierzchnią²⁹⁰ i ścisłym powiązaniem z architekturą pałacu. W kompozycji tych ogrodów dominowała główna oś, na której usytuowany był budynek za nim salon ogrodowy a dalej, jeśli starczyło miejsca, boskiety. Wspólną zaś cechą ogrodów na skarpie i wysoczyźnie było ich zorientowanie w urbanistycznej przestrzeni miasta w odniesieniu do układu dróg narolnych przebiegających prostopadle do Wisły. Pierwsze ogrody krajobrazowe pojawiły się w Warszawie w drugiej połowie XVIII wieku. Były to założenia powstające bądź z przekształcenia ogrodu geometrycznego bądź od początku zakładane w nowym stylu kompozycyjnym. Układy barokowe ulegały przekształceniom dwojakiego rodzaju. Pierwszy z nich polegał na całkowitej przebudowie geometrycznej kompozycji na układ swobodny, np. Ogród Saski, Królikarnia. Drugi zaś przekształcał ogród poprzez rozbudowę i przyłączenie do części barokowej układu swobodnego np. Łazienki, Wilanów. Nowy styl w sztuce ogrodowej eliminował linie proste, zastępując je krzywymi a nawet serpentynowymi. Odrzucał także wszelką geometryzację przestrzeni. Jednak wymogi nowego stylu nie zawsze brano pod uwagę w rozplanowaniu warszawskich ogrodów. W większości nowozakładanych obiektów na skarpie, obecna była prosta linia pełniąca rolę głównej osi kompozycyjnej. Teren przed pałacem choćby częściowo był ukształtowany regularnie. Dopiero ogród pod skarpą urządzony był jako krajobrazowy, np. Mokotów, Na Książęcym. Obie części ogrodu połączone były osią widokową. Natomiast ogrody krajobrazowe powstałe na wysoczyźnie i w dolinie Wisły rozwinęły swoją kompozycję w oparciu o bogaty układ wodny, np. Powązki, Wilanów, bez udziału osi jako linii prostej, z bogatym i zróżnicowanym układem przestrzennym roślinności.

W drugiej połowie XIX wieku w sztuce ogrodowej panuje naturalizm. Kompozycję ogrodu wyznacza przede wszystkim przestrzenny układ roślinności, formowany w najróżniejsze grupy, laski, skupiny, kępy powiązane wzajemnie w jedną całość.

W parkach warszawskich zaznacza się w słabym stopniu. Przypada bowiem na czas stagnacji miasta spowodowanej względami politycznymi, utratą niepodległości i represyjną polityką zaborcy.

W Warszawie powstał wówczas pierwszy publiczny park na Pradze, nazywany Aleksandrowskim (obecnie Praski), a nieco później park Skaryszewski²⁹¹. Na lewym brzegu

²⁹⁰ Wyjątek stanowił Ogród Saski, który powstał nie tylko jako ogród rezydencjonalny ale także jako założenie urbanistyczne

²⁹¹ Realizację parku rozpoczęto w 1905 roku i trwała ona blisko 15 lat

Wistą powstała Dolina Szwajcarska - słynny salon letni Warszawy oraz park Ujazdowski.

Osnową kompozycji nowo założonych parków była oś. Drogi - osie kompozycji w parku Praskim były nawiązaniem do układu urbanistycznego, którego centrum stanowił owalny plac. W parku Ujazdowskim natomiast naturalistyczne wnętrza zostały podporządkowane jednej osi kompozycyjnej, którą stanowi aleja. Jest ona fragmentem starej Drogi Kalwaryjskiej założonej przez króla Augusta II. Może to jej walory historyczne zadecydowały o wyznaczeniu dla niej tej funkcji w układzie przestrzennym założenia. W parku Skaryszewskim zaś zwieńczeniem swobodnego układu dróg jest prosta szeroka aleja, projektowana jako połączenie głównego wejścia z przystanią wodną.

Nowe obiekty, zwłaszcza park Skaryszewski i Ujazdowski powstały dzięki usilnym staraniom Komitetu Plantacyjnego działającego przy Magistracie miasta. „... Komitet pracował planowo nad zadrzewieniem wszystkich placów miasta (...) wpłynął na zadrzewienie ulic do tego nadającą się i ułożył listę drzew najbardziej na ten cel przydatnych. Troszczył się o udoskonalenie ogrodów i zieleńców, o założenie nowych...”²⁹². Dzięki staraniom Komitetu Plantacyjnego, a zwłaszcza pracy Franciszka Szaniora, estetyka miasta uległa znacznej poprawie²⁹³.

Parki w stylu modernistycznym powstają w Warszawie w okresie międzywojennym. Ich układ kompozycyjny odpowiada założeniom stylu. Osnową parku jest główna oś, według której rozmieszczono poszczególne elementy parku zachowując ich symetryczność albo rytmiczność powtórzeń. W większości założeniach modernistycznych główna oś kompozycji jest rodzajem wydłużonego wnętrza parkowego. W parkach zakładanych na terenach pofortecznych elementy rzeźby terenu, np.: wały, pełniące kiedyś funkcje obronne, teraz wyznaczały kompozycję założenia.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej działania dotyczące parków były prowadzone w dwóch kierunkach. Pierwszy dotyczył odbudowy starych obiektów, a drugi budowy nowych założeni. Nowe parki powstały tuż po zakończeniu działań wojennych. Upamiętniały ważne wydarzenia tego okresu. Ich układ przestrzenny wyznaczały osie kompozycyjne, dodatkowo podkreślone rytmicznie posadzoną roślinnością, np.: Cmentarz Żołnierzy Radzieckich. Nieco później, w latach 60-80. powstał specyficzny typ parków- Wielofunkcyjne Ośrodki Wypoczynkowo-Rekreacyjne (WO-WR-y). Ich kompozycję determinowały warunki terenowe, np. w parku Moczydło, osnowa aranżacji przestrzeni parku były hałdy wysypiska śmieci i układ glinianek.

Po wojnie najstarsze parki warszawskie albo zrekonstruowano albo przebudowano, albo włączono w układ nowego założenia (tabela 2). Faktem jest, że żaden park nie pozostał w swoim przedwojennym układzie. Niewątpliwie zmiany te spowodowane były zniszczeniami wojennymi, a więc czynnikiem bezpośrednio i brutalnie ingerują-

²⁹² Jankowski E. 1972.op.cit.,s.225-226

²⁹³ Wyjątkowej osobowości Franciszka Szaniora, pełniącego przez wiele lat funkcję przewodniczącego Komitetu Plantacyjnego i głównego ogrodnika Ogrodu Saskiego, zawdzięczała Warszawa swój zielony wystrój. Trudności w zakładaniu nowych obiektów nie zrażały Szaniora, który starał się maksymalnie wykorzystać stare parki, zakładać zieleńce, skwery, aleje aby w ten sposób polepszyć warunki sanitarne i estetyczne miasta. Z jego inicjatywy przeprowadzono liczne konkursy na zazielenienie podwórek, balkonów, ulic. W XIX wieku Warszawa tonęła w zieleni i kwiatach

cym w układ kompozycyjny parku. Część parków przebudowano znacznie wcześniej, a przyczyny zmian były dwójakiego rodzaju. Pierwsza z nich była wymogiem chwili, mody, stylu panującego w sztuce ogrodowej. Ogród Krasińskich przebudowano na skutek opinii publicznej, która na łamach prasy wyrażała swoją dezaprobatę dla geometrycznego układu Ogrodu w czasie gdy króluje w sztuce ogrodowej styl swobodny. Podobne przesłanki towarzyszyły przebudowie Królikarni. Z kolei drugi powód zmiany kompozycji wiązał się z użytkowaniem obiektu. Dotyczyło to posiadłości ks. Lubomirskiej, która z prywatnej rezydencji podmiejskiej została przekształcona (jedynie częściowo) w park publiczny.

Podsumowując:

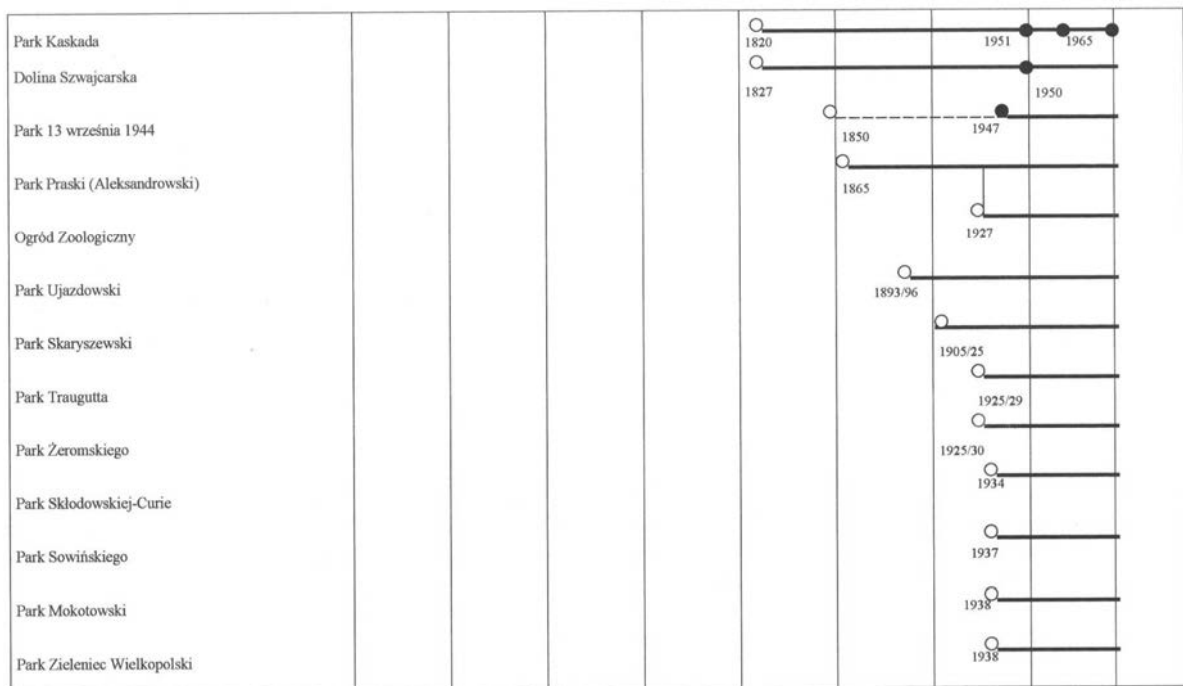
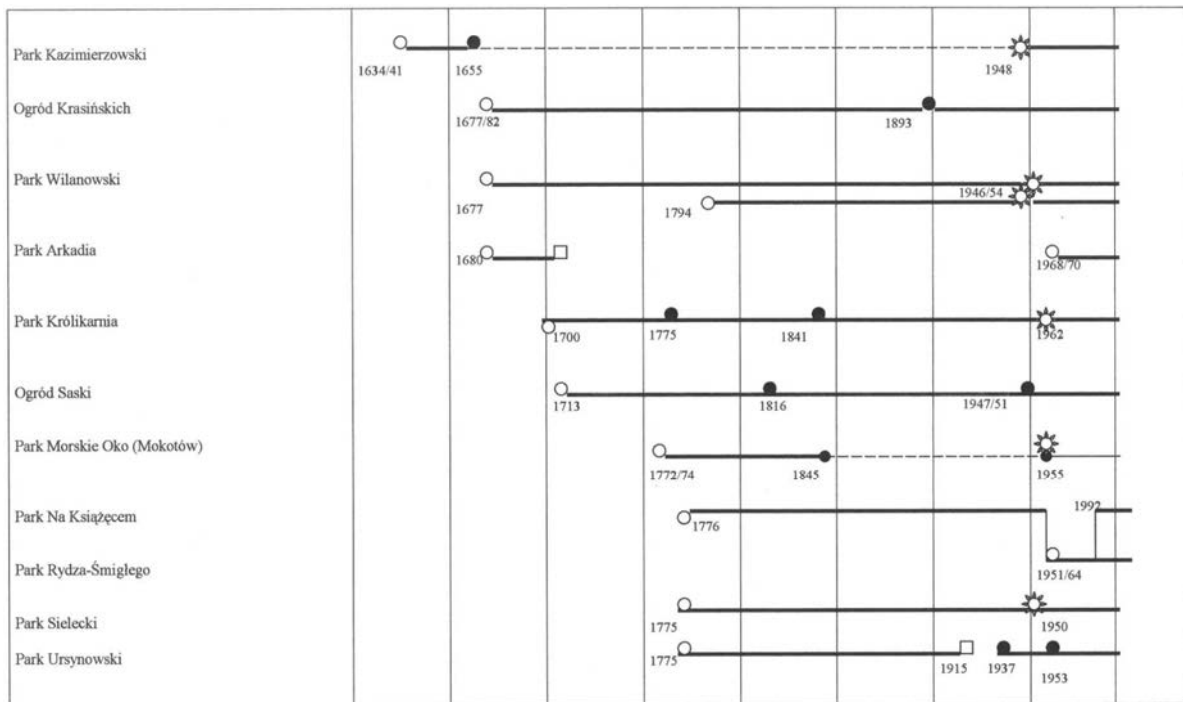
W rozwoju kompozycji ogrodów warszawskich można wydzielić dwa nurty. Pierwszy z nich oparty jest na geometrycznym podziale przestrzeni z wyraźną osią kompozycyjną i nazwany jest "ogrodem włoskim". Drugi natomiast wytworzył się na kanwie założeń angielskich i ma układ swobodny. Dla parków warszawskich powstała jego specyficzna odmiana charakteryzująca się obecnością głównej osi kompozycyjnej.

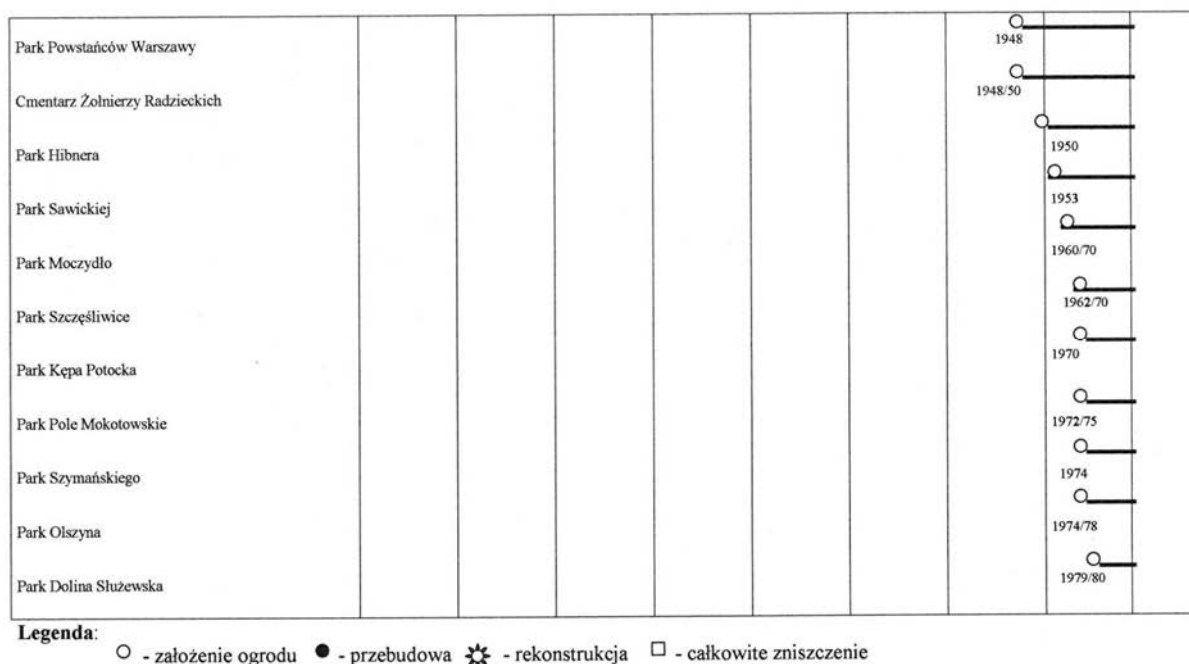
Ogrody założone w XVII wieku dziś nie istnieją. Te, które przetrwały do naszych czasów są przebudowane (Kazimierzowski, Krasińskich) bądź zrekonstruowane, jak np. Wilanów. Nie są więc układami pierwotnymi, oryginalnymi. Parki i ogrody z XVIII i pierwszej połowy XIX wieku są albo przebudowane (Morskie Oko), zrekonstruowane (Łazienki), albo powiązane z innymi układami, np. Królikarnia została połączona z parkiem Arkadia. Parki naturalistyczne i modernistyczne mają odtworzony układ po zniszczeniach wojennych.

Z powyższych analiz wynika, iż z dzisiejszych parków warszawskich pierwotną, oryginalną kompozycję mają jedynie obiekty powojenne.

Tabela 2. Przemiany kompozycji parków warszawskich na tle stylów ogrodowych

Nazwa obiektu	Wg G. Ciolka, 1955 (odtworzone z opisu)	barokowy	sentymalny	naturalizm	eklektyzm	modernizm
	Wg L. Majdeckiego, 1981 (tabela, s. 3)	klasycyzy	romantyczny			
	Wg L. Majdeckiego, 1981 (odtworzone z opisu)	barokowy	klasycyzy	romantyczny	secesja	eklektyzm
	Wg J. Bogdanowskiego, 1996 (Tabela, s. 36)	barokowy, klasycyzy	angielsko-chiński	arkadyjski	romantyczny	secesja
	W architekturze wg A. Miłobędzkiego, 1988 (spis treści s. 3)	architektura daty	barok rozwinięty i późny	romantyzm	eklektyzm, nowa sztuka, modernizm	
	LATA	1600	1700	1800	1900	2000
Ujazdów		1619	1720		1898	1972
Park Łazienkowski			1774			
Park Belwederski				1818/22	1935	
Park Agrykola					1903	

5.2. Zmiany zachodzące w układzie kompozycji poszczególnych parków

Zmiany, jakie zachodzą w kompozycji parków można prześledzić na przykładach założeń, które posiadają bogatą dokumentację historyczną. Spośród warszawskich parków wybrałam dwanaście takich przykładów.

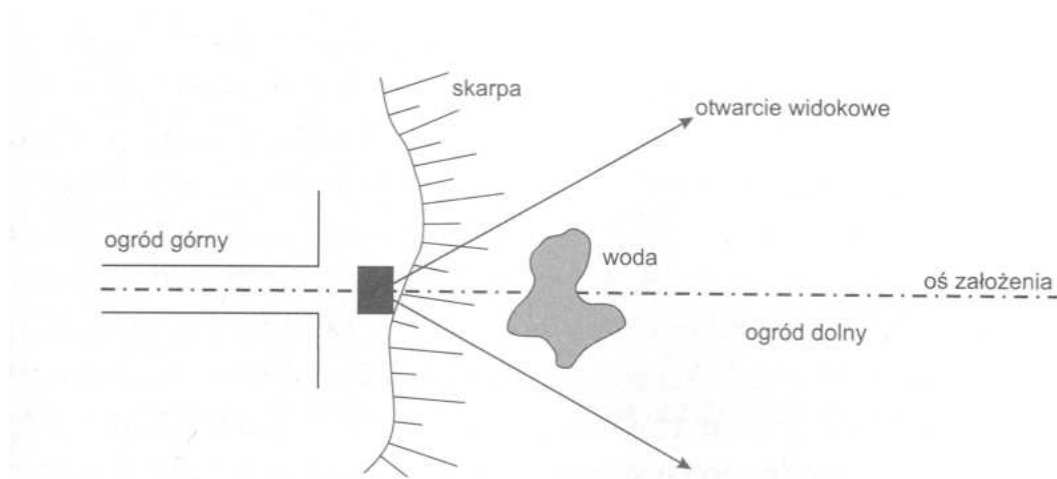
Dla każdego obiektu wykonałam opis zawierający charakterystykę pierwotnego i obecnego układu kompozycyjnego oraz zmiany jakie w nim zaszły. Biorąc pod uwagę kompozycję i lokalizację tych założeń podzieliłam je na trzy typy:

1. układy skarpowe
2. układy płaskie, na wysoczyźnie
3. układy płaskie, w dolinie Wisły²⁹⁴

Parki lokalizowane na skarpie wytworzyły swój specyficzny układ przestrzenny. Składały się z ogrodu górnego, najczęściej regularnego i pałacu na koronie skarpy, który wyznaczał główną oś założenia. Ogród dolny, w podskarpowej części, miał kompozycję swobodną, gdzie integralnym elementem była woda²⁹⁵. Obie części ogrodu łączyły się za pomocą osi widokowych.

²⁹⁴ Patrz tabela 3

²⁹⁵ Wyjątkiem był park Kazimierzowski, który w części podskarpowej nie miał wody lecz zwierzyńiec

Ryc. 146. Schemat układu skarpowego

Najtrwalsze elementy kompozycyjne układów skarpowych to:

- pałac sytuowany na koronie skarpy
- osiowość założenia
- otwarcie widokowe ze skarpy, a więc widokowe połączenie z krajobrazem²⁹⁶.

O ile górna część ogrodów wykazuje tendencje zachowawcze to część podskarpo- wa ulega większym zmianom. Zarysowuje się tu prawidłowość powiększania dolnego ogrodu przez przyłączanie nowych terenów i kompozycyjne ich powiązanie w ca- łość układu²⁹⁷. Są to tereny bezpośrednio należące do założenia, np. w parku Mor- skie Oko lub obszary odrębnych parków, które kompozycyjnie i widokowo połączono z układami skarpowymi np. park Królikarnia i park Arkadia.

Układy płaskie na wysoczyźnie nawiązują do tradycji założen barokowych. Posiadają więc właściwy dla tego okresu układ kompozycyjny. Całość założenia poprzedza dziedziniec²⁹⁸, dalej usytuowany jest pałac wyznaczający równocześnie główną oś kompozycji, a za nim ogród podporządkowany również tej osi.

Ryc. 162. Schemat układu płaskiego na wysoczyźnie

Najtrwalszym elementem tego układu kompozycyjnego jest oś. Zachowana została mimo przebudowy Ogrodu Krasińskich czy parku Sieleckiego. Najtrwalsze elementy kompozycji układów płaskich na wysoczyźnie to:

- osiowość założenia

²⁹⁶ Widoczna tendencja zamknięcia osi widokowych wynikająca z zaniedbań pielęgnacyj- nych drzewostanu

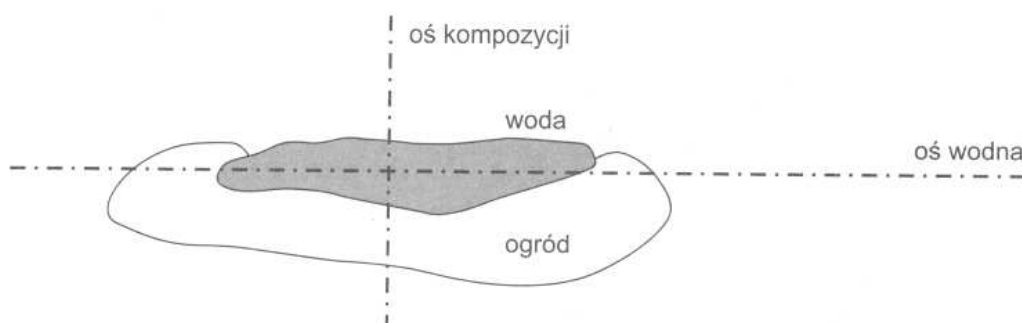
²⁹⁷ Wyjątek stanowi park Ursynów

²⁹⁸ Dziś dla Ogrodu Saskiego, Ogrodu Krasińskich jest to plac

- układ: dziedziniec - pałac - ogród²⁹⁹

Elementy te pozostały w kompozycji nawet wtedy gdy została ona gruntownie przebudowana, np. Ogród Krasińskich, lub gdy ją rozbudowano, np. Ogród Saski.

Układy płaskie w dolinie Wisły wykształciły się w oparciu o bogatą oś wodną. Jej przebieg jest równoległy do układu Wisły. Ogród powstał jako lustrzane odbicie układu wodnego i jest powiązany z nim prostą osią kompozycyjną, która w założeniach rezydencjonalnych łączy się z pałacem, np.: Łazienki, Wilanów, Sielce.

Ryc. 163. Schemat układu płaskiego w dolinie Wisły

Najtrwalsze elementy kompozycji tego typu to:

- oś wodna i oś kompozycyjna

Elementy te zachowały się w kompozycji parku nawet wtedy gdy został on rozparcelowany (Sielce) czy podzielony na dwie funkcjonalne odmienne części np. park Praski.

We wszystkich typach układów kompozycyjnych największe przekształcenia dotyczą roślinności i jej przestrzennego rozmieszczenia, układu dróg oraz wyposażenia. Drogi i wyposażenie obiektu zmieniają się wraz z jego sposobem użytkowania. Natomiast zmiany w drzewostanie parku przede wszystkim są determinowane procesem dorastania drzew do wieku dojrzałego³⁰⁰, a następnie procesem starzenia się w efekcie prowadzącym do zamierania drzew. To z kolei jest przyczyną ingerencji w układ roślinny, która powoduje jego zmianę. Zmiany te zachodzą bądź sukcesywnie i są wtedy mniej agresywne i mniej widoczne, bądź gwałtownie i wówczas powstaje całkiem nowy układ kompozycyjny.

Przedstawione typy układów kompozycyjnych parków warszawskich wykształciły się w oparciu o naturalne warunki przyrodnicze miasta. Posiadają wiele cech wspólnych. Przede wszystkim są to założenia oparte na kanwie osi kompozycyjnej. Ma ona przebieg równoległy do dawnych dróg narolnych, a prostopadły do Wisły. Przeniesienie tego elementu krajobrazu do kompozycji parku świadczy o silnej tradycji miejsca. Elementem spójnym dla tych układów jest lokalizacja pałacu na osi kompozycyjnej. Następnie połączenie widokowe ogrodu z krajobrazem występujące również w ogrodach na wysoczyźnie np. Ogród Saski.

Dla dzisiejszych układów kompozycyjnych w parkach warszawskich, wskazane jest zachowanie ich najcenniejszych wartości, które wykształciły się jako specyficzne i

²⁹⁹ W przypadku Ogrodu Saskiego funkcję pałacu pełni dzisiaj Grób Nieznanego Żołnierza

³⁰⁰ Drzewa w parkach miejskich osiągają dojrzałość wiekową po upływie 45 lat; wg Rylke J. 1987. Wartości starych parków, Warszawa, s.49

oryginalne. Dla układów skarpowych jest to zachowanie lub odtworzenie osi widokowych ze skarpy. Ogrody na wysoczyźnie powinny zachować swój układ dziedzińiec-pałac-ogród. Dla ogrodów w dolinie Wisły ważne jest zachowanie łączności kompozycyjnej z krajobrazem, a w szczególności z rzeką.

Tabela 3. Zmiany zachodzące w układach kompozycji poszczególnych parków

Nazwa obiektu	Założony układ kompozycji	Obecny układ kompozycji	Zmiany zachodzące w układzie kompozycji
Park Kazimierzowski 1634-1641 Typ 1	- osiowość kompozycji regularność górnego ogrodu - pałac na koronie - skarpy - otwarcie widokowe ze skarpy - koszary na dziedzińcu - teren pod skarpą niezagospodarowany	- osiowość kompozycji - brak regularności górnego ogrodu - pałac na koronie skarpy - brak otwarcia widokowego ze skarpy - zabudowania na dziedzińcu - urządzony pas zieleni pod skarpą	- osiowość kompozycji słabo czytelna po wybudowaniu biblioteki w latach 1891-1894 - regularność górnego ogrodu trwa do drugiej połowy XIX wieku, zanika w okresie międzywojennym - brak otwarcia widokowego ze skarpy spowodowane złą pielęgnacją drzewostanu - dziedziniec zabudowany jest sukcesywnie od 1733 roku aż do okresu międzywojennego - początkowo pod skarpą jest zwierzyniec, który uległ zniszczeniu w 1655 roku, następnie teren ten był nie zagospodarowany do drugiej połowy XIX wieku - rekonstrukcję górnej części ogrodu przeprowadzono w 1948 roku - część podskarpową włączono po wojnie w system zieleni bulwaru nadwiślańskiego
Park Królikarnia Okolo 1700	- osiowość kompozycji - symetria układu	- brak osiowości kompozycji - brak symetrii	zanik osiowości kompozycji po przekształceniach w 1841

Typ 1	du • drewniany pałac na koronie skarpy • kwadratowy basen pod skarpą • otwarcie widokowe ze skarpy	układu • murowany pałac na skarpie • trzy stawy pod skarpą o regularnych zarysach • otwarcie widokowe ze skarpy • kompozycyjne połączenie podskarpowej części z parkiem Arkadia	roku • symetria układu przechodzi w regularną kompozycję w 1786 roku i zanika w 1841 roku • powstanie murowanego pałacu w 1786 roku • zmiana układu wodnego pod skarpą, kwadratowy basen zastąpiono stawami po przekształceniach w 1786 roku • rekonstrukcja kompozycji ogrodu z 1841 roku, wykonana w 1962 roku • ogrodzenie parku w latach 70.XX wieku i oddzielenie części podskarpowej • rozbudowanie części podskarpowej poprzez kompozycyjne jej połączenie parkiem Arkadia
Park Morskie Oko (Mokotów) 1772-1774 Typ 1	• osiowość górnego ogrodu • regularność górnego ogrodu • pałac na koronie skarpy • obszerny staw z wyspami pod skarpą • liczne pawilony ogrodowe • gęste naturalne zadrzewienia z krętymi drogami w	• osiowość górnego ogrodu • regularność górnego ogrodu • pałac na koronie skarpy • staw pod skarpą (bez wysp) • brak pawilonów ogrodowych • zróżnicowany układ przestrzenny roślinności (masywy, grupy, solitery) z pro-	• rekonstrukcja osiowości i regularności ogrodu górnego po wojnie • rekonstrukcja neogotyckiego pałacu na skarpie po wojnie • zmiana formy stawu po wojnie • zmiana wyposażenia ogrodu • zmiana układu przestrzennego roślinności spowodowana znisz-

	części podskarpowej • brak otwarcia widokowego ze skarpy	stymy drogami • otwarcie widokowe ze skarpy • kompozycyjne połączenie parku z terenem stawu Morskie Oko	zeniem drzewostanu w czasie II wojny światowej • połączenie widokowe pałacu z częścią podskarpową po wojnie • rozbudowanie parku poprzez połączenie za pomocą pasa zieleni na skarpie terenu wokół stawu Morskie Oko
Ujazdów 1619 Typ 1	• osiowość kompozycji • zamek na koronie skarpy • geometryczny ogród na skarpie • otwarcie widokowe ze skarpy • zwierzyńiec pod skarpą z sadzawkami	• osiowość kompozycji • zamek na koronie skarpy • brak geometrycznego ogrodu na skarpie • otwarcie widokowe ze skarpy • kanał wodny pod skarpą usytuowany na osi pałacu; teren parku Agrykola • kompozycyjne połączenie z Łazienkami	• drewniany pałac ulega zniszczeniu w 1655 roku, powstaje pałac-zamek murowany w 1619 roku, zrekonstruowany po ostatniej wojnie • ogród geometryczny na skarpie zlikwidowano i powstały tu zabudowania folwarku (1740), w drugiej połowie XIX wieku powstał tu plac Ujazdowski • na terenie zwierzyńca wytyczono około 1720 roku, wachlarzowy układ dróg i zabudowano kanał wodny na osi pałacu, układ dróg zacier się w wyniku zaniedbań pielęgnacyjnych, w 1774 roku zwierzyńiec przyłączono do Łazienek poprzez osie kompozycyjne, a w 1903 roku powstaje tu park Agrykola, który uległ przebudowie w 1972 roku • Łazienki oddzielono od Ujazdowa w 1898 roku • na koronie skarpy
Łazienki 1774 Typ 1 i 3	• oś wodna w postaci trzech stawów połączona z kanałem • pałac usytuowany na wodzie • wytyczenie urbanistycznego założenia Osi Stanisławowskiej • kompozycyjne połączenie ze zwierzyńcem • teren zwierzyńca urządzony jako boskiety z licznymi pawilonami	• oś wodna w postaci trzech stawów • pałac usytuowany na wodzie • liczne pawilony ogrodowe • widoczny układ Osi Stanisławowskiej • kompozycyjne połączenie z parkiem Belwederskim	• na terenie zwierzyńca wytyczono około 1720 roku, wachlarzowy układ dróg i zabudowano kanał wodny na osi pałacu, układ dróg zacier się w wyniku zaniedbań pielęgnacyjnych, w 1774 roku zwierzyńiec przyłączono do Łazienek poprzez osie kompozycyjne, a w 1903 roku powstaje tu park Agrykola, który uległ przebudowie w 1972 roku • Łazienki oddzielono od Ujazdowa w 1898 roku • na koronie skarpy

	ogrodowymi		powstał w 1818 roku
Belweder 1818-1822 Typ 1	- osiowość kompozycji - budynek belwederu na koronie skarpy - otwarcie widokowe ze skarpy - woda pod skarpą - wydzielenie z terenu Łazienek	- osiowość kompozycji - belweder na koronie skarpy - otwarcie widokowe ze skarpy - woda pod skarpą	Ogród Botaniczny, dwa lata później budynek Obserwatorium Astronomicznego, nieco dalej ustawiono w 1926 roku pomnik Chopina połączenie parku Belwederskiego z Łazienkami w 1938 roku
Park Ursynów 1775 Typ 1	- osiowość kompozycji - drewniany pałacyk na koronie skarpy - otwarcie widokowe ze skarpy - widokowe połączenie z Wilanowem i Służewem - staw pod skarpą zlokalizowany na osi kompozycyjnej - zwarte naturalne masywy drzew, wśród których utworzono polanki - ujęcie skarpy w formie tarasów	- osiowość kompozycji - regularność części centralnej - murowany pałac na koronie skarpy - brak otwarcia widokowego ze skarpy - brak widokowego połączenia z Wilanowem i Służewem - brak stawu pod skarpą - swobodny układ roślinności - tarasy na skarpie - zabudowa górnej części ogrodu	- regularność rozplanowania dróg i budynków w centralnej części parku po wojnie - drewniany parterowy pałacyk na koronie skarpy, od 1858 roku piętrowy pałac o wystroju neorenesansowym - brak otwarcia widokowego ze skarpy wynikający z zaniedbań pielęgnacyjnych - brak widokowego połączenia z Wilanowem i Służewem od 1937 roku (nowy plan zagospodarowania nie uwzględniający powiązań widokowych) - brak stawu pod skarpą; na skutek zaniedbań konserwacyjnych staw uległ sukcesji roślinnej - układ roślinności o charakterze naturalnych zadrzewień całkowicie zniszczony w 1915 roku, nowy swobodny układ roślinności od 1937 roku, częściowa zmiana po wojnie

Park Na Księżcem Okolo 1776 Typ 1	• osiowość kompozycji • regularność ogrodu od strony głównego wjazdu • otwarcie widokowe ze skarpy • dwa stawy pod skarpą, jeden z wyspą • pawilony ogrodowe, groty • gęste zadrzewienia, z krętymi drogami, kontrastowane otwartą przestrzenią	• osiowość kompozycji • brak ogrodu regularnego, dzisiaj tu jest zabudowa • brak otwarcia widokowego ze skarpy • jeden staw pod skarpą bez wyspy • jeden pawilon ogrodowy pod skarpą • nasadzenia drzew po granicy parku, drogi równoległe do przebiegu skarpy	• osiowość kompozycji słabo dziś czytelna • brak regularnej części ogrodu • brak otwarcia widokowego ze skarpy na skutek obsadzenia jej drzewami • zmiana formy stawu po wojnie • zmiana wyposażenia ogrodu • zmiana układu przestrzennego roślinności • pomniejszenie terenu parku przez zabudowę (od ul. Nowy Świat i od strony Muzeum Narodowego)
Ogród Krasińskich 1677 Typ 2	• osiowość kompozycji • symetria układu • pałac między dziedzińcem a ogrodem • roślinność formowana w boskiety	• osiowość kompozycji • brak symetrii układu • pałac • brak dziedzińca • swobodny układ grup roślinnych • układ dróg poprowadzony po szerokich łukach • staw z wyspą na osi założenia	• osiowość kompozycji częściowo zatarta przez rozróżnione grupy drzew (brak właściwej pielęgnacji) • symetria układu zachowana do 1893 roku • dziedziniec przekształcony w ciąg komunikacyjny i plac w 1893 roku • formowana roślinność do 1893 roku, potem ukształtowana w swobodne grupy, klomby • prostoliniowy układ dróg zachowany do 1893 roku, potem drogi uformowane po łukach • wprowadzenie układu wodnego w 1983 roku

Ogród Saski 1713 Typ 2	• osiowość kompozycji • regularność układu kompozycyjnego • symetria na osi głównej • pałac między dziedzińcem a ogrodem • roślinność formowana w boskiety • widokowe połączenie z krajobrazem (przedłużenie osi kompozycyjnej) • bogactwo rzeźby	• osiowość kompozycji • brak regularności układu kompozycji • rytmiczność na osi głównej • brak pałacu, brak dziedzińca • swobodny układ grup roślinnych tylko w otoczeniu stawu, na pozostałym terenie zwarte nasadzenia • brak widokowego połączenia z otoczeniem • staw • bogactwo rzeźby	• regularny układ kompozycji przebudowany w krajobrazowy w 1816 roku, a następnie w układ mieszany w 1947 roku • symetryczność na osi głównej zachowana do przekształceń powojennych, które spowodowały jej rytmizację • pałac zniszczony w czasie wojny, jego funkcję dzisiaj pełni Grób Nieznanego Żołnierza, a dziedziniec zastępuje plac • barokowe boskiety przekształcono w swobodny układ roślinny w 1816 roku, następnie w okresie powojennym roślinność skomponowano kontrastowo, zostawiając jej swobodny układ z jednej strony osi a z drugiej sadząc zwarte masyw • zamykanie osi widokowej następowało stopniowo, w miarę postępującej zabudowy
Dolina Szwajcarska 1827 Typ 2	• urozmaicona naturalna rzeźba terenu dająca możliwość założenia ogrodu górnego i dolnego • kompozycyjne połączenie ogrodu ozdobnego z użytkowym • swobodny układ dróg i roślinności	• zróżnicowana rzeźba terenu • roślinność zgrupowana na obrzeżu parku • drogi prowadzone po łukach • basen z fontannami ustawiony w miejscu dawnej sali koncertowej	• uszczuplenie terenu parku przez przeznaczenie pod zabudowę części górnej pod koniec XIX wieku; ogród przyjmuje kształt nieregularnego czworoboku zagłębionego w terenie; całkowicie zniszczony w czasie drugiej wojny światowej, nowy układ kompozycyjny powstaje w 1950 roku

	wyposażenie ogrodu przystosowane do funkcji publicznej		
Park Wilanów 1677 Typ 3	- osiowość kompozycji - regularność układu - połączenie z krajobrazem za pomocą osi widokowej podkreślone aleją - bogaty układ wodny za tarasem prostopadły do osi - roślinność formowana w boskiety - liczny udział rzeźby - część parku skomponowana w stylu krajobrazowym: swobodny układ roślinności i dróg, pawilony ogrodowe	- osiowość kompozycji - regularność układu - połączenie z krajobrazem poprzez oś widokową - układ wodny za tarasem prostopadły do osi - formowana roślinność w boskiety - liczny udział rzeźby - część krajobrazowa parku bez zmian	- powiększenie terenu parku w 1794 roku o część krajobrazową - rekonstrukcja ogrodu barokowego i krajobrazowego w latach 1946-1954 - całościowa rewitalizacja parku geometrycznego zrealizowana w 2011 roku
Park Sielecki 1775 Typ3	- osiowość i regularność w rozplanowaniu zabudowy i dojazdu - swobodny układ roślinności w części ogrodu ze stawem	- regularność w rozplanowaniu zabudowy pałacu i oficyn - swobodny układ roślinności w części ogrodu ze stawem - drogi prowadzone wzdłuż stawu - wydzielenie części parku z budynkami przez wprowadzenie ogrodzenia	- zanik osiowości spowodowany zabudową terenu dojazdu do pałacu - pomniejszenie terenu parku w 1899 roku przez budowę przytułku, kolejna parcelacja pod zabudowę mieszkaniową w 1932 roku, stopniowe zmniejszanie terenu parku po drugiej wojnie światowej na rzecz ogrodów sejmowych, osiedla domów jednorodzinnych, ambasady ZSRR - rekonstrukcja pałacu i oficyn w 1948 roku i wydzielenie zabudo-

			wań ogrodzeniem od reszty parku
Park Praski 1865 Typ 3	- kompozycja wyznaczona przez układ dróg podporządkowany urbanistyce - naturalny układ zadrzewień z obszernymi przestrzeniami trawników	- kompozycja wyznaczona przez układ dróg nawiązujący do urbanistyki - naturalny układ zadrzewień - brak typowych wnętrz parkowych - rzeźby zwierząt - część parku jest Ogrodem Zoologicznym	- kompozycja podporządkowana urbanistyce trwa do 1927 roku, zostaje zmieniona na układ nadal powiązany z urbanistyką, ale z przesuniętym ośrodkiem kompozycji na teren parku - układ roślinności zagęszcza się, co powoduje sukcesywne zarastanie wnętrz parkowych - teren parku podzielony w 1927 roku na dwie części, przedzielone ulicą; jedna z nich nadal pełni funkcję parku miejskiego, drugą przeznaczono na Ogród Zoologiczny

6. DYSKUSJA

Na podstawie przeprowadzonych analiz mogę stwierdzić, że teza wyjściowa pracy: *parki warszawskie posiadają swój oryginalny specyficzny układ kompozycyjny, który powstał w oparciu o naturalne warunki przyrodnicze Kotliny Warszawskiej* uzyskała potwierdzenie.

Teza ta tylko w pewnym stopniu odpowiada najważniejszym opracowaniom dotyczącym układów kompozycyjnych parków warszawskich.

W pracy z 1972 roku Longin Majdecki charakteryzuje typy założeń ogrodowych w Kotlinie Warszawskiej na tle jej warunków przyrodniczych. Autor dzieli założenia na typy wysoczyznowe i typy dolinowe. W obrębie typu dolinowego wymienia szereg układów, z których jeden: układ tarasowo-stawowy ma odniesienie do założeń ogrodowych na terenie Warszawy. Według Longina Majdeckiego układ ten obejmuje ogród na tarasie górnym i pałac usytuowany na krawędzi skarpy, widokowo połączony ze stawem.

Według moich analiz przeprowadzonych dla parków warszawskich układ skarpowy charakteryzuje się także osiowością i regularnością górnego ogrodu. Ponadto część skarpowa założenia wykazuje cechy zachowawcze podczas gdy teren ogrodu pod skarpą ma tendencje do zwiększania swojej powierzchni, np. park Królikarnia, Morskie Oko.

Dla założeń sytuowanych w dolinach rzecznych Longin Majdecki wymienia trzy główne układy. Jeden z nich, układ stokowo-wodny występuje również w założeniach warszawskich. Wykształcił się w oparciu o układ wodny i widokowo-kompozycyjne połączenie ze zboczem doliny³⁰¹. Ten typ układu kompozycyjnego występuje między innymi w parku Łazienkowskim i w Wilanowie.

Z moich badań wynika, że dla założeń warszawskich charakterystyczny jest układ osi wodnej, która jest prawie równoległa do koryta Wisły. Sam ogród zaś rozbudowuje się w oparciu o oś kompozycji prostopadłą do osi wodnej.

Wykształcone w oparciu o geomorfologię terenu układy kompozycyjne parków warszawskich są na tyle stabilne, że nie ulegają zmianom nawet przy stosowaniu w typologii różnorodnych modyfikacji.

W pracy z 1973 roku Longin Majdecki przedstawił następującą typologię warszawskich ogrodów z XVIII wieku:

I. Ogrody rezydencji królewskich

1. Zamek Królewski
2. Villa Regia
3. Ogród Saski
4. Oś Stanisławowska

II. Ogrody pałacowe na skarpie

1. Ogród Koniecpolskich
2. Ogród na Dynasach
3. Foksal
4. Ogród Mniszchów

³⁰¹ Majdecki szczególną uwagę zwraca na rolę rzeźby terenu i układu wodnego w kształtowaniu kompozycji tego typu założeń

5. Ustronie
- III. Miejskie ogrody pałacowe
 1. ogrody osiowo-symetryczne
 - a) ogrody symetryczne jednoprzestrzenne
 - b) ogrody symetryczne wieloprzestrzenne
 2. ogrody promienisto-wachlarzowe
 3. ogrody wielokierunkowe złożone
 4. ogrody kwaterowe
 5. ogrody nieregularne
 6. ogrody willowe
- IV. Miejskie ogrody publiczne
- V. Bulwary i promenady
- VI. Ogrody klasztorne i przykościelne
- VII. Miejskie ogrody przydomowe
- VIII. Ogrody krajobrazowe
 1. układy przejściowe
 2. układy złożone
 3. układy mieszane
 4. układy sentymentalno-krajobrazowe
 5. układy klasycystyczne

Powyższa typologia została utworzona w oparciu o formy władania obiektem i pełnioną funkcję, a kompozycja jest elementem drugorzędnym. W tak rozbudowanej typologii podział ogrodów ze względu na kompozycję staje się nieczytelny.

Przy określeniu kryterium typu kompozycji bardziej właściwa wydaje się być przyjęta przeze mnie typologia oparta o naturalne warunki przyrodnicze Warszawy, gdzie wyróżniłam tylko trzy podstawowe typy parków: układy skarpowe, układy płaskie na wysoczyźnie, układy płaskie w dolinie Wisły. Typy te obejmują parki o wszystkich funkcjach i formach władania.

Analizowane parki porównałam do przyjętych głównych podziałów na style i kierunki w polskiej sztuce ogrodowej i architekturze (Majdecki 1981, Ciołek 1955, Bogdanowski 1995, Miłobędzki 1989). Ze względu na to, że układy kompozycyjne parków warszawskich odnoszą się do warunków przyrodniczych to można przyjąć, że podział na style jest drugorzędnym i zbyt szczegółowym w odniesieniu do stanu dzisiejszego, który odzwierciedla się raczej występującym w parku wątku architektonicznym i rzeźbiarskim niż w dyspozycji przestrzeni. Wyróżnione typy można zaobserwować zarówno w parkach pochodzenia barokowego, krajobrazowego czy naturalistycznego. W kompozycji warszawskich ogrodów silnie zakorzeniona jest tradycja "włoskiego ogrodu" zakładanego w oparciu o geometryczny podział przestrzeni i główną oś kompozycji. O ile regularność ogrodu ustąpiła swobodnemu układowi, o tyle tradycja osi przetrwała do połowy XX wieku. Dopiero w założeniach powstałych 20 - 30 lat temu układ kompozycyjny jest swobodny, bez udziału osi.

Występujące w dzisiejszych parkach wnętrza nie wykazują korelacji z jego stylem kompozycyjnym. Nie ma również zależności między typem wnętrza a układem kompozycyjnym wytworzonym w oparciu o układ geomorfologiczny Kotliny Warszawskiej. Przy silnej tradycji osiowości kompozycji całego założenia we wnętrzach parkowych występuje przewaga swobodnego układu. Jaka jest tego przyczyna? Być może jest to tradycja tego miejsca i jego rozwoju urbanistycznego, gdzie od wieków gościńce prowadziły wzdłuż Wisły zaś drogi narolne, a potem jurydyki wyznaczano prostopadłe do rzeki. Taki sam układ przeniesiono do kompozycji ogrodów.

Kompozycja dzisiejszych parków warszawskich ulegała zmianie. Najczęściej była to przebudowa układu, rekonstrukcja lub połączenie z innym obiektem. Takie zmiany dotyczą ogrodów z XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Parki modernistyczne zaś mają odtworzony układ po zniszczeniach wojennych. Dlatego pierwotny i oryginalny układ kompozycyjny mają tylko parki powstałe po drugiej wojnie światowej.

Z istniejącej literatury na temat czasu trwania kompozycji założeń ogrodowych wymienić należy pracę Aleksandra Bartosiewicza (1973) i Longina Majdeckiego (1981). Autorzy w swoich opracowaniach podają czas, po upływie którego ogród osiąga pełną dojrzałość³⁰². Bardziej szczegółowe badania przeprowadził Jan Rylke, który ocenia trwałość wyglądu estetycznego kompozycji bez wprowadzania do niej zmian na okres od 65 do 130 lat. Jeśli natomiast układ kompozycyjny trwa dłużej, to dzieje się tak ze względu na ingerencję w ten układ³⁰³.

Czas trwania kompozycji w poszczególnych obiektach na terenie Warszawy jest zróżnicowany i waha się od 60 do 300 lat.

W większości (8 z 13) najstarszych parków warszawskich trwałość kompozycji przekracza 130 lat (park Łazienkowski, Kazimierzowski, Krasińskich, czy Wilanów). Do każdego z tych obiektów wprowadzono zmiany, które nie wpłynęły na całość kompozycji, np.: do parku Łazienkowskiego przyłączono tereny Belwederu, a w Ogrodzie Krasińskich zmieniano liczbę i kształt kwater, pozostawiając osiowość kompozycji.

Parki, których trwałość kompozycji zawiera się w przedziale 65-130 lat najczęściej radykalnie zmieniały swój układ przestrzenny, np.: Królikarnia, Ogród Saski. Dlatego w przypadku założeń warszawskich wydaje się być słuszna teza Jana Rylke o trwałości wyglądu estetycznego kompozycji parków.

Najtrwalsze elementy kompozycyjne w parkach warszawskich to: osiowość założenia, pałac sytuowany na koronie skarpy oraz otwarcie widokowe ze skarpy. Trwałość osiowości kompozycji wynikać może z tradycji urbanistycznej Warszawy³⁰⁴. Zaś lokalizacja pałacu na skarpie - z naturalnych warunków środowiska.

³⁰² Majdecki L.(1981, s. 790) ocenia okres dojrzałości parku na 25-75 lat od jego założenia; Bartosiewicz A. (1973, s. 182) uważa że jest to okres od 30-50 lat

³⁰³ Rylke J.(1987, s. 52) swoje badania oparł na analizie wiekowej drzewostanu parkowego, przyjmując że wartości estetyczne kompozycji są największe w okresie pełnej dojrzałości drzew i w trakcie ich starzenia się

³⁰⁴ Potwierdzenie trwałości osi kompozycyjnej wykazały również badania prowadzone przez Jana Rylke (1995, s. 38)

Najmniej trwałe elementy kompozycji to przestrzenny układ roślinności, układ dróg i wyposażenie. Te ostatnie elementy zmieniają się wraz ze zmianą sposobu użytkowania obiektu. Natomiast zmienność przestrzennego układu roślinności wynika ze specyfiki samych roślin jako żywych organizmów. Czas życia drzew jest określony. Na miejsce starych okazów sadzimy młode. Ale to miejsce jest już nowe, nie pokrywa się ze starym. Po upływie wielu lat przestrzenny układ kompozycyjny roślinności bardzo powoli, w sposób pełzający zmienia się. Nie jest to wynik zaniedbania ani złej pielęgnacji. Starodrzew jest cenną wartością parku ale nie wpływa na jego kompozycję.

7. WNIOSKI

I. Z rozwoju przestrzennego Warszawy wynika, iż przetrwanie ogrodu w dużym stopniu zależało od jego lokalizacji

1.1. Rozmieszczenie ogrodów i parków postępowało sukcesywnie i było zgodne z kierunkiem rozwoju miasta. W XIX wieku nastąpiło wyraźne zahamowanie rozwoju Warszawy i w ślad za tym parków. Przyczyną tego było zamknięcie miasta pierścieniem fortów.

1.2. Największą szansę przetrwania miały ogrody zlokalizowane na Skarpie w dzisiejszej dzielnicy Mokotów, najmniejsze zaś ogrody na wysoczyźnie w dzisiejszej dzielnicy Śródmieście, Żoliborz i Wola.

1.3. W centrum miasta przetrwały parki powiązane w układy urbanistyczne: Oś Saska, Oś Stanisławowska.

2. Ze względu na swoją unikalność parki śródmiejskie mają szczególną wartość i powinny w sposób szczególny podlegać ochronie.

3. Parki warszawskie posiadają oryginalne i specyficzne układy kompozycyjne

3.1. W kompozycji ogrodów warszawskich występuje silna tradycja osiowości układu, która trwa od powstania pierwszych ogrodów warszawskich na początku XVII wieku do pierwszej połowy XX wieku (350 lat).

3.2. Pierwotną, oryginalną kompozycję mają tylko parki powojenne. Wcześniejsze założenia są: przebudowane, zrekonstruowane, włączone do nowych układów lub mają odtworzony układ po zniszczeniach wojennych.

3.3. W oparciu o naturalne warunki przyrodnicze można wyróżnić trzy specyficzne typy parków: typ układu skarpowego, typ układu płaskiego na wysoczyźnie, typ układu płaskiego w dolinie Wisły.

3.4. Najtrwalsze elementy kompozycji w parkach warszawskich to:

- a) dla układu skarpowego:
 - pałac sytuowany na koronie skarpy
 - osiowość założenia
 - otwarcie widokowe ze skarpy
- b) dla układu płaskiego na wysoczyźnie:
 - osiowość założenia
 - dziedziniec - pałac - ogród
- c) dla układu płaskiego w dolinie
 - układ wodny
 - osiowość kompozycji

Najbardziej zmienne elementy kompozycji w parkach warszawskich:

- przestrzenny układ roślinności
- układ dróg
- wyposażenie

4. Ze względu na oryginalny i specyficzny układ parków warszawskich należy:

- pozostawić place poprzedzające ogrody na wysoczyźnie, ponieważ wyewoluowały one z dziedzińców pałacowych i stanowią kompozycyjne uzupełnienie ogrodów;

- zachować czytelność osi widokowych w założeniach na skarpie, ponieważ stanowią one podstawę ich układu kompozycyjnego;
- zachować powierzchnie wodne w ogrodach w dolinie Wisły i utrzymać powiązanie kompozycyjne i widokowe z otaczającym krajobrazem.

5. W sytuacji trwałości ogólnego układu kompozycyjnego opartego na warunkach przyrodniczych można zaobserwować ewolucję elementów kompozycji parku

5.1. We wnętrzu parkowym:

- *podłoga* ewoluuje w kierunku dwoistej formy
- *ściana* w kierunku ażurowości i jednorodności budowy
- *elementy wolno stojące* w kierunku wystroju roślinno- architektonicznego
- kompozycja wnętrza w kierunku układu swobodnego

5.2. Aleja z klasycznej, barokowej formy przekształca się w:

- wydłużone wnętrza parkowe
- wąski tunel

5.3. Funkcję rzeźby w parku przejmują pomniki.

9. WYKAZ- ŹRÓDEŁ

- Altana chińska w Wilanowie przed 1915 rokiem. Zbiory Muzeum Historycznego , miasta st. Warszawy, nr inw. 36235.
- B. F. Park Ujazdowski. W: Kurier Warszawski 1896 nr 223, s. 4.
- Bagatela - fragment ogrodu z sadzawką. 1893. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 58164.
- Bartosiewicz A. 1973. Podstawy doboru i stosowania roślin dla celów dekoracyjnych W: Kształtowanie terenów zieleni. red. W. Niemirski. Arkady, Warszawa: 170-183.
- Bibliografia Warszawy: lata 1864-1903, 1904-1918, 1919-1928, 1929-1939.
- Biernacki Z. 1969-70. Paleohydrologia Wisły w rejonie Warszawy w okresie od wczesnego średniowiecza do XX wieku zarejestrowana w zespole sedymentacyjnych aluwów. W: Warszawskie Materiały Archeologiczne. t.IV-V, Warszawa.
- Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda A., Novak Z. 1979. Architektura Krajobrazu. PWN, Warszawa-Kraków.
- Bogdanowski J. 1996. Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej. Wybrane problemy. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Chojnacki J. 1991 Zróżnicowanie przestrzenne roślinności Warszawy. Mapa roślinności potencjalnej. Wyd. UW, Warszawa.
- Ciołek G. 1962. Projekt wstępny rewaloryzacji parku w Królikarni. Teki Ciołka.
- Ciołek G., Plapis W. 1968. Materiały do słownika twórców ogrodów polskich. PWN, Warszawa.
- Ciołek G. (uzup. J. Bogdanowski) 1978.Ogrody polskie. Arkady, Warszawa.
- Ciołek G. 1955. Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce. PWN, Łódź – Warszawa.
- Coxe W. 1963. Podróże po Polsce W: Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców. oprac. W. Zawadzki, Warszawa, T.1.
- Cydzik J., Fijałkowski W. 1989. Wilanów. Arkady, Warszawa.
- Czartoryska I. 1905.Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów. Wrocław
- Danielewicz L. Budowa parku Traugutta. W: Kronika Warszawy, Życie gospodarcze w Warszawie 1918-1928.
- Dolina Szwajcarska, estrada przed 1915 rokiem. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 36706.
- Drège J. 1904. Ogrody w Polsce W: Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana. t. III-IV. Drukarnia Gazety Handlowej, Warszawa.
- Drozdowski M., Zahorski A. 1981. Historia Warszawy. PWN, Warszawa.
- Dziewulski S., Radziszewski H. 1913. Warszawa. Nakładem księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa.
- Dziewulski S. 1933. Rozwój terytorialny miasta Warszawy w ciągu wieków (1230-1930).W: Kronika Warszawy 3, Warszawa.
- Encyklopedia Warszawy1994.Red. B. Petrozolin-Skowrońska, PWN, Warszawa.
- Ewidencja parku Mokołowskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2487.
- Ewidencja parku Skaryszewskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2513.
- Ewidencja parku Sowińskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2480.

Ewidencja parku Zieleniec Wielkopolski. Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2449.

Ewidencja parku Żeromskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. T/War.2467.

Flis M. 1979. Dawne ogrody Warszawy W: *Stolica* 44/45.

Fontanna w Ogrodzie Saskim, koniec XIX wieku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 22301.

Fryze F., Chodorowicz I. 1873-74. Przewodnik po Warszawie i okolicach, Warszawa.

Gajewski M. 1979. Urządzenia komunalne Warszawy. Zarys historyczny. PWN, Warszawa.

Giżycki F.I. 1827. O przyozdabianiu siedlisk wiejskich, Warszawa.

Głównia J. 1976. Parki i ogrody Warszawy. KAW, Warszawa.

Główne wejście do parku Żeromskiego 1932. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy nr inw. 71276.

Gomulicki W. 1881. Przewodnik po Warszawie. Drukiem Wł. Dębskiego, Warszawa.

Granice Warszawy przed i po 1916 roku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw.24126.

Idźkowski A. Ogrody malownicze W: *Kłosa* 1867/89:135-136,1867/90:146-147,1867/91:154-155.

Jankowski E.1972. Wspomnienia ogrodnika. Oprac. A. Szwejczerowa i A. Brachfoogel. PWN, Warszawa.

Janowski A., Danysz-Fleszarowa R. 1930. Mały przewodnik po Warszawie. Wyd. Polskiego Tow. Kraj.- TOURING - KLUB, Warszawa.

Jaroszewski I., Baraniewski W. 1992. Pałace i dwory w okolicach Warszawy. PWN, Warszawa.

Jarzębski A. 1909;.Gościniec abo krótkie opisanie Warszawy (1643 r.). Oprac. W. Koro-tyński. Wyd. Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Warszawa.

Jurydyki warszawskie. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 4690/1

Kaskada w Marymoncie, 1818. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw.4690/1

Kobendza R., Kołodziejczyk J. 1922. Przewodnik po okolicach i parkach Warszawy. Wyd. M. Arcta, Warszawa.

Kobendza R. 1930a. Krótki przewodnik drzewoznawczy po parku I. Paderewskiego w Warszawie. Wydział Oświaty i Kultury Magistratu Miasta Warszawy, Warszawa.

Kobendza R. 1930b. Parki Warszawy i jej okolic. Nakładem Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego, Lwów.

Konkurs na projekt przebudowy Ogrodu Krasińskich. W: *Przegląd Tygodniowy* 1890/47: 70.

Kosacka D. 1970. Plany Warszawy XVII i XVIII wieku w zbiorach polskich. Katalog. PWN, Warszawa.

Kraushar A. 1927. Ogród Saski w Warszawie (1727-1927). W: *Kronika Warszawy* 3.

Kulus V. 1985. Analiza, ocena i waloryzacja układu funkcjonalno-przestrzennego parku Skaryszewskiego w Warszawie. Maszynopis pracy magisterskiej, SGGW, Warszawa.

Kurier Warszawski 1838, nr 219

Kurier Warszawski 1877 nr 207.

Kwiatkowski M. 1962. Dynasy W: Rocznik Warszawski 3.

Kwiatkowski M. 1968. Powązki W: Rocznik Warszawski 69.

Kwiatkowski M. 1970. Dzieje Królikami W: Rocznik Warszawski/8.

Lisowski H., Ciołek G. 1956. Zieleń Warszawy. Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa.

Łoza S. 1917. Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących. Druk Laskaner, Warszawa.

Majdecki L. 1965. Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego. W: Rejestr ogrodów polskich. z.4., PWN, Warszawa.

Majdecki L. 1981. Historia ogrodów. PWN, Warszawa.

Majdecki L. 1969. Łazienki. Przemiany układu przestrzennego założenia ogrodowego. W: Rejestr ogrodów polskich. z. 7., PWN, Warszawa.

Majdecki L. 1973. Ogrody warszawskie w XVIII wieku. W: Studia Warszawskie. t.XVI. Warszawa w XVIII wieku. z. 2., Instytut Historii PAN, Warszawa:219-257.

Majdecki L. 1972. Układy przestrzenno-kompozycyjne założen ogrodowych w środowisku naturalnym Kotliny Warszawskiej. W: Środowisko naturalne wobec uprzemysłowienia i urbanizacji. PWN, Warszawa.

Materiały urbanistyczne do planu perspektywicznego i 6-letniego Warszawy. BOS, Warszawa 1949, Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, sygn. 8263.

Miłobędzki A. 1989. Zarys dziejów architektury w Polsce. Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa.

Morawińska A. 1977. Augusta Moszyńskiego rozprawa o ogrodnictwie angielskim, 1774 rok. Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Gdańsk.

Kształtowanie terenów zieleni, 1973. Red. Wł. Niemirski. Arkady, Warszawa.

Ogród Kazimierza Poniatowskiego na Solcu, druga połowa XVIII wieku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 5205/2.

Ogród Krasińskich. W: *Ogrodnik Polski* 1893/18:409-411.

Ogród Krasińskich elewacja ogrodowa pałacu 1868. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 57985.

Ogród Krasińskich po przebudowie Fr. Szaniora 1893. W: *Ogrodnik Polski* 1893/18.

Ogród Krasińskich, Kwietnik ok. 1912. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 6833

Ogród Krasińskich, miejsce wydawania wód mineralnych, 1869. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 57989.

Ogród Powązki ok. 1780. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw.5206/1.

Ogród przy pałacu Kazimierzowskim "Taryfa Świętochowskiego" 1852. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 5239/3.

Orzełek M. 1990. Lasy (w:) Środowisko przyrodnicze Warszawy. PWN, Warszawa: 255-261.

Panorama Warszawy zamieszczona na planie Warszawy R.deTirregaille'a z 1762 r. fragment III. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw.7173.

Park Aleksandrowski 1871. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw.58238.

Park Aleksandrowski wg planu Warszawy, 1885. zbiory prywatne.

Park Sielecki W: *Gazeta Warszawska* 1932/212: 4.

Park Sielecki, 1900. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 81751.

Park Skaryszewski, kort tenisowy, 1930. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 7237.

Park Ujazdowski, aleja kasztanowcowa, ok. 1903 roku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 42209.

Park Ujazdowski, kwietnik przy wejściu głównym od al. Ujazdowskich, ok. 1903-1909. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 42190.

Park Żeromskiego, 1932. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 71275.

Parki miejskie W: *Kurier Warszawski*, wyd. wieczorne 1926 / 253:4.

Piwkowski Wł. 1994. Warszawa. Parki i ogrody. Wyd. Voyager, Warszawa.

R. de Tirregaille 1762. Plan de la Villa de Varsovie. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 2336.

Koriot 1859 (replika). Plan de la ville de Varsovie. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 21811, 21824, 21819, 21817, 21813, 21821, 21815, 22568, 21823.

Rizzi Zannoni 1772. Plan de Varsovie. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 22315.

Plan Łazienek Królewskich, wymierzony geometrycznie przez imci panów Kadetów w roku 1786. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 5224/4.

Jeżowski M. Plan miasta stołecznego Warszawy. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 77849.

Bach 1808. Plan miasta Warszaw. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy nr inw. 5678.

Retronell L. 1820. Plan ogólny Warszawy podług zrobionego przez Inżynierów Wojskowych litografowany w Sztapie Kwatermistrzostwa Generalnego. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 77723.

Plan ogrodu Łazienkowskiego, 1786. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 5224/4.

Plan ogrodu na Powązkach ok. 1780. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 5206/1.

Plan Ogrodu na Solcu, 1781. Zbiory prywatne.

Plan okolic Warszawy, 1829. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 7094.

Plan Warszawy zdjęty dn. 30.08-8.09.1655r. w czasie zajęcia jej przez wojska szwedzkie. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 55507.

Plan Warszawy, 1887. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 8236-1/2/4.

Hennequin 1779. Plan Warszawy. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 77669.

Hiż 1772. Plan Warszawy. Zbiory ODZ, neg, nr 4049/A.

Hübner (1733) 1740. Plan Warszawy. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 22683.

Jeżowski 1919. Plan Warszawy. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 7784.

Werneck 1732. Plan Warszawy. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 30195.
 Koriot 1822. Plan Warszawy. Zbiory prywatne.
 Knobel 1750. Plan Warszawy. Zbiory prywatne.
 Plan Warszawy, 1885. Zbiory prywatne.
 Plan Wielkiej Warszawy z wymienieniem wszystkich ulic miasta, 1938/9. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 21365.
 Południowa część parku Ujazdowskiego ze stawem i wyspą, 1902 rok. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 7122.
 Powązki, fragment parku, ok. 1820. Zbiory prywatne.
 Prace w ogrodach i parkach miejskich. W: *Kurier Warszawski* 1935/1224:12
 Projekt odbudowy Doliny Szwajcarskiej. 1950. W: *Stolica* 38, Warszawa.
 Przewodnik ilustrowany po Warszawie, Łodzi i okolicach fabrycznych. 1897, Nakład i Druk E. Skińskiego, Warszawa.
 Przystań dla łódek w parku Skaryszewskim. Okres międzywojenny. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 71241
 Rocznik statystyczny Warszawy 1923, Warszawa.
 Roguska J. MCMXCIII. Przemiany funkcjonalno-przestrzenne wzdłuż Skarpy Warszawskiej w XIX i XX wieku i ich prognostyczna wymowa. W: *Skarpa Warszawska*, Warszawa
 Rozwój terytorialny Warszawy 1994. W: B. Petrozolin-Skowrońska (red.) *Encyklopedia Warszawy*.
 Różańska A. 1997. Parki i ogrody Warszawy od XIII do XX wieku. W: *Przyroda i miasto*. t. I. Red. J. Rylke. Wyd. SGGW, Warszawa:7-30.
 Rutkowski S. 1916. Ogrody w Wielkiej Warszawie. Zarys potrzeb. Skład w Księgarni Ludowej J. Sikorskiej, Warszawa.
 Rylke J. 1995. Tajemnice ogrodów. Wyd. Kanon, Warszawa.
 Rylke J. 1997. Ogród Saski. W: *Przyroda i miasto*. T.I. Red. J. Rylke. Wyd. SGGW, Warszawa:83-119.
 Rylke J. 1976. Powstanie i przekształcenia Ogrodu Saskiego w Warszawie. Maszynopis pracy doktorskiej, SGGW, Warszawa.
 Rylke J. 1987. Wartości starych parków. Wyd. SGGW, Warszawa.
 Schmidtner L. 1825. Plan de Varsovie avec les principaux edifices de sette capitale ... Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr kat. 14/D.
 Schultz F. 1963. Podróż Infantczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791-1793. W: *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*. T.2. Red. W. Zawadzki. Warszawa.
 Siewniak M. 1990. Gospodarka drzewostanem w założeniach parkowo-ogrodowych. W: *Komunikaty Dendrologiczne* 16/1990. Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa.
 Skalski J. 1997. Krajobraz Skarpy Warszawskiej - mit i rzeczywistość: *Przyroda i miasto*. T.I. Red. J. Rylke. Wyd. SGGW, Warszawa:31-44.
 Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. 1893. t. XIII Red. B. Chlebowski. Warszawa.

Sobieszczański M. 1857. Przewodnik po Warszawie. Nakładem Gazety Codziennej, Warszawa.

Sosnowski O. 1930. Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy. W: Studia do dziejów sztuki w Polsce. Varsaviana I. t.2. Zakład Architektury Polskiej, Politechnika Warszawska, Warszawa.

Staniszki M. 1995. Planowanie krajobrazu Warszawy XX-XXI. Wyd. Biura Zarządu miasta st. Warszawy, Warszawa.

Staw i wodozbiór w Ogrodzie Saskim, ok. 1895 roku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 71245.

Staw w parku Skaryszewskim, 1930. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 7248.

Strumiłło J. 1880. Ogrody północne. Wilno.

Szafrańska M. 1994. Ogród Zamku Królewskiego w Warszawie. Wyd. Zamku Królewskiego, Warszawa.

Szanior Fr. 1817. Kwietnik przed palmiarnią w Ogrodzie Saskim. *Ogrodnik* 4:55-57.

Szanior Fr. 1880. O potrzebie założenia w Warszawie nowego parku i szkółek miejskich. *Ogrodnik Polski* 20:165-168.

Szanior Fr. 1885. Ogród Saski w Warszawie w 1883 roku. *Ogrodnik Polski* 15: 36-38.

Szwankowski E. 1952. Warszawa, rozwój urbanistyczny i architektoniczny. Państwowe Wydawnictwo Techniczne, Warszawa.

Świątynia Egipska w ogrodzie belwederskim ok. 1905. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 71375.

Tatarkiewicz W., Tokarz W. 1937. Królikarnia. Analiza i dzieje. PWN, Warszawa.

W Ogrodzie Saskim dzieci nie mają trawnika, na którym mogłyby się bawić. *Gazeta Polska* 1936/71: 12.

Warszawa - stolica Polski. 1949. Stołeczny Fundusz Odbudowy Warszawy, Warszawa.

Warszawa. Rozwój przestrzenny. 1993. red. J. Wilski. Wyd. Oddział Warszawski TUP, Warszawa.

Widok na belweder od strony skarpy początek XIX wieku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 71237.

Widok pałacu w Królikarni od strony skarpy, ok. 1820. Zbiory prywatne.

Widok pałacu w Łazienkach. Malował J.P. Norblin, zbiory prywatne.

Widok Saskiej Kępy od strony Pragi, druga połowa XIX wieku. Zbiory prywatne.

Widok z Solca na ogród Góra i Na Książęcem, druga połowa XVIII wieku. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 250.

Wilanów, brama na zakończeniu głównej osi kompozycyjnej. Okres międzywojenny. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 71278.

Witkiewicz M. 1996. Ogrody i parki publiczne XIX wieku na terenie Warszawy. Maszynopis pracy magisterskiej. SGGW, Warszawa.

Wola ongi i dziś. 1938. Red. B. Kulesza. Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Woli, Warszawa.

Wolski P. 1997. Inwentaryzacja ogólna i wyznaczanie terenów zieleni do objęcia ochroną na obszarze Warszawy. Materiały Wydziału Zagospodarowania Przestrzennego Zarządu Miasta Stołecznego w Warszawie.

Wysokiński L. 1993. Budowa geologiczna Skarpy Warszawskiej. W: Skarpa Warszawska. Materiały sesji naukowej. red. B. Wierzbicka. Warszawa.

Wystawa ogrodnicza w Dolinie Szwajcarskiej, 1881. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 58439.

Zabawa w Dolinie Szwajcarskiej, 1878. Zbiory Muzeum Historycznego miasta st. Warszawy, nr inw. 588412.

Express Poranny 29 czerwca 1930, nr 178. Zbiory Korotyńskiego - Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, sygn. II/42 s. 10.

Zdjęcia lotnicze w skali 1:26000. 1997. Centralny Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii. Arkusze: N-34-139 nr 1715, 1717, 1719, 1721, 1765, 1769, N138 nr 2823, 2825, 2827.

Zielonko A. 1937, Projekt zagospodarowania Ursynowa, oryginał w zbiorach OAK - Wydz. Ogrodniczy SGGW.

Zug Sz. B. 1848. Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w 1784. W: *Kalendarz Powszechny*. Oprac. M. Sobieszczański. Warszawa

Aneks 1. Charakterystyka wnętr parkowych występujących w parkach warszawskich

Tabela 1. Charakterystyka wnętr parkowych występujących w parkach warszawskich

Lp.	Nazwa obiektu	podłoga wnętrza			ściana wnętrza				elementy wolno stojące - wystroj			układ kompozycji wnętrza		wielkość [m ²]
		roślinna	wodna	nawierzchnia	budowa		wystroj		roślinny	architektoniczno-rzeźbiarski	brak	swobodny	jednorodny	
					zwarta	ażurowa	zóżnicowany	jednorodny						
A. Wnętrza parkowe tworzące typy														
1.	Cytadela	*			*		*				*		*	800
2.	park Kaskada	*			*		*				*		*	420
3.	park Kępa Potocka	*			*		*				*		*	22400
4.	park Morskie Oko	*			*		*				*		*	1600
5.	park Na Książęcym	*			*		*				*		*	5200
6.	park Pole Mokotowskie	*			*		*				*		*	11200
7.	park Skaryszewski	*			*		*				*		*	4800
8.	park Skaryszewski	*			*		*				*		*	3600
9.	park Skaryszewski	*			*		*				*		*	6800
10.	park Szymańskiego	*			*		*				*		*	7600
11.	park Ursynów	*			*		*				*		*	1600
12.	park Moczydło		*		*		*				*		*	7200
13.	park Moczydło		*		*		*				*		*	1600
14.	park Skaryszewski		*		*		*				*		*	9600
15.	park Skaryszewski		*		*		*				*		*	12400
16.	park Szczubelka		*		*		*				*		*	1200
17.	park Wilanów		*		*		*				*		*	3200
18.	Cmentarz Żołnierzy Radzieckich			*	*		*		*	*			*	25200
19.	park Hibnera			*	*		*		*	*			*	6700
20.	park Powstańców Warszawy			*	*		*		*	*			*	3200
21.	park Rydza - Śmigłego			*	*		*		*	*			*	4800
22.	park Sowińskiego			*	*		*		*	*			*	1000
23.	park Traugutta			*	*		*		*	*			*	4000
24.	park Krasińskich	*		*	*		*		*	*			*	3200
25.	park Rydza - Śmigłego	*		*	*		*		*	*			*	520
26.	park Skaryszewski	*		*	*		*		*	*			*	6400
27.	park Sowińskiego	*		*	*		*		*	*			*	3600
28.	park Ujazdowski	*		*	*		*		*	*			*	4800
29.	park Wilanów	*		*	*		*		*	*			*	1700
30.	park Łazienki	*		*	*		*		*			*		8400
31.	Ogród Saski	*		*	*		*		*			*		4800
32.	park Szczęśliwice	*		*	*		*		*			*		19800
33.	park Traugutta	*		*	*		*		*			*		6800
34.	park Żeromskiego	*		*	*		*		*			*		3200
35.	park Bródnowski	*		*	*		*		*	*		*		32800
36.	park Kaskada	*		*	*		*		*	*		*		3800
37.	park Królikarnia	*		*	*		*		*	*		*		3200
38.	park Łazienki	*		*	*		*		*	*		*		10200
39.	park Łazienki	*		*	*		*		*	*		*		10400
40.	park Szaserów	*		*	*		*		*	*		*		8200
41.	park Szymańskiego	*		*	*		*		*	*		*		51200

Tabela 1. Charakterystyka wnętr parkowych występujących w parkach warszawskich

42.	park Górczewska	*		*		*	*		*			*		29100
43.	park Korotyńskiego	*		*		*	*		*			*		79200
44.	park Ks. Janusza	*		*		*	*		*			*		3200
45.	park Moczydło	*		*		*	*		*			*		1600
46.	park Pole Mokotowskie	*		*		*	*		*			*		9600
47.	park Skaryszewski	*		*		*	*		*			*		2400
48.	park Młodzieży		*			*	*			*		*		6300
49.	park Moczydło		*			*	*			*		*		3200
50.	park Morskie Oko		*			*	*			*		*		9600
51.	park Na Książęcem		*			*	*			*		*		1600
52.	park Nowickiego		*			*	*			*		*		6200
53.	park Bródnowski		*		*		*		*	*		*		5500
54.	park Kępa Potocka		*		*		*		*	*		*		3200
55.	park Łazienki		*		*		*		*	*		*		10800
56.	park Pole Mokotowskie		*		*		*		*	*		*		35200
57.	Ogród Saski		*		*		*		*	*		*		4300
58.	park Skaryszewski		*		*		*		*	*		*		2100
59.	park Szczęśliwice		*		*		*		*	*		*		21600
60.	park Arkadia	*			*		*		*			*		4800
61.	park Ks. Janusza	*			*		*		*			*		6400
62.	park Pole Mokotowskie	*			*		*		*			*		7200
63.	park Powstańców Warszawy	*			*		*		*			*		8400
64.	park Skaryszewski	*			*		*		*			*		16400
65.	park Skaryszewski	*			*		*		*			*		4100
66.	park Ursynów	*			*		*		*			*		1300
67.	park Waszyngtona	*			*		*		*			*		7600
68.	park Waszyngtona	*			*		*		*			*		3200
69.	park Wilanów	*			*		*		*			*		9200
B. Wnętrza parkowe nie tworzące typów														
70.	Dolina Szwajcarska	*		*		*	*		*	*		*		2400
71.	park Kombatanów			*	*			*		*		*		650
72.	park Łazienki			*		*	*		*	*		*		4800
73.	park Łazienki	*	*	*	*		*		*	*		*		6400
74.	park Mokotowski	*		*	*		*		*			*		3200
75.	park Pole Mokotowskie	*		*		*	*		*	*		*		12000
76.	park Powstańców Warszawy	*	*	*	*		*		*	*		*		6100
77.	park Rydza - Śmigłego			*		*	*		*	*		*		17600
78.	park Rydza - Śmigłego			*		*	*		*	*		*		5400
79.	park Sawickiej	*		*	*		*		*			*		2800
80.	park Skaryszewski			*		*		*		*		*		720
81.	park Skłodowskiej - Curie	*			*		*		*	*		*		2500
82.	park Szczubelka			*		*	*				*	*		90
83.	park Szymańskiego	*	*	*		*	*		*	*		*		4400
84.	park Traugutta			*	*			*			*	*		1600
85.	park 13.09.1944	*		*		*	*		*	*		*		1400
86.	park Wilanów	*		*	*			*	*	*		*		9600
87.	park Zieleniec Wielkopolski			*		*	*				*	*		1000
88.	park Zieleniec Wielkopolski			*		*	*				*	*		450

Tabela 1. Charakterystyka wnętrz parkowych występujących w parkach warszawskich

89.	park Arkadia	*	*	*	*		*				*	*		14400
90.	Dolina Służewska	*	*				*	*		*	*		*	16800
91.	park Hibnera		*				*		*		*		*	5900
92.	park Kazimierzowski	*	*	*			*	*		*	*		*	1800
93.	park Kępa Potocka	*			*		*			*	*		*	19200
94.	park Kozłowskiego	*		*			*	*		*	*		*	35200
95.	park Krasieńskich		*				*	*		*	*		*	2700
96.	park Mokotowski	*		*			*	*		*			*	2400
97.	park Morskie Oko	*	*	*			*	*		*	*		*	2400
98.	park Morskie Oko		*				*		*		*		*	6400
99.	park Skaryszewski			*			*	*			*		*	1200
100.	park Szczubelka			*	*		*			*			*	800
101.	park Szczubelka			*			*	*			*		*	350
102.	park Szymańskiego	*	*	*			*	*			*		*	6000
103.	park Ujazdowski			*			*	*			*		*	3200
104.	park Ujazdowski		*				*	*		*	*		*	4800
105.	park Waszyngtona	*	*		*		*			*			*	31600
106.	park Wilanów	*	*	*	*		*			*			*	4200
107.	park Zieleniec Wielkopolski			*	*		*		*				*	1600

Tabela 2. Podział wnętrz parkowych w zależności od ich kompozycji.

Lp.	Nazwa obiektu	podłoga wnętrza			ściana wnętrza				elementy wolno stojące - wystroj			układ kompozycji wnętrza		wielkość [m ²]
					budowa		wystroj							
		roślinna	wodna	nawierzchnia	zwarta	ażurowa	zóżnicowany	jednorodny	roślinny	architektoniczno-rzeźbiarski	brak	swobodny	jednorodny	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1.	park Wilanów	*		*	*			*	*	*			*	9600
2.	park Krasieńskich	*		*	*		*		*	*			*	3200
3.	park Łazienki			*		*	*		*	*			*	4800
4.	park Łazienki	*	*	*	*		*		*	*			*	6400
5.	park Na Książęcym	*			*		*				*		*	5200
6.	park Wilanów		*		*		*				*		*	3200
7.	park Wilanów	*		*	*		*		*	*			*	1700
8.	park Mokotowski	*		*	*		*			*			*	3200
9.	park Skłodowskiej	*			*		*		*	*			*	2500
10.	park Sowińskiego			*	*		*		*	*			*	1000
11.	park Sowińskiego	*		*	*		*		*	*			*	3600
12.	park Traugutta			*	*		*		*	*			*	4000
13.	park Traugutta			*	*			*			*		*	1600
14.	park Zieloniec Wielkopolski			*		*	*				*		*	450
15.	park Zieloniec Wielkopolski			*		*	*				*		*	1000
16.	park Kombatanów			*	*			*			*		*	650
17.	park Skaryszewski	*			*		*				*		*	4800
18.	park Skaryszewski	*			*		*				*		*	3600
19.	park Skaryszewski	*			*		*				*		*	6800
20.	park Skaryszewski		*		*		*				*		*	9600
21.	park Skaryszewski		*		*		*				*		*	12400
22.	park Skaryszewski			*		*		*		*			*	720
23.	park Skaryszewski	*		*	*		*		*	*			*	6400
24.	park Ujazdowski	*		*	*		*		*	*			*	4800
25.	park 13.09.1944	*		*		*	*		*	*			*	1400
26.	Cmentarz Żołnierzy Radzieckich			*	*		*		*	*			*	25200
27.	Cytadela	*			*		*				*		*	800
28.	Dolina Szwajcarska	*		*		*	*		*	*			*	2400
29.	park Hibnera			*	*		*		*	*			*	6700
30.	park Kaskada	*			*		*				*		*	420
31.	park Kępa Potocka	*			*		*				*		*	22400
32.	park Moczydło		*		*		*				*		*	7200
33.	park Moczydło		*		*		*				*		*	1600
34.	park Morskie Oko	*			*		*				*		*	1600
35.	park Pole Mokotowskie	*		*		*	*		*	*			*	12000
36.	park Pole Mokotowskie	*			*		*				*		*	11200
37.	park Powstańców Warszawy			*	*		*		*	*			*	3200
38.	park Powstańców Warszawy	*	*	*	*		*		*	*			*	6100

Tabela 2. Podział wnętr parkowych w zależności od ich kompozycji.

39.	park Rydza - Śmigłego			*	*		*		*	*			*	4800
40.	park Rydza - Śmigłego			*		*	*		*	*			*	17600
41.	park Rydza - Śmigłego			*		*	*		*	*			*	5400
42.	park Rydza - Śmigłego	*		*	*		*		*	*			*	520
43.	park Sawickiej	*		*	*		*		*				*	2800
44.	park Szczubelka		*		*		*				*		*	1200
45.	park Szczubelka			*		*	*				*		*	90
46.	park Szymańskiego	*			*		*				*		*	7600
47.	park Szymańskiego	*	*	*		*	*		*	*			*	4400
48.	park Ursynów	*			*		*				*		*	1600
49.	park Krasińskich		*			*	*		*	*		*		2700
50.	park Królikarnia	*		*	*		*		*	*		*		3200
51.	park Łazienki	*		*	*		*		*	*		*		10200
52.	park Łazienki	*		*	*		*		*	*		*		10400
53.	park Łazienki	*		*	*		*		*			*		8400
54.	park Łazienki		*		*		*		*	*		*		10800
55.	park Na Książęcem		*			*	*			*		*		1600
56.	Ogród Saski		*		*		*		*	*		*		4300
57.	Ogród Saski	*		*	*		*		*			*		4800
58.	park Wilanów	*			*		*		*			*		9200
59.	park Wilanów	*	*	*	*		*			*		*		4200
60.	park Mokotowski	*		*		*	*		*			*		2400
61.	park Traugutta	*		*	*		*		*			*		6800
62.	park Żeromskiego	*		*	*		*		*			*		3200
63.	park Zieleniec Wielkopolski			*	*		*		*	*		*		1600
64.	park Skaryszewski	*			*		*		*			*		16400
65.	park Skaryszewski	*			*		*		*			*		4100
66.	park Skaryszewski		*		*		*		*	*		*		2100
67.	park Skaryszewski			*		*	*			*		*		1200
68.	park Skaryszewski	*		*		*	*		*			*		2400
69.	park Ujazdowski		*			*	*		*	*		*		4800
70.	park Ujazdowski			*		*	*			*		*		3200
71.	park Arkadia	*			*		*		*			*		4800
72.	park Arkadia	*	*	*	*		*				*	*		14400
73.	park Bródnowski		*		*		*		*	*		*		5500
74.	park Bródnowski	*		*	*		*		*	*		*		32800
75.	park Dolina Służewska	*	*			*	*		*	*		*		16800
76.	park Górczewska	*		*		*	*		*			*		29100
77.	park Hibnera		*			*		*		*		*		5900
78.	park Kaskada	*		*	*		*		*	*		*		3800
79.	park Kazimierzowski	*	*	*		*	*		*	*		*		1800
80.	park Kępa Potocka	*			*		*		*	*		*		19200
81.	park Kępa Potocka		*		*		*		*	*		*		3200
82.	park Korotyńskiego	*		*		*	*		*			*		79200
83.	park Kozłowskiego	*		*		*	*		*	*		*		35200
84.	park Ks. Janusza	*			*		*		*			*		6400
85.	park Ks. Janusza	*		*		*	*		*			*		3200
86.	park Młodzieży		*			*	*			*		*		6300
87.	park Moczydło		*			*	*			*		*		3200
88.	park Moczydło	*		*		*	*		*			*		1600
89.	park Morskie Oko		*			*	*			*		*		9600
90.	park Morskie Oko		*			*		*		*		*		6400
91.	park Morskie Oko	*	*	*		*	*		*	*		*		2400

Tabela 2. Podział wnętrz parkowych w zależności od ich kompozycji.

92.	park Nowickiego		*			*	*			*		*		6200
93.	park Pole Mokotowskie	*			*		*		*			*		7200
94.	park Pole Mokotowskie		*		*		*		*	*		*		35200
95.	park Pole Mokotowskie	*		*		*	*		*			*		9600
96.	park Powstańców Warszawy	*			*		*		*			*		8400
97.	park Szaserów	*		*	*		*		*	*		*		8200
98.	park Szczęśliwice		*		*		*		*	*		*		21600
99.	park Szczęśliwice	*		*	*		*		*			*		19800
100.	park Szczubelka			*		*	*			*		*		350
101.	park Szczubelka			*	*		*			*		*		800
102.	park Szymańskiego	*		*	*		*		*	*		*		51200
103.	park Szymańskiego		*	*		*	*			*		*		6000
104.	park Ursynów	*			*		*		*			*		1300
105.	park Waszyngtona	*			*		*		*			*		3200
106.	park Waszyngtona	*			*		*		*			*		7600
107.	park Waszyngtona	*	*		*		*		*			*		31600

Tabela 4. Układ tabelaryczny częstotliwości dla powierzchni

Class	Lower Limit	Upper Limit	Midpoint	Frequency	Relative Frequency	Cumulative Frequency	Cum. Rel. Frequency
at or below		0.0		0	0.0000	0	0.0000
1	0.0	10000.0	5000.0	85	0.7944	85	0.7944
2	10000.0	20000.0	15000.0	12	0.1121	97	0.9065
3	20000.0	30000.0	25000.0	4	0.0374	101	0.9439
4	30000.0	40000.0	35000.0	4	0.0374	105	0.9813
5	40000.0	50000.0	45000.0	0	0.0000	105	0.9813
6	50000.0	60000.0	55000.0	1	0.0093	106	0.9907
7	60000.0	70000.0	65000.0	0	0.0000	106	0.9907
8	70000.0	80000.0	75000.0	1	0.0093	107	1.0000
above	8.0000.0			0	0.0000	107	1.0000
Mean = 8120.56 Standard deviation = 11199.6							

Wykres 1. Histogram dla powierzchni

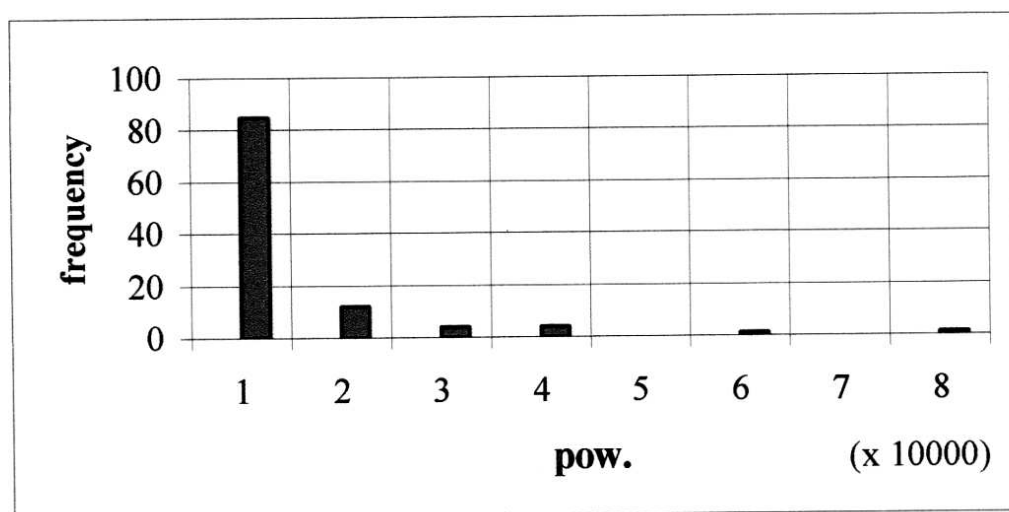

Tabela 5. Układ tabelaryczny częstotliwości dla powierzchni

Class	Lower Limit	Upper Limit	Midpoint	Frequency	Relative Frequency	Cumulative Frequency	Cum. Rel. Frequency
at or below		0.0		0	0.0000	0	0.0000
1	0.0	1500.0	750.0	16	0.1778	16	0.1778
2	1500.0	3000.0	2250.0	17	0.2889	33	0.3667
3	3000.0	4500.0	3750.0	19	0.2111	52	0.5778
4	4500.0	6000.0	5250.0	12	0.133	64	0.7111
5	6000.0	7500.0	6750.0	12	0.1333	76	0.8444
6	7500.0	9000.0	8250.0	4	0.0444	80	0.8889
7	9000.0	10500.0	9750.0	7	0.0778	87	0.9667
8	10500.0	12000.0	11250.0	3	0.0333	90	1.0000
above	12000.0			0	0.0000	90	1.0000

Mean = 4320.0 Standard deviation = 2984,27

Wykres 2. Histogram dla powierzchni

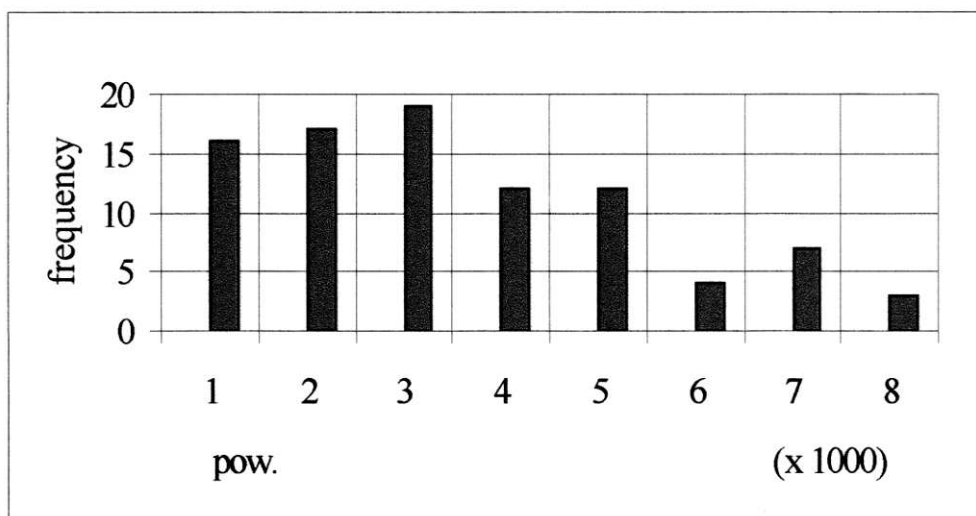

Tabela 6. Wielkość wnętrza parkowego w zależności od jego układu kompozycyjnego

Przedziały wielkości powierzchni (w m ²)	kompozycja jednoodna	kompozycja swobodna
0 - 1000	7	2
1001 - 2000	9	6
2001 - 3000	3	5
3001 - 4000	7	8
4001 - 5000	5	6
5001 - 6000	2	3
6001 - 7000	5	5
7001 - 8000	2	2
8001 - 9000	0	3
9001 - 10000	2	3
powyżej 10000	6	16

Aneks 2. Charakterystyka układów alejowych z podziałem na typy kompozycyjne

Tabela 1. Charakterystyka układów alejowych z podziałem na typy kompozycyjne

Lp.	Nazwa parku	Szerokość alei [m]	Charakter podłogi	Ściana alei – gatunek drzewa	Wysokość [m]	Rozstawa [m]	Wiek [lata]	Funkcje w parku	Uwagi
1.	Ks. Janusza	4.00	Pow. roślinna	Acer saccharinum	22.00	10.00	60	Wyznacznik wnętrza	
2.	Mokotowski	5.00	nawierzchnia	Aesculus hippocastanum	18.00	6.00	40	Obwodnica	
3.	Morskie Oko	5.50	nawierzchnia	Tilia cordata	15.00	6.50	35	Łącznik punktów kompozycyjnych parku	
4.	Sawickiej	4.50	nawierzchnia	Acer platanoides	12.00	9.00	40	Obwodnica	
5.	Traugutta	3.00	nawierzchnia	Tilia cordata	15.00	6.00	60	Wyznacznik wnętrza	
6.	Traugutta	5.00	nawierzchnia	Quercus robur	18.00	9.00	60	Wyznacznik wnętrza	
7.	Ursynów	5.00	nawierzchnia roślinna	Picea pungens	15.00	6.00	40	Łącznik punktów w kompozycji parku	
8.	Zieleniec Wielkopolski	5.00	nawierzchnia	Populus simonii	15.00	8.00	40	Oś kompozycyjna	
9.	Łazienki	7.50	nawierzchnia	Tilia cordata	25.00	5-7	50	Oś kompozycyjna	
10.	Rydz-Śmigłego	8.00	nawierzchnia	Tilia cordata	15.00	6.00	35	Oś kompozycyjna	
11.	Skaryszewski	8.00	nawierzchnia	Tilia cordata	20.00	10.00	80	Obwodnica	
12.	Sowińskiego	9.00	nawierzchnia	Tilia cordata	18.00	8.00	60	Oś kompozycyjna	
13.	Ujazdowski	8.00	nawierzchnia	Aesculus hippocastanum	20.00	9.00	100	Oś kompozycyjna	
14.	Żeromskiego	7.00	nawierzchnia roślinna	Acer saccharinum	20.00	8.00	60	Obwodnica	
15.	Łazienki	44.00	nawierzchnia	Aesculus hippocastanum	25.00	8.00	200	Oś kompozycyjna	
16.	Ogród Saski	43.00	Roślinna, nawierzchnia	Aesculus hippocastanum	25.00	7.00	50-200	Oś kompozycyjna	
17.	Rydz-Śmigłego	108.00	nawierzchnia roślinna, wodna	Tilia cordata	15.00	7.00	35	Oś kompozycyjna	
18.	Skaryszewski	20.00	nawierzchnia roślinna	Fraxinus excelsior	20.00	11.00	80	Oś kompozycyjna	
19.	Sowińskiego	74.00	roślinna, nawierzchnia	Acer saccharinum	25.00	13.00	60	Oś kompozycyjna	
20.	Zieleniec Wielkopolski	32.00	roślinna nawierzchnia	Quercus rubra	10.00	9.00	40	Oś kompozycyjna	